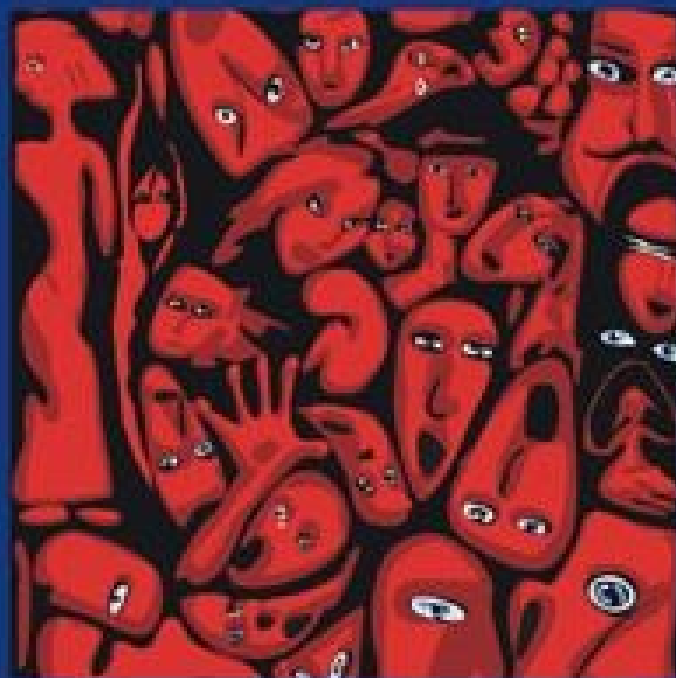

Cătălin Zamfir

**O ISTORIE SUBIECTIVĂ
ÎN SOCIOLOGIA ROMÂNEASCĂ
DIN 1944 PÂNĂ ÎN PREZENT**

SOCIOLOGIE-ANTROPOLOGIE

Cercetări și eseuri

SOCIOLOGIE·ANTROPOLOGIE
Cercetări și eseuri

Sociologie. Antropologie. Cercetări și eseuri – colecție coordonată de Lazăr Vlăsceanu și Liviu Chelcea și inițiată de Elisabeta Stănciulescu.

Cătălin Zamfir, directorul Institutului de Cercetare a Calității Vieții, președintele Institutului Social Român, membru al Academiei Române. Profesor universitar doctor, a fost decanul Facultății de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București. A publicat numeroase cărți și articole în domeniul sociologiei, dintre care amintim: *Incertitudinea: o perspectivă psihosociologică* (1990, 2005), *Țigani: între ignorare și îngrijorare* (coautor, 1993), *România, 1989-1993. Dinamica bunăstării și a protecției sociale* (coautor, 1994), *Politici sociale. România în context european* (coordonator, 1995), *Pentru o societate centrată pe copil* (coordonator, 1997), *Spre o paradigmă a gândirii sociologice* (ediția I, 1999; ediția a II-a, Polirom, 2005), *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”* (Polirom, 2004), *O nouă provocare: dezvoltarea socială* (coordonator împreună cu Laura Stoica, Polirom, 2006), *Enciclopedia dezvoltării sociale* (coordonator împreună cu Simona Stănescu, Polirom, 2007).

© 2009 by Editura POLIROM

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37;

P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României :

ZAMFIR, CĂTĂLIN

O istorie subiectivă în sociologia românească: din 1944 până în prezent /

Cătălin Zamfir. – Iași: Polirom, 2009

ISBN 978-973-46-0413-5

316(498)"1944/..."

Printed in ROMANIA

Cătălin Zamfir

**O ISTORIE SUBIECTIVĂ
ÎN SOCIOLOGIA ROMÂNEASCĂ
DIN 1944 PÂNĂ ÎN PREZENT**

POLIROM
2009

Cuprins

Istoria personalizată ca un tip de istorie socială a sociologiei 9

Partea I. Primii 27 de ani de sociologie : 1962-1989

Capitolul 1. Preistoria mea ca sociolog	15
Școala primară	15
Problemele personale în legătură cu Dumnezeu și sursa unei alte atitudini morale	16
Liceul : 1954-1956	17
Capitolul 2. Opțiunea politică	18
Criza morală	18
Cum am aderat la ideea de comunism	21
Primele contacte cu Partidul Comunist	23
Capitolul 3. Facultatea de Filozofie : 1957-1962	27
Alegerea facultății	27
Student la Filozofie	28
Capitolul 4. Cum am ajuns sociolog	30
De la etică la sociologie : 1962-1964	30
Lecturi de sociologie	31
Primele cercetări sociale : trei cercetări eșuate și un experiment social	34
Capitolul 5. Schimbarea opțiunilor ideologice	39
O despărțire epistemologică de dogmatism : o democrație a cunoașterii	39
Opțiunea pentru democratizarea politică	40
Perspectivele societății românești	42

Despărțirea publică de marxismul exclusivist	43
Prăbușirea speranțelor politice : 1968	46
Capitolul 6. Reabilitarea sociologiei și remarginalizarea ei	49
Cum am intrat în sociologie	49
Relansarea sociologiei în România : 1965	50
Rolul lui Miron Constantinescu : relansarea și reexpulzarea sociologiei	56
Sociologia după 1978	58
Capitolul 7. Sociologia românească în perioada socialistă	60
Opțiunile sociologiei pentru schimbarea socială	60
Iluzie și raționalitate în opțiunile sociologilor	64
Mediul politic al anilor '80	66
Capitolul 8. Prima etapă ca sociolog : 1965-1969	70
Începutul colaborării cu Traian Herseni : Boldești	70
Doi ani de libertate absolută : doctoratul cu frecvență	74
Institutul de Psihologie : 1968-1969	76
Capitolul 9. „Revenirea” la Filozofie	80
Despărțirea de Herseni	80
Reîntoarcerea la Universitate : 1969	81
Capitolul 10. Studii teoretice de sociologie	83
Prima construcție sociologică teoretică – <i>activitatea normativă</i> în <i>psihosociologia organizării</i> : 1966-1968	83
Nivelurile sociologiei	87
Structura gândirii sociale : ideologia	89
Teoria complementarității	91
Sociologia și dezvoltarea organizațiilor : 1970-1973	94
Capitolul 11. Singurătatea sociologului	97
Când se poate simți „singur” sociologul ?	97
Factorii singurătății sociologului	99
Două strategii de luptă împotriva singurătății	100
Capitolul 12. Experiența la Institute for Social Research (ISR), University of Michigan : 1973-1974	103
Dezvoltarea socială a organizațiilor	104
Psihosociologia incertitudinii	106
Semnificația indicatorilor de satisfacție și de percepție	107
Capitolul 13. Studii în izolare : 1974-1980	109
Un sociolog între filozofi	109
Materialismul istoric	110
Filozofia istoriei	111
Structura indicatorilor de satisfacție	111
Semnificația indicatorilor subiectivi : SEDA	112

Capitolul 14. Sociologia constructivă	116
Strategii ale dezvoltării sociale	116
Proiectul „Dezvoltarea socială a organizațiilor”	118
Proiectul „Calitatea vieții”	121
Proiectul „Modul de viață și stilul de viață”	125
Regimul socialist și adoptarea temelor occidentale	126
Capitolul 15. Plecarea din Universitate. Institutul Politehnic : 1980-1989 ..	127
Capitolul 16. Și din nou, sociologie teoretică	130
Structurile gândirii sociologice	130
Proiectul <i>Incertitudinea</i>	132
Proiectul <i>Dicționarul sociologic</i>	135
Proiectul „Experimentul cu decizia de grup”	136
Ce va fi după ?	138

Partea a II-a. Sociologia după revoluție

Capitolul 17. Revoluția din 1989 : eliberarea sociologiei	143
Capitolul 18. Provocările tranziției pentru mine, ca sociolog	145
Institutul de Cercetare a Calității Vieții (ICCV)	146
<i>Schița strategiei tranziției României la economia de piață</i>	148
Ministrul Muncii și Protecției Sociale : 1990-1991	149
Reînființarea asistenței sociale	155
Remanierea guvernului	157
Capitolul 19. Deziluziile unui sociolog idealist	160
O altfel de democrație decât ne așteptam : un debut ratat	160
Putea democrația să debuteze mai bine ?	161
Politica de scindare și învinovățire	164
Responsabilitatea Occidentului pentru costurile evitabile ale tranziției României	166
Capitolul 20. Studii de politică socială	170
Politicile sociale : parte a reformei	170
Reforma învățământului universitar	172
Capitolul 21. Analiza unor probleme sociale	175
Condițiile socioeconomice ale populației rome	175
Sărăcia	179
Capitolul 22. O nouă experiență politică : consilier pe probleme sociale al prim-ministrului	182
Comisia Antisărăcie și Promovare a Incluziunii Sociale (CASPIIS)	182
Joint Inclusion Memorandum (JIM)	187

Sistemul de asistență socială	187
Experiența de consilier al prim-ministrului	189
Capitolul 23. Noi proiecte de cercetare	191
Analiza critică a tranziției	191
Proiectul „dezvoltării sociale”	192
Proiectul „Sociologia românească după 1944”	193
Proiectul „Inovația socială”	194
Capitolul 24. Facultatea de Sociologie și Asistență Socială	195
Capitolul 25. Entuziasmul și dezamăgirile sociologului	198
<i>În loc de concluzie. Faust ca sociolog : poate totuși sociologul să fie fericit ?</i>	<i>201</i>

Istoria personalizată ca un tip de istorie socială a sociologiei

La baza deciziei de a scrie această carte au stat trei rațiuni.

Prima rațiune. Insatisfacția față de modul în care uneori este tratată sociologia românească în perioada comunistă și cea a tranziției: simplificată și chiar distorsionată, dominată de încrâncenări și import de scheme ideologice. Mi-au stârnit această reflecție unele enunțuri publice regretabile prin nedreptatea lor. Sociologii din generația Gusti, care au supraviețuit, aveau o libertate intelectuală pe care nu puteau să o exprime, dar pe care o practicau. Nici majoritatea tinerilor nu erau „îndoctrinați” de ideologia oficială. Gândeau liber chiar dacă, din prudență, nu se exprimau întotdeauna, dar practicau o sociologie profesională standard. Cred că este momentul să se scrie o istorie serioasă, obiectivă și, de ce nu, cu simpatia pe care efortul colectiv al sociologilor îl merită¹. Această carte este o „mărturie” despre cum a fost trăită sociologia de către un sociolog în perioada tulbure de după război.

A doua rațiune. Istoria sociologiei cere ea însăși o abordare sociologică. Sociologia ca fapt social, ca produs al unui context social și personal.

Mă obsedează imaginea lui Newton stând sub un copac. Un măr i-a căzut în cap și așa i-a venit ideea care a revoluționat fizica. Povestea este mai

1. Cititorul interesat poate găsi punctul meu de vedere și într-o serie de studii disponibile în reviste și online: „9 ipoteze pentru o analiză sociologic-epistemologică a sociologiei românești în perioada comunistă: 1944-1989”, *Sociologie românească*, vol. III, nr. 1, 2005, pp. 53-71; „Ce a lăsat Dimitrie Gusti sociologiei postbelice?”, *Sociologie românească*, vol. III, nr. 2, 2005; „Schimbarea de paradigmă: contribuția profesorului Vasile V. Caramelia la reconstruirea sociologiei”, *Sociologie românească*, vol. IV, nr. 12, 2006.

mult o anecdotă. Cu siguranță că mărul lui Newton nu conținea în el însuși principiile mecanicii, dar poate a avut un rol de declanșator. Există multe evenimente din jurul nostru care ne pot declanșa ideile. Ceva adevăr există în orice anecdotă care ne captează atenția.

Am fost însă intrigat de persistența poveștii „mărului lui Newton” în interesul colectiv. Foarte mulți au citit despre ea, au reținut-o și au comunicat-o mai departe. Sunt scrise multe cărți despre istoria personală a producătorilor de cunoaștere. Și sunt citite cu mare interes. Explicația atracției pentru asemenea „povești” stă în interesul pentru procesul de producție a ideilor. Ideile nu vin doar din logica strictă a ideilor, ci și din experiența autorilor.

În cazul producerii ideilor sociologice, contribuția contextului social și a experienței personale este mult mai puternică. Ideile sociologice sunt prin excelență un produs social. Aș zice că sociologia este în mare măsură expresia, în limbajul științei, a nemulțumirilor și a aspirațiilor sociologului într-un context social-personal. Sociologia sociologiei este deci o sociologie a producției sociale a sociologiei. În calitatea ei de *expresie a unei societăți*, sociologia este o parte a conștiinței colective, conținând în ea însăși insatisfacțiile, iluziile și proiectele de schimbare generate de experiențele în acea societate.

Producția sociologică originală reprezintă *discontinuități* în fluxul tematicii sociologice, exprimând schimbările sau chiar mai mult, rupturile și răsturnările sociale. Continuitatea strictă a ideilor prezintă riscul unui fel de *epigonism*, rupt de experiența socială a autorului. O idee se consumă atât prin epuizarea potențialului său ideatic, cât și prin epuizarea conținutului său de experiență social-personală. Varietatea sociologiilor este expresia varietății experiențelor sociale. Dinamica ideilor sociologice este produsă, în străfundurile ei, de discontinuitatea experiențelor sociale.

Această carte poate fi considerată și ca o testare a ipotezei enunțate mai sus: relația dintre producția sociologică și contextul epistemologic și cel social-personal. Am tratat viața mea sociologică ca pe un fapt social-epistemologic, *o istorie a universului meu ca sociolog*.

Sociologiile trebuie supuse deci unei duble evaluări: *relevanța științifică* și *relevanța socială*.

Cred că istoria sociologiei este, prin natura ei, o *istorie socială a sociologiei*. Ar trebui, dacă ar fi posibil, să li se ia interviuri celor care au

produs sociologie. Pentru sociologie, istoria orală are o relevanță aparte¹. Cartea aceasta poate fi considerată și ca un interviu imaginar despre cum cred eu că am produs diferite lucrări, despre cum m-am raportat eu la tematica sociologică, ce teme am lansat și în ce context social-personal.

A treia rațiune. Un prilej de retrăire a propriei vieți. Există un moment în care nu mai poți evita întrebarea : ce ai făcut cu propria viață? O mare parte a vieții mele, partea ei strict personală, este normal să rămână în sufletul și în memoria familiei mele și a prietenilor. Dar ce am făcut cu viața mea de sociolog? O asemenea întrebare m-a tulburat. Am simțit nevoia să justific efortul pe care l-am făcut 46 de ani ca sociolog. A fost un efort în zadar sau a avut un sens? Simt nevoia să mă justific față de mine și față de alții.

Punând cap la cap evenimentele și trăirile care au marcat istoria mea, am senzația că mă înțeleg mai bine pe mine și ce am făcut. Scrierea acestei cărți mi-a oferit o experiență extraordinară de retrăire a propriei vieți de sociolog, într-o manieră mai articulată și cu mai mult sens. Scrierea mi-a făcut cel mai adesea plăcere, iar uneori și durere. Este o istorie a ceea ce am vrut să fac, a reușitelor, dar și a iluziilor și dezamăgirilor care, toate, fac parte din experiența mea.

Opțiunea metodologică : o istorie personalizată a sociologiei. Întreprinderea de a face o istorie a sociologiei românești recente este enormă. Ea ar depăși cu mult posibilitățile de care dispun. Dar m-am gândit că pot face o *istorie personalizată* a sociologiei românești. O istorie a sociologiei bazată pe propria experiență. Deci o istorie *subiectivă*. Am fost observator-participant chiar de la începuturile relansării sociologiei. Am scris foarte multe cărți și studii de sociologie, am lansat numeroase programe de cercetare. Pot spune că activitatea mea este, nu discut calitatea ei, o parte a istoriei recente a sociologiei românești. Deci o istorie a mea ca parte a sociologiei românești postbelice poate că va ajuta la limpezirea imaginii de ansamblu².

-
1. Programul lui Zoltan Rostaș de a reconstitui istoria socială a sociologiei românești, folosind masiv tehnica „istoriei orale”, se poate înscrie în această perspectivă asupra sociologiei. Și lui îi datorez, într-o oarecare măsură, curajul de a scrie această carte.
 2. Vreau să menționez proiectul unui remarcabil coleg sociolog : Cornel Constantinescu. Cu o dedicare și pasiune incredibilă, el este inițiatorul unui ciclu de cărți „omagiale”. Nu sunt simple acte de politețe. Toate sunt contribuții la refacerea istoriei sociale a sociologiei : percepția despre sine a sociologului omagiat și mai ales percepția colegilor săi despre el.

„Istoriile personalizate” scrise de alți colegi vor fi, inevitabil, diferite. Vor fi istorii ale sociologiei în centrul cărora vor sta cei care le-au scris. Oricât de diferite ar fi istoriile personalizate, toate sunt adevărate și doar împreună pot asambla imaginea istoriei trăite a sociologiei românești. Realitatea sociologiei în care trăim este, în fapt, o pluralitate de realități ale sociologilor și ale interacțiunilor sociologilor. O rețea socială și interpersonală complexă.

Scriind această istorie, m-am ciocnit de spinoasa problemă a prezenței *celorlalți* în istoria mea. Personajele care intră în această piesă nu au prezența consistentă pe care o merită, ci doar în măsura în care, la un moment dat, au avut un rol explicativ în producerea propriei mele experiențe. Această carte este experiența mea, și nu a celorlalți colegi. Încep, deci, cu sincere scuze pentru rolul secundar pe care l-am atribuit lor.

Sunt foarte mulți colegi cărora le sunt dator pentru că exist ca sociolog. Foarte mulți și, deci, imposibil de a-i introduce pe toți în acest text. Trimiterile reprezintă mai mult o selecție, cu mari goluri inevitabile. Mulți prieteni au avut un rol „continuu” cu contribuții esențiale, dar greu de singularizat. Mai ales în a doua parte a vieții mele relațiile s-au multiplicat enorm. Și de aceea ele sunt greu de menționat. Sunt colegii și prietenii mei actuali, mai vechi sau mai recentți, tineri și studenți. Îi asigur că toți au fost și sunt prezenți în memoria mea și sunt părți importante ale vieții mele de sociolog.

Și încă un lucru. Aș fi vrut să scriu mai mult despre colegii cu care am lucrat. Dar am realizat că accesul meu la universul lor este limitat și riscul distorsiunii este enorm.

Partea I

**Primii 27 de ani de sociologie:
1962-1989**

Capitolul 1

Preistoria mea ca sociolog

Cred că „preistoria” unui sociolog este importantă pentru că acolo se găsește sursa unor direcții de viață, dar poate și a unor obsesii.

Școala primară

M-am născut în București, în cartierul Rahova, într-un mediu de funcționari-intelectuali și muncitori mai elevați. Dar era și sărăcie pe strada copilăriei. Familia mea era mediu înstărită. Probabil că acest lucru mă făcea să nu am griji cu privire la viitorul meu.

Acolo, pe Calea Rahovei, am făcut și școala elementară (șapte clase). Unii colegi veneau vara desculți la școală. Probabil că, fiind destul de inteligent și într-un mediu social mijlociu, eram considerat un elev foarte bun, fără însă să-mi bat prea mult capul cu învățătura. În școala mea nu prea erau „tocilari”. Și nici o preocupare a familiilor de a-i pune pe copii să facă eforturi sistematice. Am luat premii, dar nu le dădeam prea mare importanță. Nu cred să fi citit mare lucru din manuale. În afară de notițe și ce prindeam la ore, citeam doar ce se cerea la școală. În rest, romanele care stârneau pasiunea generației de atunci. Trebuie să menționez însă un lucru special. Eram pasionat de teatrul radiofonic. Teatrul îmi oferea un spațiu în care îmi plăcea să trăiesc. Renunțam la „joacă” și la hoinăritul cu prietenii, foarte plăcute de altfel, pentru a asculta piesele de teatru.

Cu atât am ieșit din școala primară. Această experiență a avut o puternică influență ulterior, cu părțile ei bune și rele. Nu aveam disciplina învățării.

Mi-am dezvoltat însă capacitatea de a absorbi „din zbor” cunoștințele și de a lucra cu ele. Am dobândit și încredere în capacitatea mea. Eram bun, apreciat, iar aceasta fără vreun efort deosebit.

Problemele personale în legătură cu Dumnezeu și sursa unei alte atitudini morale

Familia mea era creștin-ortodoxă. Dar practicanți, doar de sărbători. Mama nu-mi amintesc să fi mers vreodată la biserică. Bunica, mai mult ea m-a crescut, mergea la biserică doar de Crăciun și de Paști. Erau mai mulți preoți în familie. Figuri interesante, unul dintre ei foarte pitoresc. Mă duceam cu prietenii la „denii”, dar era mai mult un prilej de distracție.

O singură dată am simțit nevoia de Dumnezeu. Evenimentul s-a petrecut în copilărie. Nu mai știu ce vârstă aveam, poate 5-6 ani. Luase foc o fabrică de chibrituri la vreo 200 de metri de noi. Era o atmosferă generală de îngrijorare. Dacă explodează fosforul cu care se făceau chibriturile? Nu înțelegeam pericolul, dar pentru prima dată mi-a fost frică și m-am rugat lui Dumnezeu să nu se extindă focul. Focul a fost stins și am avut sentimentul că am fost înșelat în frica mea disproporționată. Și, în mod inconștient, am transferat vina spaimii mele nejustificate asupra lui Dumnezeu. De atunci nu m-am mai rugat.

Ulterior s-a consolidat despărțirea mea de Dumnezeu. Îi atribuieam responsabilitatea pentru neregulile din jurul meu. Dacă există, El trebuie să fie responsabil. Și, mai mult emoțional, am decis că Dumnezeu nu există. Poate că „ateismul” meu era și un mod de explicare a lumii, lume care nu este așa cum ar trebui să fie. Ar fi un lucru grav pentru echilibrul moral dacă Dumnezeu ar exista. Era mai acceptabil să nu cred că există. Dacă Dumnezeu nu există, atunci cine este responsabil pentru felul în care este creată lumea noastră? Evident, noi. Și dacă suntem pe deplin responsabili, atunci fiecare trebuie să facă ceva pentru ca lumea să fie mai bună. Nu mai putem da vina pe altcineva.

Probabil că despărțirea de Dumnezeu a alimentat aplecarea spre *activism*.

În jurul meu nu vedeam nici un argument pentru a fi credincios. Și nici mai târziu nu am găsit vreunul. A rămas doar respectul pentru ceilalți și pentru credința lor.

Liceul : 1954-1956

Liceul Cantemir. Chiar de la început am avut un șoc care mi-a marcat evoluția ulterioară. Complet alt mediu. Cei mai mulți colegi erau bine educați și supravegheați de părinți, venind cu o disciplină a învățării pe care eu nu o aveam. Erau colegi care aveau un program strict : atâtea ore de teme, atâtea ore de lectură, atâtea de distracție.

Examenul de admitere. Am luat note mari la limba română : 4 și 5 (notele erau de la 1 la 5). La matematică am luat 1 și 2. Teza de matematică m-a chinat rău de tot. Era o problemă, pe urmă am realizat, destul de simplă : de rezolvat o ecuație cu două necunoscute. Dar eu nu știam algoritmul. Pentru majoritatea era o problemă ușoară. Eu am luat-o „băbește”. Am analizat „logic”, din aproape în aproape, și am ajuns, scriind vreo 4 pagini, la rezultatul corect. Profesorul nu a gustat capacitatea mea de a găsi procedee originale și mi-a dat nota 1. Sau, cel mai probabil, nu a avut răbdare să citească lunga mea demonstrație și a considerat teza o aiureală. Am intrat cu media limită : 3. Dar pentru mine a fost o experiență ce a avut și efecte pozitive : pot găsi soluții și dacă gândesc logic, cu mintea mea. În cei trei ani de liceu am avut un șoc prelungit. Mă așteptam să fiu steaua clasei, fără să învăț. M-am plasat pe la mijloc, mai mult din ce „prindeam” la ore. Erau colegi care veneau cu lecțiile învățate și scrise. În timpul liceului nu am căpătat nici disciplină, nici metodă de învățare. Unele lucruri îmi plăceau și le rețineam ușor. La altele „mă descurcam”. Timpul de învățat îl petreceam mai mult cu prietenii.

Emoții am avut de abia la examenul de „maturitate” și, pentru prima oară, am învățat serios. Cât se putea învăța în 10 zile, cu metoda mea împrăștiată !? O comisie din afară. Examenul oral într-o jumătate de zi : vreo opt discipline. Intram câte o serie de 8-10 elevi ; stăteam aliniați într-o bancă în fața comisiei și răspundeam pe rând la subiectele de pe biletele trase. Totul a durat vreo șapte ore. Îmi aduc aminte că atât colegii, cât și profesorii au avut o surpriză. Se pare că am fost unul dintre cei mai buni la examen. Dar imaginea mea de elev mediu a făcut să fiu depunctat. Cu toate acestea, am avut numai note mari. Câștigul net : a sporit încrederea în mine.

Capitolul 2

Opțiunea politică

Criza morală

La 14-15 ani m-am confruntat cu o criză morală profundă. Era probabil adolescența. Era însă și societatea. Brusca am avut revelația că societatea în care trăiesc nu are nici un sens moral și nu este nici pe departe așa cum ar trebui să fie. O nemulțumire profundă față de societatea în care trăiam. Nu era o judecată politică a societății, ci una morală. Păstrate în subsolurile conștiinței, experiențe ale unor evenimente din istoria mea produceau substanța crizei morale. Pe unele le am și acum în minte, cu o claritate greu de explicat.

Pe strada pe care am copilărit am recepționat fragmente din drama societății. O stare de frică a celor maturi, neexprimată în fața copiilor. Mai târziu am realizat că mediul social al străzii era dominat de teama față de ruși și de comunismul adus de ei. Mi-a rămas întipărită o asemenea stare de spirit dominată de teamă și îngrijorare.

Mi-a rămas în minte momentul în care a abdicat Regele. Aveam șase ani. Rudele comentau evenimentul cu voce scăzută, ferit. Familia mea nu a fost regalistă. Nu era plecarea Regelui, ci era momentul în care o lume se prăbușea și venea ceva rău.

Tatăl unui prieten, un croitor înstărit (aveau singura casă cu etaj făcută după război), a fost arestat și a dispărut. Nu se vorbea, ci se șoptea.

Într-o casă alăturată a venit o familie de țigani ceva mai răsăriți. Femeia era îmbrăcată tipic țigănește. Copiii familiei erau ca și noi. Cu unul dintre ei eram coleg de școală și oarecum prieten. Șocola a venit însă într-o

dimineată. O mașină mică s-a oprit în fața casei unde locuia familia de țigani. Pe atunci apariția unei mașini mici era un semn rău : cineva va fi „ridicat”. Surpriză. Tatăl, bine îmbrăcat, cu cravată, s-a urcat în mașina întreprinderii. Lumea a fost șocată : el era noul director al unei mari întreprinderi. Așa ceva nu mai existase. Era semnul unei lumi care se răsturnase cu fundul în sus.

Cred că aveam vreo 8-9 ani. Strada noastră avea cam 90 de case, de fapt curți în care trăiau de regulă mai multe familii. Eram mai mult de o sută de copii. Strada era de fapt spațiul cel mai important în care noi, copiii, trăiam, ne jucam și ne organizam activitățile când nu mergeam la școală.

Cizmarul străzii avea doi băieți, ceva mai mari. Cam de 14-15 ani. Pentru mine, ei erau în altă categorie. Iar cizmarul avea o încăpere destul de mare. Băieților acestuia le-a venit ideea de a face un club al copiilor și tinerilor de pe strada noastră. Noi, copiii mai mici, nu înțelegeam prea bine ce va fi, dar toți eram încântați. Seara mergeam la „club”. Noi stăteam pe margine și-i priveam pe cei mai mari, care dansau. Se proiecta să facem echipe de fotbal (cu mingi de cârpe, evident), ne gândeam la campionate, să provocăm echipe de pe străzile rivale. Societatea copiilor era diferențiată pe străzi : era prezent sentimentul diferenței dintre noi și ceilalți, însoțit de un spirit de competiție.

Mama mea avea o prietenă din școală : doamna Livezeanu. O foarte importantă figură politică : tipul de activistă comunistă din acea vreme. Înaltă, corpulentă, încrezătoare în sine, activă. Avea o voce groasă, în stare să domine pe cei din jur. Auzisem că de câte ori venea în România Dolores Ibaruri, celebra comunistă spaniolă (amândouă semănau și ca ținută, și ca voce), doamna Livezeanu era aleasă pentru a face traducerea discursurilor lui Ibaruri. Dolores Ibaruri vorbea cu un glas gros, ridicat, patetic și convingător. Iar traducerea o făcea doamna Livezeanu, cu același ton revoluționar. Nu am văzut-o în această ipostază, dar mi se povestise și îmi rămăsese în mine așa cum îmi imaginam cum se petreceau lucrurile. În rest, era o doamnă amabilă, drăguță, prietenoasă. Țin minte că odată a făcut un gest extraordinar pentru mine. Strânsesem într-o punguță de catifea albastră niște bănuți. Voiam să cumpăr o minge de fotbal adevărată în locul celei din ciorapi, cu care ne jucam. Doamna Livezeanu mi-a făcut o propunere : să punem împreună banii, eu foarte puțini, ea restul, și să cumpărăm o minge. Fiind singurul copil cu o minge adevărată, am devenit o persoană importantă pe stradă.

Și doamna Livezeanu a aflat de clubul nostru. A fost entuziasmată. A vorbit cu băieții cizmarului, i-a felicitat pentru inițiativă și le-a spus că le va acorda și ea sprijinul. Am avut senzația că s-a întâmplat un lucru deosebit. O persoană care reprezenta puterea ne felicita și ne promitea sprijinul. Principalul sprijin părea să fie un fel de recunoaștere, de luare în seamă de către cineva important. Doamna Livezeanu a făcut și propuneri. În primul rând, clubul trebuia să aibă un titlu potrivit. „Ce ziceți de «Zoya Kosmodemianskaia» ?” O tânără sovietică ucisă în lupta cu fasciștii. Ne-a dat și niște cărți. Nu-mi aduc aminte ce cărți. Parcă a făcut și sugestii de activități cu un profil mai cultural-politic. Această întâlnire ne-a stimulat și astfel a crescut activitatea clubului.

Brusc a intervenit un eveniment pe care nu prea l-am înțeles atunci, dar care a avut un efect decisiv. Clubul a fost desființat. Cei mai mari, abătuți, fără să ne dea explicații (poate nici ei nu înțelegeau prea bine), ne-au spus „gata, clubul nu mai există”. Nu puteam înțelege cum „nu mai există”. Noi, care l-am înființat, voiam să-l facem să meargă. De ce să nu mai existe? Sesizam vag o anumită stare de frică, a cărei rațiune nu-mi era clară, dar și de revoltă suprimată. După câteva zile s-a întâmplat un alt lucru, care mi-a rămas și el în minte cu o prospețime uimitoare. Un eveniment care avea ascuns în el o semnificație mai profundă și mai tulburătoare, pe care mai mult o intuiam emoțional decât o înțelegeam. Unul dintre liderii clubului, un băiat ceva mai mare, unul din fiii cizmarului, a făcut un gest extraordinar. El deținea o mare colecție de bilete de tramvai. Avea o lădiță plină de bilete la care ținea foarte mult. La un moment dat s-a suit pe acoperișul unei case și, când erau mulți copii în stradă, a început să arunce biletele din colecția lui. Vânticelul făcea ca biletele să cadă precum o ninsoare. Era un gest surprinzător, fără o semnificație mărturisită. Bănuiam că gestul său avea o legătură cu desființarea clubului. Poate că alții, ceva mai mari, înțelegeau mai mult. Eu am fost șocat. Ceva era în neregulă. Nu era o simplă joacă. Nu făcuse colecția ca să facă un „eveniment”. Întâmplarea, persistentă în mintea mea, tinde să dobândească semnificații mai profunde în contextul unei înțelegeri mature. Rememorând evenimentul, îmi pare a fi mai degrabă o manifestare a disperării, o rupere, chiar un gest copilăresc de protest. A renunțat la ceea ce făcuse cu pasiune : clubul și colecția de bilete de tramvai. Acest eveniment a devenit în timp un simbol semnificativ pentru noul regim comunist. Orice inițiativă care putea să se răspândească și să se amplifice trebuia să fie reprimată. Îmi amintesc vag că și doamna Livezeanu a avut ceva probleme, din cauza gestului de

susținere a unei asemenea inițiative. Se zvonea că cizmarul fusese „luat”. Dar nu mai țin minte dacă chiar a fost ridicat și, în caz că așa au stat lucrurile, dacă s-a întors imediat sau mult mai târziu.

Sunt tentat să fac o paranteză referitoare la *semnificația faptelor din memorie*. Rememorând aceste evenimente, m-am confruntat cu o problemă sociologică. Faptele despre care credem că ne-au modelat experiența nu au o semnificație dată, constantă în timp. Ele au o dinamică proprie. Faptele pot avea, în momentul producerii, un efect difuz, pe care doar îl intuim. Dacă nu le-aș fi acordat vreo importanță, memoria nu le-ar fi reținut într-o manieră atât de vie. Ele sunt inițial înconjurate de semnificații și legături vagi, incerte. Evenimentele importante nu sunt încapsulate în memorie, rămânând în timp cu aceeași semnificație, fără nici o legătură cu contextul intelectual și emoțional ulterior, ci sunt păstrate într-un mod dinamic și fluctuant. Semnificația evenimentelor reținute în memorie suferă un proces de schimbare/explicitare în noile contexte. Mă gândesc că faptul pe care l-am descris mai sus „a lucrat de atunci”, încrustându-și efectele în starea mea de spirit, explicitându-și semnificațiile în contextele experiențiale ulterioare. Doar când l-am readus din memorie scriindu-l, am conștientizat semnificația lui profundă.

S-a adăugat, mult mai târziu, și „contrarevoluția din Ungaria”. Veneam de la școală și mi-a căzut în mână o ediție specială a unui ziar. Cu litere mari. Era vorba despre evenimente sângeroase. Nu înțelegeam ce s-a întâmplat, dar mi se actualizau o anumită neliniște și o nemulțumire față de perspectivele societății noastre.

Cum am aderat la ideea de comunism

Tatăl „vitreg”, Stanciu Stoian, era o persoană cu totul deosebită. Un intelectual de marcă. Avea stilul impunător al intelectualului „vechi”, cu o poziție importantă și după război. Avea o percepție moderată, rațională a evenimentelor. Senzația mea era că avea o înțelepciune a istoriei. Comunismul era pentru el o istorie care venise. Și față de istorie trebuie să ai un soi de resemnare, dar să-ți faci datoria de intelectual. Bănuiam că multe lucruri nu-i plăceau, dar credea că timpul le va corecta. În textele sale nu era nici urmă din discursurile sforăitoare ale timpului, ci un stil lucrat și foarte intelectual. Iar atunci când era invitat să țină o conferință, nu

improviza, ci elabora migălos un text de înaltă factură intelectuală. Era ceva cu totul neobișnuit. Evita discuțiile critice în familie, dar nu avea nici poziții politizate. Și, mai presus de toate, era de o toleranță incredibilă. Puteam să-i spun orice. Mă asculta. Nu riposta. Încerca cu mult tact să mă antreneze într-o discuție mai echilibrată. Eu eram extrem de aprins și critic. Adolescent teribilist. Mă lua în serios, fără a încerca să-mi impună punctul lui de vedere. Mă lăsa să trag singur concluziile. Bănuiesc că era, fără să se manifeste, disperat. Nu știa cum să procedeze cu atitudinea mea foarte tranșant negativistă.

În acest context, s-a întâmplat un lucru cu efecte neașteptate pentru tot cursul vieții mele. Căutam certitudini morale, un sens al vieții în societatea în care trăiam. Probabil că preluam și atitudinea negativă față de comunism, care era o stare de spirit de fond în mediul din care veneam. În Rahova, starea de spirit în care am evoluat până la 14 ani era difuz anticomunistă, dublată de teamă. Criza de adolescent a generat probabil exigențe morale foarte înalte față de societate. O acuzam că nu are nici o calitate morală. Nu o înțelegeam, dar o percepeam ca fiind „rea”.

Tata a evitat să-mi ofere o altă viziune, mai pozitivă, asupra stării societății. Nu știu ce a avut în minte când mi-a dat să citesc o broșură. Era o cărticică cu coperte roșii din piele, scrisă de Stalin. Cred că se numea *Materialismul dialectic și materialismul istoric*, considerată ca fiind o popularizare sintetică a concepției comuniste. Lectura acelei cărți a avut un efect neașteptat. În haosul moral dramatizat de adolescență, cărticica îmi oferea o înțelegere a proiectului care stătea la baza societății în proces de instaurare. Greu de crezut că tata a prevăzut reacția mea. Aveam 15 ani când am citit-o. O minte de adolescent, dispusă la simplificări generate de intoleranța morală. În criza pe care o traversam aveam nevoie de certitudini, de un ideal, de credința că viitorul va fi mai bun, că există o logică care ordonează haosul în care eram cufundat. Am fost cucerit la nivel moral. Îmi oferea o imagine globală, articulată despre ce e lumea, mai ales ce va fi societatea pe care voia s-o construiască comunismul.

A fost prima carte de „filozofie” pe care am citit-o. De atunci nu am mai avut curiozitatea să o recitesc, deși era pe undeva prin biblioteca mea. Își făcuse atunci efectul și cu asta gata.

La 15 ani am adoptat ca acceptabilă viziunea comunistă despre istorie. Ce însemna pentru mine comunismul este mai greu de spus. Ceva foarte vag. Punct: îmi plăcea moral idea de comunism.

Din doctrina comunistă mi-au rămas pentru toată viața două principii, mai mult etice. În primul rând un activism social. Societatea trebuie să o construim noi, oamenii. Și avem o responsabilitate pentru cum este aceasta. În al doilea rând, o *morală a muncii*: fiecare are datoria să facă ceva pentru ceilalți, pentru societate. Iar munca este o formă de a contribui cu ceva. Chiar când mergeam la „munca pariotică” în agricultură, munceam cu plăcere, dar și cu o anumită responsabilitate. Principiul acesta moral mi-a rămas. Și acum, în plin „capitalism”, îmi repugnă ideea că orice activitate trebuie plătită. Eu cred că trebuie să facem ceva și pentru ceilalți. Pentru mine, munca bine făcută este și o competiție cu sine, o oportunitate de dezvoltare umană, dar și o contribuție morală pentru ceilalți.

Am acceptat și punctul de vedere al tatălui meu: toate lucrurile neplăcute, pe care nu le nega și care nu-i plăceau nici lui, sunt poate inevitabile într-o anumită fază a istoriei. Dar aceasta le va elimina în cele din urmă. În acest fel se rezolva discrepanța dintre *realitate* și *ideal*. Idealul rămâne dezirabilul care poate și trebuie realizat. Dar în timp.

Primele contacte cu Partidul Comunist

Adoptasem credința comunistă, dar în afara oricărei organizații politice. Era doar o „concepție” vagă, iar viața m-a ținut în afara sau la marginea politicii.

Contactul cu instituțiile politice comuniste, cu Partidul, a fost de la început mai degrabă negativ.

S-a întâmplat un eveniment care probabil mi-a marcat evoluția morală și politică ulterioară. Acest eveniment m-a îndepărtat de sistemul politic real. Eram în clasa a X-a, ultima clasă de liceu, prin 1956. Se declanșase un val de primire a elevilor în UTM: *Uniunea Tineretului Muncitor*, devenită ulterior *Uniunea Tineretului Comunist*. Toți colegii de clasă, inclusiv eu, am fost convocați să ne prezentăm, într-o seară, la un sediu pentru a fi primiți în UTM. Nu îmi amintesc dacă toți. S-ar putea ca unii, din motive de dosar, să nu fi fost convocați. Dar despre asta nu se discuta. Și s-a întâmplat un accident absurd. Am confundat străzile. În loc de Batiștei m-am dus pe Brezoianu. Am fost singurul care nu am nimerit adresa. Toți colegii au devenit UTM-iști. Eu am fost reprogramat. La reprogramare am

fost șocat, de la început, de atitudinea ostilă a comisiei : „Ce note ai ? ”, „Sincer : și mai bune, și mai slabe.” „Cum, un UTM-ist cu note «și mai slabe» ? ” Cel care conducea discuția nu era interesat ce înțeleg eu prin „și mai slabe”. A fost evident pentru mine că s-a bucurat că se poate agăța de ceva. Alți colegi erau cu note și mai slabe, dar nu a fost nici o problemă. „Și ce e cu «creasta» asta ? ” Se purta frizura cu „creastă” și aveam și eu o tentativă timidă de creastă. „Asta este o atitudine de UTM-ist, cu creastă ? Să înveți și să vii când vei avea numai note foarte bune.” Am ieșit năucit, respins pe criterii care nu s-au aplicat la ceilalți colegi. Apoi am întrezărit și rațiunea ostilității. Intervenise revolta din Ungaria și se declanșase o atitudine antiintelectualistă. Mi-am adus aminte care a fost prima întrebare : „Ce sunt părinții tăi ? ”. „Profesori ! ” O reacție cam negativă : „Hm, intelectuali ! ”. Deci asta era. Aveam o origine nesănătoasă : de intelectual.

Aderasem la ideea de comunism, dar eram respins ca membru al organizației comuniste de tineret. Nu mi-a plăcut deloc respingerea, dar nici nu m-a afectat prea mult. A fi membru UTM nu era ceva important în viața mea. În liceu, nu-mi amintesc că ar fi fost ceva cu UTM-ul.

După intrarea la facultate am realizat efectele faptului de a nu fi în sistemul politic. Eram singurul student care nu era UTM-ist. Primul contact l-am avut cu grupa de partid din an. Cei trei membri de partid, toți mai în vârstă decât restul studenților, constituiau o clasă superioară : Ioji, un evreu idealist și naiv până la Dumnezeu (la un moment dat făcea la seminare exerciții de scriere în chineză), cam trăsnit, care spunea că fusese muncitor filator. Celălalt, un evreu șmecher, mai în vârstă, de vreo 30 de ani, dar cu complexe la învățătură. Făcea conspecte enorme, integrând notițele și bibliografia, dar nu reușea să le asimileze. Și o femeie, soție de mare activist. Ne povestise că o perioadă după căsătorie se adresa soțului tot cu „tovarășu”. Dar se descurca cam greu cu învățatul. Asta era pentru mine partidul.

Nu știu din ce motive mă aprecia Ioji. Citeam foarte mult și vorbeam la seminare. Uneori eram singurul care vorbea. Mi-a spus : „Grupa de partid a anului s-a orientat să te propună să fii secretarul UTM al anului”. Șoc : „Dar eu nu sunt UTM-ist”. „Cum de nu ești ? ” Cum să explic ? Singura explicație plauzibilă pe care o puteam da era vârsta : cel mai tânăr din an – 16 ani. Dar mi-a dat o funcție pe linie de asociație de studenți : responsabil cu sportul pe an. Apoi, la propunerea asistentului de sport, cu care lucram și care mă aprecia, deși nu eram talentat la sport, dar cu

entuziasm în organizarea echipelor sportive, am fost avansat ca responsabil cu sportul pe facultate. Și așa am terminat facultatea: responsabil cu sportul și cultura. Am fost primit în UTM abia în anul III. Și atunci am aflat că au fost unele rezerve politice: cum de nu am fost primit în UTM în liceu? Ce a fost cu mine sau cu dosarul meu? E adevărat că tatăl meu vitreg era profesor în facultate, șeful catedrei de pedagogie. Deci nu puteam să „am ceva la dosar”. Și aveam impresia că eram apreciat și pentru că nu profitam de poziția tatălui.

Acum pot presupune că această situație specială mi-a dat o anumită independență. Pe de o parte, eram un student bun, disciplinat, învățam cu pasiune, participam cu plăcere la toate „acțiunile”. Dar eram în afara sistemului politic.

Odată, o ședință de „înfierare” a nu știu cui și pentru ce. Am fost chemat la grupa de partid a anului și mi-a fost „trasată” sarcina să „iau poziție” în ședință. Dar, înainte, să vin cu cuvântarea scrisă pentru a-mi fi aprobată. Țin minte că m-am simțit umilit și am făcut o criză de mândrie. Nu m-am dus cu nici un text la aprobat și nici nu am luat cuvântul. A doua zi am fost chemat la grupa de partid – cei 3 membri – și am fost criticat. Nu pot spune că au fost prea duri. Dar „au luat poziție” față de indisciplina mea.

Au mai fost și alte evenimente ale contactului meu cu Partidul, toate însă negative. Unele hazlii. Eu scoteam o revistă sportivă de perete: Ahile fugea după un chiulangiu la sport, înțepându-l cu sulița. Scandal: secretarul de partid al facultății mi-a ordonat să nu mai scot porcăria aia de gazetă. „Ce mesaj e ăsta: noi promovăm critica pe la spate?” N-am mai scos gazeta. Altă dată era să fiu dat afară din facultate pentru lipsă de vigilență. După o victorie pe Universitate a echipei noastre artistice (o echipă cu un haz nebun; eu o conduceam), am mers să sărbătorim victoria la un restaurant. Veselie. Cântece. S-a lipit de grupul nostru un director de întreprindere din provincie, care își amintea cu nostalgie de studenția lui. A ținut petrecerea până dimineața. Când am ajuns în Facultate, scandal. Eu eram organizatorul și deci responsabil. „Precis era un spion.” În fine, l-am găsit pe director, care a venit și și-a prezentat carnetul de partid. Dar dacă era spion? În fine, nu am fost sancționați pentru lipsă de vigilență.

Altele serioase. O ședință de 3 zile (cred că prin '57-'58) de condamnare a profesorilor și studenților care nu erau „pe linia Partidului”. Facultățile de filozofie, istorie și drept. Un climat extrem de dur și, pentru mine, dincolo de orice moralitate. Așa ceva nu se potrivea deloc cu ceea ce

credeam eu că este comunismul. Era o probă de violență politică, dar și de lașitate. Ședința era condusă de unul dintre liderii politici duri : Dănălache. O poziție politică înaltă. Au fost dați afară câțiva studenți. La un seminar de *socialism științific* se discuta despre tema progresului, inclusiv al celui tehnologic. Un student a pus o întrebare : „În contextul progresului tehnologic, nu putem considera și inovațiile militare un progres?”. Dat afară din facultate. O colegă a mea, în bancă, îi întrebă pe câțiva colegi : „Și așa, nu poate fi considerat un progres?”. După câteva zile, chemată și exmatriculată și ea. Dănălache chema să vorbească unii profesori și, vădit extrem de ostil, punea întrebări de genul : „Tovarășu’ Pippidi, «de ce în cursul dumatile nu tratezi lupta de clasă în Atena antică?»”. Întrebare gravă. Eminentul istoric a fost pe punctul de a fi dat afară din Universitate. Și alți profesori tratați cu o impolitețe greu de conceput. Emoție. Este solicitat profesorul Athanasie Joja să ia cuvântul. Știam cu toții că Joja, profesor de logică la facultatea noastră, era un apropiat al lui Gheorghiu-Dej. Îi dădea lecții de logică lui Gheorghiu-Dej care avea naivitatea, de altfel de apreciat, de a învăța logică pentru a fi bun om politic. Așteptare tensionată : cum îl va trata Dănălache pe Joja ? Joja a vorbit vreo jumătate de oră, relatând pe larg discuțiile avute cu frizerul său de la New York, despre cum preferă să fie tuns, despre vreme și alte lucruri de acest fel. Dănălache se făcuse alb și înghițea în sec. La sfârșit i-a mulțumit lui Joja pentru importantul discurs. Deci acesta era avântul revoluționar.

Aș rezuma starea mea de spirit în acea perioadă astfel. Teoretic și moral, aderasem la ideea de comunism. Ce se întâmpla însă nu îmi plăcea deloc, dar eram tentat să cred că aceasta nu era, în perspectivă, „ceva specific”, ci mai mult ceva trecător. În fapt, nu prea aveam contact cu realitatea politică. Eram student, îmi petreceam vremea în bibliotecă, la cursuri și seminare, și cu colegii.

Capitolul 3

Facultatea de Filozofie: 1957-1962

Alegerea facultății

Se apropia opțiunea pentru o facultate. În ultima vacanță, a avut loc o discuție în familie. Pentru prima oară mi-am pus cu seriozitate problema „ce voi face”. Nu aveam nici o idee. Mama a insistat pentru medicină. Mi s-a părut acceptabil. Dar intrarea era cumplită. Cam 10-15 pe un loc și se învăța după tratate mult superioare celor din liceu. Se luau meditații din greu. Unii luau meditații câte 4-5 ani și tot nu intrau. Fără o asemenea pregătire nu aveai nici o șansă. Pentru prima dată în viață m-am apucat serios să conspectez manualele superioare cerute la admitere. Aveam o încredere inconștientă în mine. Nu mi-a trecut prin cap să fac meditații. Eram sigur că pot învăța singur. Urma ca spre sfârșit să iau câteva meditații. Probabil că nu aveam nici o șansă, dar eu nu știam acest lucru.

Schimbarea opțiunii pentru facultate a fost determinată de criza morală prin care treceam și de atractivitatea ideii de comunism. În acel moment am luat o decizie importantă. Nu vreau să fac medicina. Și am realizat că nici nu sunt prea potrivit pentru această profesie. Nu puteam să văd nici la film când se făcea o injecție. Și nici acum nu pot. Tata și prietenii lui menționau sociologia frecvent în discuții, ca o amintire frumoasă. El făcuse parte din echipele lui Gusti și scrisese lucrări pe problematica socială a satului și a școlii. Sociologia părea ceva interesant, dar din motive neclare nu intra în calcul. Era ceva ce nu exista. În criza pe care o traversam aveam nevoie de o certitudine, de un ideal, de credința că viitorul va fi mai bun, că există o logică care ordonează haosul în care eram cufundați.

Filozofia părea că oferă răspunsuri la întrebările mele. Voi urma deci filozofia. Tata, cred, a fost încântat pentru că, în fine, voiam cu adevărat ceva. Mama a fost cam dezamăgită, dar nu a încercat să mă convingă să revin la vechea alegere. În acel moment am devenit interesat de marea bibliotecă a tatei, cu multe lucrări de filozofie și de sociologie. Răsfoiam, citeam. Nu mai țin minte ce, dar mă atrăgea tot mai mult domeniul. Am avut oportunitatea să cunosc câteva personalități de marcă : Mihail Ralea și Athanasie Joja, cu care tata era prieten, și care veneau des în casa noastră. Din prietenie pentru tata, ei mi-au fost și nași la căsătorie.

Admiterea la facultate nu mi s-a părut dificilă. Eram 20 de candidați pe un loc. Dădeam examen scris la română și istorie. Aici aveam încredere că eram pregătit. Cu psihologia, singurul examen oral, stăteam cam prost. Îmi amintesc că era un manual foarte gros, tradus din rusește. În ultima clasă de liceu figura și psihologia, dar nu s-a făcut nimic. Aveam un profesor ciudat. Era apreciat de elevi, dar la oră venea și citea, ostentativ, ziarul. Nu a făcut nici măcar o lecție. Mai spunea și glume. M-am apucat să citesc cartea de psihologie înainte de examen. Nu-mi dau seama cât am reușit să învăț cu stilul meu boem. Cred că am încercat să înțeleg schema, logica generală. Pe aceasta am reținut-o, nu amănunțele. Nu-mi amintesc dacă am avut sau nu emoții. Probabil că da. Eram timid și emotiv.

Așa am intrat la Facultatea de Filozofie, pe locul doi.

Student la Filozofie

Facultatea a fost pentru mine o experiență intelectuală crucială. În primul rând ca stil. Pentru prima dată îmi plăceau școala și domeniul pentru care optasem. Am luat în foarte serios facultatea. Frecvență regulată. Multe ore în bibliotecă. Citeam aproape tot ce ni se cerea și multe lucrări suplimentare. Mult timp am păstrat conspectele din primii ani de facultate. Citeam totul. În special Platon, Aristotel, Kant, Hegel și alți „premarxiști”. Citeam revistele de filozofie. Aveam o metodă. Urmăream cu regularitate noile numere. Din reviste nu citeam tot, dar destul de mult. Voiam să mă țin la curent cu noile lucrări. Era revista de filozofie, dar și traducerea în română a revistei sovietice de filozofie : *Voprosâ filosofii*. Cumpăram tot ce se publica.

Ce am dobândit în facultate ?

În primul rând o toleranță pozitivă față de producția filozofică, mai ales față de cea premarxistă. Unii profesori erau foarte buni. Citeam mult, dar căutam să înțeleg logica sistemelor filozofice și să detectez „adevărul” din ele. Istoria filozofiei antice și moderne era studiată serios. Poate acum pare șocant, dar eram impresionat și de unele studii sovietice. Apreciam stilul intelectual-logic curat : enunțarea temei ; rezumarea punctelor de vedere cu argumentele pro și contra ; apoi propria părere. Mai târziu am înțeles și limitele : erau dezbateri în perimetrul strict al filozofiei marxiste oficiale. Nu mă interesa atât substanța tematică, ci mai mult stilul logic de prelucrare a unei tematici.

La aceasta se adăuga o orientare difuză a mea care mi-a rămas ca metodă toată viața. Căutam în lecturi răspunsuri la problemele pe care le intuiau vag. Căutam „adevărul”. Nu aveam o atitudine „culturalistă” : acumularea de cunoștințe culturale. Nu voiam să-mi creez o cultură filozofică, ci să-mi sporesc cunoașterea. Lucrările pe care le citeam, nu le luam ca „opere” de învățat, ci ca „mijloace”, „resurse” pentru cristalizarea propriei concepții. Citeam mult și variat, chiar neorganizat. Și rețineam ce mi se părea interesant și util din punct de vedere intelectual. Aceeași atitudine am avut-o și față de „filozofia marxistă”. Cred că cea mai importantă cucerire intelectuală a fost că am devenit eu însumi ; că nu voiam să devin un erudit, ci un căutător. Mă consideram un actor independent care trebuie să decidă el însuși ce este adevărat și ce nu. Așa înțelegeam poziția lui Descartes și mi-o însușisem ca metodă. Totul trebuie supus criticii și apoi înglobat în propriul mod de gândire.

Am rămas de asemenea cu o metodă de a prelucra logic materialul intelectual și plăcerea construcției teoretice.

Treptat însă, tematica filozofică a început să nu mă mai intereseze.

În ultimul an se introdusese un nou curs : etica. Profesorul Nicolae Bellu oferea un nou limbaj și o nouă tematică. Am realizat că era exact ce mă interesa. Cred că a fost un moment de ruptură cu filozofia ; a urmat decizia că etica este cu adevărat vocația mea. Spre sfârșitul facultății am început să mă gândesc la ce vreau să fac după terminare. Îmi plăcea filozofia, dar am decis că nu este vocația mea. Aveam șanse să rămân la facultate sau în alte universități și să predau materialismul dialectic și istoric. Nu asta voiam. Voiam să fac etică. Și m-am apucat să citesc literatură etică.

Capitolul 4

Cum am ajuns sociolog

De la etică la sociologie : 1962-1964

Am fost fericit că mi s-a oferit postul de preparator la etică. Lucram cu profesorul Nicolae Bellu. Era o persoană interesantă, pe care o apreciam foarte mult. Avea un discurs foarte diferit de multe discursuri șablonate. Un fel de marxism hegelian foarte complex. El mi-a deschis interesul de a relua sistematic lectura lui Hegel. Textul hegelian m-a impresionat. Pasaje extraordinare, extrem de profunde, dar nu găseam ceea ce căutam. Aveam suspiciunea că metoda lui nu duce la problemele de fond. Adaptarea stilului hegelian în analiza societății socialiste ducea implicit la acceptarea realității. Era un fel de evoluționism în care, dincolo de oameni și de evenimente, istoria lucrează din subsolurile ei spre „tot mai bine”. Era o reactualizare a teoriei armoniei prestabilite, dar într-o viziune evoluționistă : trăim, dincolo de aparența confuză și „rea”, în cea mai bună lume posibilă „la un moment dat” ; prezentul este mereu o fază inevitabilă a procesului istoric. Instinctiv, nu puteam accepta o asemenea viziune.

Au fost doi ani de lectură asiduă în biblioteci : filozofie clasică și mai apoi existențialism, dar și epistemologie ; literatură etică și filozofie socială. Am fost surprins când am realizat că nu-l citisem sistematic pe Marx și de aceea, în fapt, nu-l înțelesesem. Alte opere le citisem integral sau aproape. Din Marx citisem paginile incluse în potopul de bibliografii cerute pentru seminar, dar încadrate în tematica definită oficial. Era un mod de a nu-l înțelege pe Marx. Am revenit asupra textelor lui Marx, Engels și Lenin. Pentru prima dată am citit lucrări complete, văzute independent de cadrul filozofiei oficiale.

O nouă situație personală. În 1962 m-am împrietenit cu Lulu și în 1964 ne-am căsătorit. De atunci a început nu numai o parte importantă a vieții mele personale, dar și a vieții mele ca sociolog. Cred că aş putea spune același lucru și în privința soției. Multe proiecte de cercetare le-am făcut împreună. Și discuțiile avute încontinuu au contribuit la cristalizarea ideilor noastre.

Lecturi de sociologie

După doi ani, în 1964, a venit momentul promovării la funcția de asistent. Norme de seminar de etică nu existau însă. În plus, se produsese o răcire a relației cu profesorul Bellu. Probabil că era o nemulțumire reciprocă. Intelectual, mă îndepărtasem de stilul în care făcea el etică. Și, cu siguranță, nici el nu era mulțumit de faptul că nu eram asistentul pe care îl dorea. Am fost nominalizat asistent și mi s-a dat o normă de filozofie la facultatea de limbi slave și, în al doilea an, la facultatea de limbi romanice. Studenți excelenți.

Mă afluam într-o situație instabilă. Luasem decizia că filozofia nu mă interesează, dar țineam seminar de filozofie. Era însă o perioadă de mare deschidere. Mă simțeam complet liber și așa se simțeau și colegii mei. Cursul profesorului cu care lucram era onorabil, dar tradițional. La seminar făceam ce îmi trecea prin cap: epistemologie (citeam mult pe această temă, fără a considera însă că acesta este domeniul în care voiam să rămân), etică, filozofie socială, teoria lui Marx așa cum o înțelegeam eu.

A venit însă și momentul de ruptură cu etica. Dezamăgirea față de etică era dublă. Pe de o parte, etica se concentra pe *ce este binele* și *ce este morală*. Dar nu aborda ceea ce mă interesa: comportamentul efectiv. Era evident că există o distanță între lumea moralității și lumea reală. La întrebarea *de ce lumea reală nu este așa cum prescrie morală* nu găseam nici un răspuns în textele de etică. Pe de altă parte, apropierea mea de teoria lui Marx mă îndepărta progresiv de etică. Teoria lui Marx este o teorie socială care accentuează importanța contextului social, o abordare complet diferită de abordarea abstractă a eticii.

Dar nici teoria lui Marx nu mă satisfăcea în ansamblul său. Ea era o teorie macro a sistemelor sociale globale, pe care o consideram corectă, dar nu era micro: nu explica procesele sociale la nivelul constituirii

comportamentului individului în contextul său social. Acesta era motivul pentru care am început să-mi diversific lectura. Nu aveam nici un plan de lectură. Citeam mai mult sau mai puțin la întâmplare, dar căutam ceva care, intuitiv, bănuiam că mă va interesa. Am început să citesc sociologie, epistemologie, psihologie socială, antropologie culturală, dar și psihologie. Erau domenii cu totul noi pentru mine. Aveam următoarea metodă. Pentru a-mi face o imagine globală pentru un domeniu începeam să citesc un manual. Cele americane erau adevărate tratate. Îmi ofereau o imagine globală a stării științei. Așa am fost încântat de sociologie.

Câteva cărți mi-au căzut în mână și m-au impresionat, determinând decizia pentru sociologie. În mod special trei cărți au fost decisive pentru evoluția ulterioară.

Prima a fost o carte a lui March și Simon: *The Organizations* (ediția franceză). Căutam răspunsul la o întrebare etică: de ce oamenii adesea se comportă nu în acord cu normele etice, ci diferit, adesea *anormal*. Așa am intrat în tematica largă a organizațiilor și am fost atras de domeniu. Nu era răspunsul la întrebarea mea, dar o cu totul altă tematică și un alt tip de analiză. O analiză de sistem. Ca punct de pornire al întregii construcții era conceptul de raționalitate limitată. Era o ruptură cu paradigma filozofică clasică. Omul real are o cunoaștere limitată și însuși faptul limitării cunoașterii face comportamentul său să aibă o altă logică decât cea a omului total rațional. Demonstrația m-a cucerit. Se argumenta cum limitele cunoașterii sunt responsabile de un anumit tip de comportament și, mai mult, de un anumit mod de construcție a organizațiilor. Citind cartea lui March și Simon – am conspectat-o în vreo sută de pagini mari –, am avut intuiția că eram în fața unui drum care merită să fie urmat. Și această intuiție mi-a orientat o mare parte din activitatea ulterioară.

Cartea m-a cucerit și din alt punct de vedere. Se încerca o reconstrucție a teoriei organizațiilor, formulând distinct propozițiile fundamentale, cu o atenție specială acordată relațiilor logice dintre enunțuri, unele fiind deduse din altele. Era tentativa construcției unei teorii logic organizate. Naiv, ceva mai înainte, încercasem și eu să produc o teorie axiomatizată a nu mai știu ce. Renunșasem pentru că am realizat că acest lucru este posibil doar în acumulări mult depărtate de situația reală a cunoașterii socioumane. Dar dorința de a organiza cât se poate de logic teoriile mi-a rămas ca un fel de năzuință epistemologică. Îmi stătea în minte tentativa lui Spinoza (*Etica*). Acesta încercase să organizeze logic filozofia, cu enunțuri care se deduc

unele din altele. Conținutul lucrării lui Spinoza nu m-a captat deloc. Dar tentativa lui de organizare logică a teoriei m-a impresionat.

Pentru că mi-a plăcut teoria organizațiilor, am început să citesc orice îmi cădea din mână în acest domeniu. O a doua carte care mi-a deschis o perspectivă diferită a fost *Psihologia organizațiilor* a lui Katz și Kahn. Cartea făcea o sinteză a paradigmei analizei psihosociale a organizațiilor.

Totodată, căutam teorii generale ale socialului. Am citit cu multă atenție cărțile lui T. Parsons. Parsons era pe atunci la modă. La un moment dat însă, am ajuns la concluzia că teoria propusă de el nu duce la nimic și am „aruncat cărțile lui la coș”. Nici nu știu cum mi-a căzut în mână cartea lui R.K. Merton, *Social Theory and Social Structure*. Analiza structural-funcționalistă propusă de Merton, fundamental diferită de cea a lui Talcott Parsons, conținea o paradigmă deschisă, aplicabilă la orice sistem social. Abordarea lui m-a cucerit și a devenit unul dintre instrumentele fundamentale ale cercetărilor mele ulterioare.

Lectura foarte variată pe care o practicam cu înfrigurare m-a eliberat de paradigma filozofico-etică. Am înțeles că se produce, în mintea mea, o schimbare de paradigmă : trecerea de la paradigma filozofiei la paradigma științelor sociale și umane.

Citeam, deci, în principal sociologie, dar nu deciseseam să devin sociolog. Cred că nici nu-mi puneam o asemenea problemă. Nu priveam sociologia ca pe un domeniu profesional, ci ca pe un mijloc de a înțelege mai bine comportamentul uman și viața socială. În fapt, pe atunci, sociologia nu exista ca profesie nici în mintea mea, nici în România. Existau doar cărțile și problemele mele. Respingerea oficială a sociologiei ca „știință burgheză” îmi părea una dintre prostiile ideologiei comuniste, ideologie care nu mă interesa și care nu mă ținea departe de lecturi.

Despărțirea de filozofie și de omul abstract mi-a dramatizat o limită severă a cunoașterii. Eu voiam să înțeleg comportamentul uman, dar nu cunoșteam omul în contextul său social real. Și în general cunoșteam foarte puțin despre *societate* așa cum era ea în realitate, și nu din cărți. Din acest motiv, am început să citesc și lucrări de metodologie a cercetării sociologice.

Primele cercetări sociale : trei cercetări eşuate și un experiment social

Experiența mea de cercetare sociologică empirică își are originile în etică.

Ceacu : un sat cooperativizat. Prima experiență de cercetare empirică a fost prilejuită de lucrarea de licență. M-am adresat profesorului Bellu. El era un entuziast creativ. Și el simțea nevoia de contact cu realitatea. Lucrarea lui de doctorat se baza pe cercetări realizate în câteva întreprinderi. Promova o schemă marxist-hegeliană. Nu-l interesa realitatea în sine, ci căuta „tendențele” comunismului în realitatea societății românești. În 1962 s-a petrecut un eveniment politic : încheierea cooperativizării. Profesorul Bellu s-a gândit că ar fi interesantă o cercetare într-un sat. Cu multe emoții am acceptat sugestia, deși era cu totul altceva decât aș fi vrut și nu mă simțeam pregătit pentru o cercetare într-un sat. Dar m-am dus la Ceacu. Metodologia era o schemă teoretică, sugerată de profesorul Bellu : o combinație de marxism și hegelianism. Ideea era că noua structură socialistă – în cazul acesta, satul cooperativizat – generează noi tipuri de comportamente și de relații interpersonale. *Ceacu* era unul dintre primele sate cooperativizate. Deci se presupunea că avea o structură socialistă consolidată și probabil efectele ei erau detectabile. Eu trebuia să identific modificările comportamentale produse. Am stat două săptămâni la Ceacu. Autoritățile locale nu înțelegeau ce vreau eu să fac, dar nici eu nu prea înțelegeam ce trebuie să urmăresc. Am aflat mai târziu că se credea că sunt trimis al Parlamentului. Tocmai se pregătea o sesiune specială cu încheierea cooperativizării. Fusesem adus în sat de însuși secretarul de partid responsabil cu propaganda al regiunii, fapt care îmi conferea o poziție specială. Erau pe atunci nu județe, ci mari regiuni.

Șefii locali îmi vorbeau în șabloane politice, crezând că asta trebuie să-mi comunice, iar eu le puneam întrebări care li se păreau tare ciudate : „Oamenii încep să se ajute reciproc mai mult ?”. Ideea că relațiile socialiste de muncă se transferă în relațiile interpersonale de întraajutorare. Răspunsurile oamenilor mi se păreau că sunt reacții la o schemă de cercetare fondată pe o neînțelegere. „Desigur, oamenii se ajută.” „Mai mult ca înainte ?” „Păi, în fine, da, mai mult.” „Cum se ajută ?” „Păi, când au nevoie mai împrumută un ciur de mălai de la un vecin.” Aveam mereu senzația

penibilului conversației și am renunțat la asemenea „investigații”. Dar nici nu puteam să mă despart de schema teoretică. Am încercat să văd cum se desfășoară o ședință a democrației cooperativiste în acțiune. „Când țineți o ședință, aș vrea să particip și eu, dacă se poate.” „Imediat, mâine organizăm o ședință.” Am înțeles că o fac pentru mine. Ședința a fost ca în Ilf și Petrov. Președintele cooperativei a citit un material despre documentele de partid, despre cooperativizare, despre succesele cooperativei. Publicul : țărani, cei mai mulți în vârstă, prost îmbrăcați, năuci. Era evident că erau obișnuiți să fie aduși și să asiste la ceva care nu avea nici un sens pentru ei. În nici un caz nu erau membrii cooperativei care dezbat cu interes problemele lor comune. „Cine ia cuvântul ?” Nimeni nu s-a înghesuit. Începuse să-mi fie clar că de fapt nici nu aveau ce să spună. Așteptare lungă, insistentă. Nădușit și incomod, se ridică agronomul. Evident pregătit. Primise sarcină. A scos o hârtie și a citit un text de o incoerență absolută, cu partidul, guvernul, linia partidului etc. Și ședința s-a încheiat. Ipotezele cu care venisem s-au dus de râpă. Dar am început să înțeleg realitatea. Am intuit că așa sunt ședințele socialiste de producție. Acea ședință mi-a rămas în minte ca prototipul tuturor ședințelor. Am încetat să mai stau de vorbă cu liderii locali, evident încurcați. Ei năuci, eu năuc. Mă plimbam prin sat, stăteam de vorbă cu oamenii, părăsisem schema cu care venisem. Era o curiozitate vag sociologică, a unui bucureștean care venea pentru prima dată ca „specialist” într-un sat pe care, clar, nu-l cunoștea deloc. Discuții. În rest, tața Maria mă hrănea zilnic cu câte o găină uriașă gătită excelent. Asta a fost prima mea cercetare „etico-sociologică”.

Am părăsit satul cu sentimentul neplăcut că prima mea tentativă de cercetare socială (pe atunci, conceptul de sociologie nu-mi era familiar) a eșuat. Era ceva în neregulă cu schema teoretică cu care mă dusesem. Nu văzusem nici urmă de noi relații socialiste consolidate în realitatea satului Ceacu. Am plecat cu fragmente de observații sociale și cu o derută completă în fața teoriei și a cercetării empirice. Timpul trecuse și trebuia să prezint lucrarea de licență. De atunci n-am mai citit acea lucrare, scrisă în 10 zile într-un curat stil hegeliano-marxist. Bănuiesc acum că era o construcție logică, plină de ipoteze, dar depărtată de realitatea satului. Imaginea satului care îmi rămăsese în minte era confuză, dincolo de schema teoretică pe care o puneam pe hârtie.

Se pare că lucrarea mea a plăcut. Și pentru că se pregătea un număr al revistei *Cercetări filozofice* cu prilejul încheierii cooperativizării, profesorul

Bellu, redactorul-șef al revistei, mi-a cerut să scot din lucrarea mea de licență un articol. Am scris articolul în câteva zile și am plecat în armată pentru 3 luni. Nu prea credeam că articolul meu va fi publicat. Eram în armată. Am primit un exemplar din revistă cu articolul meu. Eram mândru, primul meu articol publicat într-o revistă de prestigiu. Am arătat-o colegilor, dar țin minte că aveam o oarecare jenă. Nu era ceea ce voiam să fac în continuare. Pe atunci, publicațiile de știință erau bine plătite. Ca începător, primisem cel mai mic tarif, dar aproape egal cu salariul pe care l-am primit ca preparator. Am invitat colegii la o bere și am cumpărat prima stofă de costum. A fost primul meu câștig. Aveam 21 de ani.

A doua experiență de cercetare socială am avut-o în 1962-1963, într-un colectiv condus tot de profesorul Bellu, care era șeful sectorului de etică al Institutului de filozofie. Ideea profesorului Bellu era pe aceeași schemă hegeliano-marxistă: dacă întreprinderile cunosc o transformare socialistă, noi tipuri de relații se constituie în procesul muncii (întrajutorare, cooperare, respect reciproc etc.); schimbările care au loc în sfera muncii se vor transfera inevitabil și în cea a familiei. Deci trebuia să identificăm relația dintre atitudinea față de muncă și colegi și ceea ce se întâmplă în familie. S-a făcut un chestionar și eu l-am aplicat în câteva întreprinderi. A fost prima oară când am intrat în întreprinderi și am văzut cum arată acestea. Procedura era următoarea: în prima vizită le dădeam chestionarele unor maiștri, șefi de secție, care le difuzau „la oameni serioși”. Nu se punea problema eșantionării. Unde puteai găsi schimbările generate de noul sistem socialist? La „cei mai serioși oameni”. După câteva zile reveneam și strângeam chestionarele. Dar cu acel prilej am vizitat mai multe întreprinderi, am stat de vorbă cu persoane din conducerea întreprinderilor, din conducerea de partid și de UTM, cu muncitori. Pe lângă faptul că am văzut cum arată întreprinderile, nu am avut deloc senzația că se vede ceva „socialist” acolo. Mi-a rămas vie în minte Fabrica de Bere Bragadiru. Clădiri de peste o sută de ani. Bazine uriașe cu bere la fermentat și șobolani care înotau cu plăcere în ele. O pivniță cu multe sorturi de bere pe care eu nu le mai văzusem pe piață. Și nici după aceea. Peste tot sticle goale. Muncitori care tot frecventau pivnița și mai luau câte o sticlă. Mi s-a spus că aceasta era regula. În fabrică, toți aveau dreptul să bea câtă bere voiau. De aceea, oamenii erau rotofei și roșii la obraz. Înainte, doctorii le recomandau celor bolnavi de plămâni să se angajeze la Bragadiru și se făceau bine. În cabinetul secretarului UTM: o masă veche, un scaun șchiop și coșuri pline cu sticle goale de bere.

Eșantionul era de 1 000 de subiecți. Mie mi-au revenit pentru analiză câteva întrebări referitoare la atitudinea față de muncă. Două lucruri le-am învățat din această analiză a datelor de chestionar. În primul rând, am căpătat disciplină în statistica simplă. Cu creionul și hârtia, m-am ambiționat să-mi iasă în tabele exact 1.000 de date, cât era eșantionul. De mai multe ori am eșuat : îmi ieșeau mai mult sau mai puțin de 1 000. Cred că am făcut operația de vreo 5 ori. Dar după aceea am căpătat disciplina calculului. Al doilea lucru : m-am izbit de dificultățile grupării tipurilor de răspunsuri la întrebări deschise. Răspunsurile se plasau la nivele diferite de generalitate și de aceea erau foarte greu de grupat. În plus, multe răspunsuri nu erau exclusive. Dar și senzația vagă a distanței dintre ce puteau să dea datele de chestionar (sincere, dar...) și imaginea mea difuză a realității. Am rămas cu insatisfacția față de capacitatea chestionarului de a oferi o imagine fidelă a realității. Datele chestionarului nu se potriveau cu muncitorii forfotind cu sticlele de bere în mână. Am făcut un raport. Nu mai țin minte ce am scris acolo, dar colegilor mei nu le-a plăcut raportul. Nu m-au criticat. N-au zis nimic, dar era clar că ceea ce scrisesem nu avea nici o legătură cu modul în care scriau ei. Cartea a apărut, fără raportul meu. Nu mi-a părut însă rău deloc. Nu mai țin minte dacă ipoteza – noua mentalitate socialistă apărută în întreprinderi s-a transferat sau nu și în viața de familie – a fost sau nu confirmată. Probabil că da. Cred însă că am fost lecuit de paradigma hegeliano-marxistă aplicată la cercetarea socială.

Prima cercetare „sociologică” pe cont propriu : 1963-1964. Voiam să cunosc realitatea socială fără ochelarii eticii, pe care îi abandonasem. Mă interesa nu un segment anume al socialului, ci socialul în general. Și eu simțeam nevoia să fac „o baie” de realitate socială, dar ca cercetător. Și unde o puteam găsi mai accesibil mie ? În școală. Am asistat la ore, am făcut un mare chestionar și l-am aplicat, am luat interviuri. Un beneficiu a fost net. M-a apropiat de viața reală. Cu datele obținute am avut o mare dezamăgire. Am lucrat mult la prelucrarea lor : cearșafuri imense de tabele, inutilizabile pentru că nu știam ce să fac cu ele, iar faptele nu voiau să vorbească interesant. A fost singura cercetare pe care nu am finalizat-o. Dar am rămas cu o insatisfacție completă față de rapoartele interminabile de date. Tot ce am făcut după acest eșec a fost că am încercat să fac datele să vorbească interesant, să producă concluzii care nu sunt evidente.

Un experiment de „laborator”. Începusem să fiu interesat de experimentul social, ceva cu totul nou pentru mine. L-am făcut cu studenții mei. Tema era

măsurarea atitudinilor și a percepției sociale în grupuri. Am învățat mult despre cum se face un experiment social de laborator. Totodată, experimentul m-a stimulat să mă apuc de statistică. Am început cu un tratat de statistică matematică al lui Onicescu, cred. Am reușit să înțeleg primele 70 de pagini, dar, cum mergea tot mai greu, am abandonat. Am găsit la bibliotecă un manual american de statistică pentru științele sociale. L-am conspectat la sânge. Am citit, apoi, și un al doilea, mai prietenos. Desigur, învățatul singur nu este metoda cea mai bună. Dar am pus atunci bazele înțelegerii statisticii. Și am aplicat metodele statistice la analiza datelor. Nu sunt sigur dacă a fost prea corectă analiza statistică, dar cred că unele metodologii și ipoteze erau interesante¹.

1. Pentru considerații asupra unor modalități de cercetare a atitudinilor morale individuale și a aprecierii lor de către *ceilalți* în colectivitățile mici, vezi *Revista de filozofie*, vol. 13, nr. 12/1966, pp. 1475-1488.

Capitolul 5

Schimbarea opțiunilor ideologice

Pentru un sociolog, opțiunea sa ideologică este un factor determinant. Chiar din facultate se declanșase procesul de revizuire a imaginii mele naive asupra comunismului.

O despărțire epistemologică de dogmatism : o democrație a cunoașterii

Rememorând evoluția mea intelectuală, am fost, acum, surprins de efectele paradoxale ale primului meu contact cu literatura rusă. În anul întâi de facultate am fost solicitați să optăm pentru o limbă străină. Nu știu ce a fost în mintea mea la 16 ani și, la repezeală, am optat pentru limba rusă. Am aflat apoi și „contextul”. Chiar cu un an înainte, limba rusă era încă obligatorie și câțiva colegi fuseseră lăsați repetenți din cauza rusei. 1957 a fost primul an când aceasta devenise, din obligatorie, opțională. Așa s-a întâmplat că în următorii doi ani am fost singurul student la limba rusă. Citeam texte clasice – Pușkin, de exemplu –, dar și „de specialitate” : Lenin și discursurile lui Hrușciiov. Lectura din Lenin și Hrușciiov a avut o contribuție importantă la conturarea a două direcții distincte.

Lenin mi s-a părut un mare politician și un gânditor subtil. Dar zecile de înjurături, de altfel foarte plastice, dar excesiv de violente, care păreau și mai apăsate în efortul meu de a le înțelege în rusește, m-au șocat ca stil. Disputele pe teme filozofice, epistemologice și chiar științifice mi s-au părut simplificări excesive și, adesea, lipsite de eleganță intelectuală. Le

puteam înțelege în contextul politic înfierbântat al timpului în care erau scrise. Diferitele puncte de vedere filozofice și chiar științifice în discuție nu-mi păreau a avea implicațiile ideologice pe care le atribuia Lenin. Mă surprindea ideologizarea brutală a tuturor temelor intelectuale. În plus, discursul lui Lenin sugera posesia unui adevăr absolut. Și totul se fonda pe ideea că *marxismul* este proprietarul exclusiv al adevărului și că Lenin însuși este judecătorul absolut a ceea ce este în acord cu marxismul și cu adevărul. Celebra, pe atunci, lucrare a lui Lenin, *Materialism și empiriocriticism*, mi s-a părut mai degrabă un exemplu de reducționism naiv. Lenin nu mă putea convinge că gândirea sa este un tot de o coerență absolută. Sau că o poziție epistemologică este fundamental contrară programului comunist ori în privința unor adevăruri banale din filozofia marxistă. Un anumit exclusivism și o violență verbală am găsit și la Marx și Engels. Dar le-am interpretat ca stil al epocii. Mi se contura opțiunea pentru un altfel de stil al discuțiilor filozofice și științifice: acceptarea diversității opiniilor și discuția relaxată a ideilor, cu rezerva că, privitor la ceea ce ție ți se pare că este adevărat, alții pot avea opinii diferite și nimeni nu pretinde că are întotdeauna dreptate. Începusem să optez pentru un fel de democrație a gândirii. De la început îmi asumam dreptul de a gândi cu propria minte și, complementar, de a accepta și dreptul celorlalți de a gândi liber. Lectura lui Lenin a fost pentru mine și o oportunitate de autopsihanaliză. Și eu am tentația să cred că am dreptate întotdeauna. Iar o asemenea tentație este probabil universală. Altfel cunoașterea nu ar mai merge înainte. Dar educarea toleranței față de alte puncte de vedere și deschiderea față de revizuirea propriilor opinii sunt esențiale pentru un om de știință.

Lectura multor lucrări clasice de filozofie, care m-au impresionat din multe puncte de vedere, mi-a accentuat deschiderea către diversitate. S-a conturat o procedură de evaluare: nu raportarea la tezele marxiste, ci încercarea de a estima potențialul lor de adevăr.

Opțiunea pentru democratizarea politică

Oricât de curios ar fi, dar discursurile lui Hrușciiov au inițiat în mine o regândire a comunismului. Pentru prima dată citeam de la cap la coadă un „document de partid”. În rusește, cu profesoara de rusă. Am fost captivat de două lucruri. În primul rând de limbajul colorat, presărat cu glume și

puncte de vedere personale. Un text foarte diferit de textele de partid care erau incluse în bibliografiile facultății. În al doilea rând, textul părea să lanseze direcții politice credibile de schimbare a sistemului socialist. Textele lui Hrușciiov mi-au consolidat o idee fundamentală: comunismul poate fi ceva viu cu șanse de schimbare. În acea perioadă nu se vorbea încă despre discursul incendiar din 1956 de la congresul al XX-lea al PCUS. Probabil că revoluția din Ungaria făcuse din document un text subversiv. Critica virulentă a practicilor staliniste din discursul lui Hrușciiov mi-a accelerat schimbarea de atitudine. Erau aduse probe zdrobitoare referitoare la crime greu de imaginat. În plus, am apreciat faptul că era o critică a practicii comuniste staliniste făcută într-un document al partidului și că dădea speranța unei schimbări radicale. Auzisem că unii, care credeau în comunism, au avut un șoc moral teribil. Acel document le distrugea iluzia stalinismului ca etapă inevitabilă, și deci justificată, în procesul de construcție comunistă. După acel document au rămas foarte puțini care continuau să creadă că stalinismul a fost ceva necesar, și nu o „eroare” în sistemul comunist, dar în mod tulburător, posibilă.

Debarcarea lui Hrușciiov, care părea să promită o deschidere sovietică a comunismului, a fost pentru mine o mare dezamăgire. Nu pentru că mizam prea mult pe calitățile politice și intelectuale ale acestuia, dar credeam că el deschisese o posibilă mișcare de democratizare. Înlăturarea lui era o reinstaurare a comunismului dogmatic și anchilozat.

Dar mai era ceva foarte important pentru mine. Nu numai o recunoaștere a crimelor stalinsimului, ci ceva mult mai profund: un avertisment al pericolului de dictatură conținută în cultul personalității. Dacă o persoană poate împinge un sistem pe un asemenea drum, atunci ceva este în neregulă cu sistemul însuși. Nu Stalin, ci sistemul care putea produce cultul personalității (de fapt, al dictaturii personale), exclusivismul ideologic și teroarea politică reprezintă un risc inclus în însăși structura acestuia. Am început să cred că dictatura personală era riscul structural al partidului unic. În mintea mea se contura, încă vag, ideea că democrația înseamnă în primul rând acceptarea diversității punctelor de vedere. În gândire, dar și în politică. Am considerat că pericolul cel mai mare pentru democrație este cultul personalității. Nu mă deranja în primul rând ritualul de slugărnicie, ci investirea într-o persoană a dreptului de a stabili singur adevărul. Acceptarea pluralității de opinii reprezenta fundamentul epistemologic al unui sistem viu, în dezvoltare. Probabil că aversiunea mea față de Ceaușescu

și, mult mai târziu, față de Băsescu se fondează chiar pe această teamă fundamentală față de orice persoană care vrea cu orice preț să obțină puterea și care manifestă o asemenea ușurință în a emite adevăruri simplificate și manipulante.

Perspectivile societății românești

În 1964, Dej lansase un document „intern”, dezbătut în toate organizațiile, un fel de document echivalent cu cel al lui Hrușciiov din 1956. Documentul deschidea în România nu numai detașarea oficială față de Uniunea Sovietică, dar implicit și ruptura cu dogmatismul. Recunoașterea greșelilor făcute de alții sau de ai noștri elimina mitul că partidul este singurul producător al științei și e reprezentant legitim unic al interesului colectivității. Credeam că Dej începuse un proces de reformă. Nu puteam estima cât de profundă era acea deschidere. Era clar pentru foarte mulți că societatea nu mai putea arăta ca înainte. Dar cum?

Începuse un proces de liberalizare, mai ales în gândire. Este normal să invoc câteva fapte din experiența mea, doar ca exemple pe care le cunosc mai bine.

Prin '66-'67 s-a tradus lucrarea coordonată de Radovan Rihta, *Civilizația la răspântie*. Era un produs al „primăverii cehoslovace”. Cartea era excelentă, extrem de solidă. Din păcate, acum e trecută în uitare. Ideea centrală era că procesul de creștere a raționalității în economie și în știință, determinată de revoluția tehnico-științifică, se va difuza în întreaga masă a societății, promovând o nouă democrație. Socialismul va evolua organic, datorită revoluției tehnico-științifice. Nu este întâmplător că tema revoluției tehnico-științifice, ca speranță a unei schimbări treptate și organice a socialismului, a prins extraordinar în unele cercuri politice comuniste care aveau o orientare spre schimbare. În plus, cartea, rezultatul unui mare grup de specialiști cehoslovaci, spărgea și monopolul partidelor comuniste asupra adevărului. Era un document al comunității științifice, nu al partidului, despre temele fundamentale ale societății socialiste și ale viitorului său.

Reforma cehoslovacă, reprezentând o rupere de vechiul comunism și promovarea unui „socialism cu față umană”, dăduse o speranță enormă

dezvoltării pozitive a socialismului. Ea proba că o schimbare dezirabilă este posibilă în cadrul sistemului socialist și chiar din interiorul partidului comunist. Evenimentele însă au probat că sistemul socialist mondial, controlat de Uniunea Sovietică, nu era pregătit să accepte o asemenea schimbare.

Devenise foarte populară teoria *convergenței sistemelor*. Viitorul nu va fi triumful unui sistem asupra celuilalt. Principiul politic universal acceptat (pe atunci) al „coexistenței pașnice” dintre cele două sisteme era, în fond, expresia politică a acestei perspective. Societatea socialistă părea să se deschidă spre Occident. Dar și Occidentul devenise mai puțin iritat și ostil socialismului, căutând și el să adopte unele inovații din experiența socialistă. Era o soluție devenită posibilă și acceptabilă. Socialismul va prelua părțile bune ale capitalismului. Și acesta prelua părțile bune ale socialismului. Franța, de exemplu, optase pentru promovarea unei strategii de planificare economică. Țările socialiste dădeau semne de democratizare și de deschidere economică de la planificarea rigidă spre o economie mai liberă, bazată pe stimularea inițiativelor. În România, un succes deosebit l-a avut „mandatariatul”. Restaurantele sărăcăcioase și prost administrate ale socialismului începuseră să fie înlocuite de restaurante ale mandatarilor : calitate spectaculos de bună și prețuri chiar mai mici. Era doar un început al schimbărilor.

Tata adusese din Franța câteva cărți, printre care și volume ale lui Raymond Aron, celebre pe atunci. Lulu tocmai căuta o temă pentru lucrarea ei de licență. Captivată de lucrările lui Raymond Aron, a ales o temă legată de teoria acestuia. Lucrarea de licență a lui Lulu era o deschidere spre convergență. Pe baza acelei teze, ea a publicat un articol în *Revista de filozofie* pe tema teoriei lui Raymond Aron.

Despărțirea publică de marxismul exclusivist

Un context filozofic mi-a dat posibilitatea să fac o declarație publică împotriva „marxismului imperialist”. În țările socialiste, domina un soi de imperialism exclusivist : doctrina social-economică dezvoltată în Uniunea Sovietică, pusă sub eticheta de „marxism”, era prezentată ca fiind singura teorie științifică adevărată.

În 1968 am publicat două studii¹ într-o împrejurare specială.

Revista ieșeană *Cronica* lansase o discuție în legătură cu relația dintre filozofia marxistă și filozofia nemarxistă. Poziția dogmatică clasică era următoarea: filozofia marxistă este singura filozofie științifică; filozofiile nemarxiste sunt structural viciate de poziția lor de clasă. Poziția corectă față de aceste filozofii este critica lor, „demascarea” caracterului lor ideologic retrograd și, în consecință, respingerea lor ca false. În ultimii ani în România – nu știu ce se întâmpla și în celelalte țări socialiste –, se produsese o relaxare a atitudinii față de filozofiile nemarxiste și în general față de toate disciplinele sociale dezvoltate în Occident. Se considera în continuare că filozofia marxistă este singura filozofie științifică. Dar există și *elemente valoroase* în celelalte filozofii, elementele care trebuiau „recuperate critic”. Ideile valoroase trebuiau deci „curățate” de amprenta ideologică și supuse unui proces de prelucrare prin asimilarea lor în corpul filozofiei marxiste. Teza *valorificării elementelor valoroase* era pe atunci vârful liberalizării și dedogmatizării.

Am fost solicitat și eu să trimit un punct de vedere în această discuție. Articolul meu promova un punct de vedere radical, exprimând rezultatul procesului de reconsiderare a atitudinii mele din ultimii ani. Câteva idei. În primul rând, eliberarea științelor sociale, mai ales a sociologiei, de sub tutela filozofiei. Filozofia nu este știință, cu funcția de a tutela întreaga gândire. Ea are un statut special, diferit de cel al științei. Pretenția că filozofia marxistă este științifică, din acest punct de vedere, este incorectă epistemologic. Ea este altceva decât știința. Articolul era un gest de eliberare a științelor sociale, a sociologiei, de sub tutela filozofiei. În al doilea rând, ceea ce era de fapt ideea centrală, anume că filozofia marxistă nu este singura filozofie structural „adevărată”, ci este una dintre filozofiile din câmpul filozofic, alături de alte filozofii. Principial, ea are un statut egal cu celelalte. Deci nu se poate pune problema „valorificării” a ceea ce este bun din alte filozofii și a încadrării lor în filozofia marxistă. Se avansa și principiul eliberării gânditorului de filozofia marxistă. Fiecare gânditor trebuie postulat ca fiind liber din punct de vedere epistemologic să-și dezvolte propria teorie, asimilând ceea ce consideră util, deci nu neapărat în cadrul filozofiei marxiste.

Conducerea revistei s-a speriat și mi-a cerut scuze că nu-l poate publica. Profesorul Drăgan, redactor-șef la *Contemporanul*, spre surprinderea mea, l-a publicat. Articolul a stârnit o întreagă discuție. Aprecierile au fost

1. „Critica filozofică”, *Contemporanul*, 1968; „Sociologia și marxismul”, *Cronica*, 1968.

extrem de elogioase, considerându-l drept un act deosebit de curajos în favoarea schimbării și deschizător al unui nou drum nu numai în filozofie, dar în general, în ideologie. Personalități din diferite domenii m-au contactat să-și exprime susținerea. Unii mi-au mărturisit că lectura articolului meu i-a eliberat spiritual : s-au simțit cu adevărat liberi. Poate mai mult, faptul că o revistă importantă, cum era *Contemporanul*, a publicat un asemenea articol era un semn foarte important al unui proces de liberalizare intelectuală. Domnul academician Gulian, mi s-a spus, a trimis un memoriu la Comitetul universitar de partid, cerând să fiu dat afară din învățământ. Este corect din partea mea să menționez faptul că la nivelul conducerii de partid nu s-a luat nici o măsură împotriva mea. Istoria tinde să se repete în forme caraghioase. Exact 40 de ani mai târziu, un polițist a cerut să fiu dat afară din facultate.

În sociologie nu au fost reacții. După publicare m-am simțit oarecum jenat. Publicarea articolului mi s-a părut o atitudine neterminată, „o trădare” față de sociologie, la care aderasem. Am considerat că este de datoria mea să mă pronunț și despre statutul sociologiei în raport cu „marxismul”. Am scris un articol trimis la *Cronica*, o revistă cu prestigiu în acea perioadă, care, cu un sentiment de jenă pentru respingerea articolului anterior, l-a publicat imediat. Articolul extindea la sociologie poziția mea față de marxism. Sociologia este un câmp științific în care sociologia marxistă este doar o sociologie, alături de alte sociologii. Nu se poate considera că sociologia marxistă este singura științifică, celelalte fiind false. Este artificială și strategia „valorificării” în sociologia marxistă a elementelor valoroase din alte sociologii, după ce sunt supuse unei „curățări ideologice”. Sociologul trebuie să fie liber față de o teorie sau alta. El trebuie să judece singur și, analizând o problemă sau alta, să adopte elementele din diferitele teorii sociologice care i se par corespunzătoare. Sociologul este sociolog, nu marxist sau altceva.

După publicarea articolului am avut mai degrabă un sentiment amar. E drept, câțiva colegi au ținut să-și exprime acordul referitor la poziția mea ca un act de eliberare a sociologiei de dogmatismul marxist. Aveam impresia că dacă filozofii au reluat discuția mergând curajos în această direcție, care nu era numai a mea, ci era în „aerul vremii”, mulți sociologi au preferat o abordare mai prudentă. Am considerat că reținerea multor sociologi de a se rupe mai explicit de marxismul dogmatic era o confirmare a estimării mele conform căreia Miron Constantinescu exercita o presiune de menținere a sociologiei pe o cale dogmatică și servilă față de regim. În secția de sociologie a Universității din București s-a tot continuat discuția sterilă

dacă „sociologia marxistă este sau nu materialism istoric”. Problema mi se părea mai mult o șmecherie : pentru a limita influența ideologiei dogmatice asupra sociologiei, unii considerau că materialismul istoric este o disciplină filozofică, diferită de sociologia marxistă, considerată în continuare ca fiind „singura sociologie științifică”. Punctul meu de vedere era că materialismul istoric este o variantă puternic prelucrată ideologic a teoriei sociologice a lui Marx.

În acel moment mi s-a accentuat sentimentul că sunt în afara grupului de sociologie al facultății.

Rămâne totuși, în final, de limpezit un lucru. Poziția programatică pe care am luat-o în 1968 era expresia unei stări de spirit cristalizate în ultimii ani. Nu m-am eliberat de dogmatismul marxismului *atunci*, ci treptat, în anii anteriori. Doar am avut ocazia de a articula public o concepție despre ce este sociologia și ce sunt eu ca sociolog. Și nu m-am simțit nici atunci ca fiind singurul care a „descoperit” un nou adevăr. Eu am articulat public o stare de spirit larg răspândită, dar vag conștientizată.

În ceea ce mă privește, am declarat întotdeauna cu sinceritate influența extraordinară pe care i-o datorez lui Marx. Dar nu am fost „marxist” în sensul de a fi încarcerat în gândirea marxistă și cu atât mai puțin în „marxismul prelucrat de sovietici”. Eu m-am definit ca sociolog liber, care a utilizat multiple surse sociologice. În învățământul din acea vreme, practica de predare te împiedica să-l înțelegi efectiv pe Marx. La temele prelucrate în stil sovietic, ni se dădea o listă de *pagini* din „clasici” și din documentele de partid. Ni se oferea o pereche de ochelari de lectură, iar fragmentarea lecturii te împiedica să înțelegi concepția. Abia după terminarea facultății am început să-l citesc pe Marx și am realizat că înțeleg marea deschidere pe care a produs-o acesta în sociologie și, printr-o lectură integrală, am devenit cu adevărat și marxist.

Prăbușirea speranțelor politice : 1968

Deschiderea politică promisă în 1964 a creat un nivel de speranță ridicat. Despre Dej aveam o părere amestecată, dar îl apreciam pentru curajul de a rupe cu Uniunea Sovietică și pentru critica practicii staliniste. Părea o persoană blândă, cu simpatie pentru intelectuali. Moartea lui, trebuie să mărturisesc, m-a întristat. Se declanșase procesul alegerii unei noi conduceri,

tocmai în momentul în care Dej promisese o deschidere despre care credeam că va continua.

Alegerea lui Ceaușescu m-a îngrijorat profund. Am considerat că s-a ratat o mare șansă. Era tipul de personalitate autoritară, rigidă și îmi părea mai degrabă o minte confuză și limitată. Deci periculos. Singura speranță era că Ceaușescu va fi ținut sub control. Primul șoc l-am avut prin 1965. Câțiva studenți discutau la cămin despre „cine va veni”. Se zvonea că a fost o luptă internă între Securitate și Partid și că pe fondul acestei lupte politice interne s-a creat un adevărat proces politic de o mizerie de neînchipuit. Au fost dați afară din facultate câțiva studenți. Unii au fost chiar băgați la închisoare. Studenți eminenți. Pentru mine a fost un semn foarte rău. Ședința de condamnare, care a durat de dimineață până noaptea, m-a indignat. Eram tânăr și eram pe punctul de a protesta. Profesorul Bellu a făcut, cu mult tact, un efort deosebit să mă potolească.

Procesul de liberalizare a continuat totuși până în 1968, care a fost punctul culminant. Era evident în toate țările socialiste. Citeam cu interes cărți de sociologie produse de sociologi sovietici. Au fost însă ultimele. Ulterior nu am mai găsit cărți rusești de sociologie cât de cât interesante. Pe plan mondial, 1968 a fost anul negru al liberalizării sistemului socialist. Înăbușirea „primăverii de la Praga” a tranșat disputa în favoarea forțelor conservatoare la nivelul întregului sistem socialist. La nivel mondial nu mai erau speranțe. Occidentul nu a făcut nici un gest semnificativ de susținere a Cehoslovaciei. Speranța nu mai putea fi plasată într-un viitor apropiat. Ea se deplasase spre un viitor mai degrabă cețos. Dar căderea stalinismului era un semn pozitiv clar. Era inevitabil ca, într-un moment viitor, criza să revină, urmată de o relansare a schimbării. Dar când?

Era evident că procesul de liberalizare va fi blocat și în România. S-a întâmplat un eveniment a cărui semnificație nu a fost, curios, remarcată de aproape nimeni. Celebra adunare la care Ceaușescu a rostit un discurs antisovietic, condamnând invazia din Cehoslovacia. Însă aceasta nu era și o susținere a reformei cehoslovace. Se condamna doar amestecul în treburile interne. La acea adunare, la care am participat ca „observator”, am remarcat apariția pentru prima dată a câtorva portrete ale lui Ceaușescu. După critica cultului personalității de la începutul anilor '60, dispăruseră portretele tuturor conducătorilor. Până în '68 nu au existat portrete ale lui Ceaușescu. Ele au apărut din '68 în valul de antisovietism și de creștere spectaculoasă a popularității lui Ceaușescu.

Procesul de liberalizare intelectuală a continuat în România și după 1968. Antisovietismul politic oferea un spațiu de mișcare mai liber. „'68-ul nostru cehoslovac” a venit într-o formă caraghioasă cu patru ani mai târziu, în 1972, prin „minirevoluția culturală”.

Decizia mea de a pleca din facultate în '68 a fost determinată și de predicția pesimistă a cursului evenimentelor viitoare. Nici în facultate continuarea schimbării nu era previzibilă și voiam să mă despart definitiv de filozofie.

Câteva microevenimente din Facultatea de Filozofie. Noi, tinerii, presam pentru liberalizare. Secretarul de partid al facultății, profesorul Valentin, considerat de toți ca fiind o persoană echilibrată, dar unul dintre puținii care își declarau deschis crezul sincer comunist, a intervenit cu „mănuși de catifea” pentru a curma procesul: voi vreți să vină tancurile rusești? Pe jumătate, avea dreptate. Dar era unul dintre instrumentele blocării procesului de liberalizare. Pentru mine a fost un șoc când, după '89, comunistul sincer Valentin a devenit sincerul țărănist și violent promotor al anticomunismului.

S-au întâmplat și câteva evenimente negre. În 1965 Tudor Bugnariu s-a opus din răspuțeri procesului inițiat împotriva studenților. Nu a reușit. A fost criticat în ședința de partid, iar faptul că profesorul Nicuță, cunoscut ca fiind slobod la gură, a luat cuvântul și l-a condamnat pe Bugnariu, luându-i, desigur, locul de decan, m-a dezgustat. De atunci nu m-au mai impresionat nici aparenta cultură sociologică și cu atât mai puțin caracterul lui Nicuță.

La ședința de alegeri de partid din 1968 am vrut să fac un gest pe care îl consideram o datorie morală. Am propus să adoptăm un vot de blam pentru vechea conducere de partid a facultății pentru poziția acesteia în procesul studenților din 1965. A fost stupoare. Propunerea votului de blam, cum de fapt mă așteptam, nu a fost acceptată pe motiv că așa ceva nu era prevăzut în Statut.

Un alt semn politic în viața mea. Fusesem ales șeful grupei de partid al catedrei. Era o nimica toată. Dar probabil că aveam o imagine cam de rebel și am fost la scurt timp după aceea înlocuit. Înlocuirea dintr-o funcție de partid era pe atunci un lucru foarte rar. Eu însă am răsuflat ușurat.

Capitolul 6

Reabilitarea sociologiei și remarginalizarea ei

Cum am intrat în sociologie

Am intrat în sociologie în același fel în care am optat pentru comunism : neinstituțional.

Prin 1964-1965 descoperisem literatura sociologică, dar nu îmi era clar în ce direcție voi merge. Abandonasem deja filozofia și etica. Eram tot mai interesat de literatura sociologică, mai larg, de științele sociale. Treptat, mi-am dat seama că intrasem în sociologie, dar nu ca urmare a unei noi opțiuni profesionale, ci prin bibliotecă, prin lecturi, în prelungirea preocupărilor mele tematice. Sociologia îmi oferea un răspuns mult mai bun la preocupările mele teoretico-morale.

Prin '65 am auzit că „oficial” se relansase sociologia. Pentru mine sociologia se lansase mai înainte. Și de aceea nici nu am dat importanță recunoașterii ei politice și nici nu am reținut cu claritate amănuntele evenimentelor. Nu mă gândeam că Partidul trebuie să recunoască sociologia drept știință legitimă – iar nu să o respingă drept știință burgheză – și să permită să devii sociolog. E adevărat că recunoașterea politică era importantă, inclusiv pentru că urmau dezvoltări instituționale, ca, de exemplu, înființarea secțiilor de sociologie la universități.

Prin 1965 opțiunea mea pentru sociologie era definitivă. De la început am avut o senzație inconfortabilă produsă de incapacitatea de a mă integra în mișcarea sociologică dezvoltată în cadrul facultății în care, de fapt, lucram.

Miron Constantinescu organiza întruniri de sociologie. La început am participat și eu la acele ședințe, dar mă indispucea profund stilul impus

de el și am încetat să mai particip. Era un minicult sociologic al personalității.

Un eveniment m-a de terminat să mă îndepărtez definitiv de gruparea din jurul lui. Publicasem un articol în care criticam o practică despre care credeam că putea afecta negativ sociologia, în caz că ar fi fost consolidată. În multe studii sociologice se practicau un soi de „soluții sociologice” minore și superficiale. Sociologul îi întreba pe oameni ce probleme au : păi, gropi pe drum, în satul cutare nu există curent, școala e prea departe, în stația de autobuz când plouă te face learcă, ar trebui un refugiu etc. Este util să semnalezi asemenea probleme, dar acestea nu erau, în fapt, de competența sociologului. Credeam că sociologia trebuia să aducă altfel de soluții. Era un articol destul de dur. Și eu eram foarte tânăr. O conferință la Pitești. Noi, bucureștenii invitați stăteam în primul rând. Își face intrarea M. Constantinescu, cu întreaga suită. Toți ne-am ridicat în picioare. Aș fi vrut să nu mă ridic, dar ar fi fost un gest provocator inutil. Dă mâna cu cei din primul rând. Când ajunge în fața mea, se uită la mine și trece mai departe, fără să dea mâna cu mine. Mi s-a spus că era foarte supărat din pricina articolului meu. Problema nu era dacă eu aveam sau nu dreptate ori faptul că lucram cu Herseni. Oricum, era un indice al stilului lui : dictatură în știință și spiritul de ranchiună.

Se constituise și catedra de sociologie. Mi-ar fi plăcut să intru la catedră, dar aceasta s-a constituit prin mecanisme foarte personalizate : cei care îl frecventau pe Miron Constantinescu. E drept, nici eu nu aveam o poziție care să-mi ofere un argument de a solicita să trec la catedră. Și nici nu mă încânta. Avantajul a fost însă că am obținut patru ani de libertate intelectuală absolută, datorită în special atmosferei instaurate în Facultatea de Filozofie. Am rămas, astfel, în afara grupului sociologic din facultate. Faptul că am evoluat profesional în afara sistemului instituțional al Catedrei de Sociologie s-a dovedit a fi productiv prin libertatea pe care am dobândit-o.

Relansarea sociologiei în România : 1965

După 1965 s-a declanșat un proces de relansare a sociologiei, uimitor prin rapiditatea lui. Factorul cel mai important era poate credința că sociologia avea să aibă un rol foarte important în reforma societății românești, datorată procesului de liberalizare din anii '60.

Dominau două figuri de prestigiu formate în școala lui Gusti : Henri Stahl și Traian Herseni. Multe persoane interesate de sociologie au găsit o oportunitate sub umbrela politică a lui Miron Constantinescu. Alții s-au afirmat independent.

La întâlnirile de sociologie participau multe persoane foarte diferite calitativ. Unii foarte buni. Mulți erau însuflețiți de șansa schimbării societății românești, iar reînvierea sociologiei dădea o speranță. Pentru cei mai vârstnici, reabilitarea politică a sociologiei era reabilitarea lor personală și a profesiei pentru care optaseră în tinerețe. Multe intenții bune, amintiri despre cercetările din trecut. Se vorbea mult, cu entuziasm, despre cât de importantă este sociologia și de cât de entuziaști suntem să o relansăm. Importantă era dorința de a contribui, ca sociologi, la schimbarea societății românești. S-au adăugat și mulți entuziaști veniți din alte domenii, mai ales din filozofie. Tânăr fiind, eram ceva mai sceptic.

Reflectând acum, sociologia de atunci a fost mult mai importantă și mai valoroasă decât eram tentat să cred. Era o perioadă de explozie tematică. Tonul general era cel al abordării nedogmatice, liberale a sociologiei. Dar cu viteze diferite. Aveam impresia că unii fac concesii ideologice prea mari. Dar e greu de estimat dacă ele erau evitabile sau nu, dacă în fapt acestea ofereau doar o protecție politică sociologiei.

Se poate vorbi despre un grup coagulat în jurul secției de sociologie a Universității din București ? Da și nu. Neputând în nici un fel la grupul de la secția de sociologie și nici la conferințele organizate de aceasta, nu prea știam ce se face acolo și nici nu voiam să mă apropiu. Imaginea secției de sociologie a facultății era una amestecată. Figura proeminentă a secției de sociologie era Henri H. Stahl, o personalitate cu un prestigiu indiscutabil, care a contribuit decisiv la formarea tinerei generații de sociologi. Cărțile publicate de el sunt vârfuri ale sociologiei. Din păcate, deschiderile făcute de el, mai ales în istorie socială, nu au avut urmări notabile. Aveam însă impresia că este ținut oarecum la margine, atribuindu-i-se cursuri de metodologie, unde indiscutabil era as.

O figură importantă în facultate a fost profesorul Drăgan, care se va afirma ca sociolog de marcă ceva mai târziu. De altfel, avea un stil încântător, cu meritul de a fi promovat o atmosferă echilibrată și tolerantă. Nicuță – un hâtru, care nu a făcut practic nimic decât snoave și măgării politice. Dar altfel era mai degrabă inofensiv.

Stela Cernea și Gita Tulea se ocupau cu istoria sociologiei. Natalia Damian era o persoană încântătoare și bine intenționată. Din generația mea era și celebrul Virgil Constantinescu, iar la locul lui, Ion Constantinescu. Septimiu Chelcea dedicat metodologiei. Mai era și Aculin Cazacu, în formare, dar suspectat de colegi că avea prea mari ambiții politice. Dar și persoane fără nici o legătură cu sociologia. În privința unora se făceau tot felul de glume referitoare la competența lor profesională. Apoi, ceva mai târziu, un grup important de tineri care deja începuse să se afirme. Ilie Bădescu și Ion Ungureanu, care au publicat în anii '80 lucrări solide de sociologie. Ilie Bădescu făcea o sociologie a culturii, cu accent pe cultura românească. Câștigase notorietate prin angajarea într-o serie de polemici. Nu am înțeles niciodată intoleranța grupului dominant, mai degrabă cosmopolit, față de grupul mai redus care era interesat de caracterul distinct al culturii românești. În contextul repulsiei față de „naționalismul” politic al lui Ceaușescu, acest grup era acuzat, cred că absolut pe nedrept, de naționalism extremist. Din păcate, disputa academică se transformase într-una mai degrabă politică, lucru care s-a accentuat după 1989. Era firesc ca sociologii să facă din societatea românească obiectul lor privilegiat de analiză. Gusti avea dreptate: sociologia este știința națiunii. Ion Ungureanu a publicat o carte excelentă despre paradigmele din sociologie: marile teorii. Lazăr Vlăsceanu, revenit după un doctorat în Anglia, la catedra de pedagogie, a publicat două volume despre orientările din metodologia sociologică. Ion Mihăilescu se ocupa de sociologie rurală în echipa lui Stahl, petrecând mulți ani la Viena în programe sociologice internaționale. Din acest motiv, cred că îl cunoșteam doar din vedere. Maria Voinea era din aceeași generație și se ocupa de sociologia familiei.

Traian Herseni, respins de Facultatea de Sociologie, unde ar fi dorit să fie solicitat, cu un mare talent pedagogic și cu o cultură sociologică temeinică, a format un grup de sociologi (cu titlul oarecum impropriu de „psihologie industrială”, datorită contextului) la Institutul de Psihologie. Poate a fost cel mai activ în publicistica sociologică de atunci.

Costea avea o poziție-cheie în Academia de științe sociale și politice. Aveam impresia că eu mă bucuram de o atitudine pozitivă a lui față de mine, dar nu eram apropiați.

V.V. Caramela, la Institutul de Antropologie, o persoană încântătoare, își dedicase viața și resursele personale antropologiei culturale. Organiza cercetări la care participau studenți de la sociologie și filozofie. A lăsat și

câțiva urmași îndrăgostiți de antropologie. La Institutul de Antropologie a lucrat aproape de la început Gheorghită Geană. Un perfecționist până la exces. O enciclopedie, cu cercetări solide și publicații de valoare.

La București se dezvoltau preocupări de cercetare socială la Institutul de Filozofie. La noul Institut de sociologie s-a coagulat un grup activ de persoane, cele mai multe venite de la filozofie, dar care începuseră să facă sociologie. Oscar Hofman, o persoană extrem de muncitoare, care publica foarte mult. Mihail Cernea. Honorina Cazacu. Un grup important de tineri care deja începuseră să se afirme. Din generația mea Maria Larionescu, și mai tinerii sociologi Ioan Mărginean, Dan Banciu, Sorin Rădulescu. Petre Pânzaru practica o psihologie socială la limita eseului antropologic. Lui i se dăduse conducerea vechii reviste a partidului (*Lupta de clasă*, devenită *Era socialistă*), căreia îi conferise o deschidere greu de imaginat. Se formase un grup – din care făceam parte și eu, și Lulu – care a realizat câteva numere de excepție ale acestei reviste. Erau și Alin Teodorescu și Călin Anastasiu cu care formaserăm un grup de prieteni. Îmi amintesc cu plăcere de ei și lungile nopți de discuții și glume la noi acasă, dar și de sprijinul acordat de ei la vopsitul apartamentului nostru. Nicolae Gheorghe, un sociolog de perspectivă, își asumase la un moment dat identitatea sa de rom și începuse, ca sociolog, să activeze pentru promovarea statutului de rom. Mulți dintre noi l-am susținut, împotriva intențiilor Partidului de a-l „pune la punct”. Pavel Câmpeanu realiza studii în domeniul sociologiei mass-media.

Mai era grupul de la prognoză, coordonat de Mihai Botez, cu Ana Maria Sandi, Titus Priboi și alții. Au scos un manual de metodologie a prognozei, foarte bun și care a avut o mare influență.

La Institutul Ștefan Gheorghiu al Partidului, catedra de sociologie era bună. Șeful catedrei, Iordăchel, o persoană colorată. Vorbea foarte mult. Dacă te prindea pe undeva, te apuca de un nasture și-ți explica. Nu mai știi ce, dar chestii de sociologie. Politic părea să fie inofensiv. Nimeni nu-i poate, cred, reproșa ceva. Cu un doctorat în sociologie luat în Uniunea Sovietică, venise cu o anumită cultură sociologică. Nu a fost foarte productiv, dar era în regulă. Erau acolo câțiva foarte buni : Septimiu Chelcea și Nelu Mărginean. Mai era și Cauc. Nu mai știi cine. Dar catedra de sociologie de la Ștefan Gheorghiu nu era privită ca un corp ideologic străin.

Era un grup bun de sociologi la Centrul de sociologie urbană : Chepeș, Dorel Abraham, Dumitru Sandu și alții mai tineri.

La Centrul de studii al tineretului se cristalizase un grup foarte bun și activ : Fred Mahler, Constantin Schifirneț, Vladimir Pasti, Sorin Mitulescu, Gheorghe Scorțan și alți tineri.

Lazăr și Mihaela Vlăsceanu. Deveniserăm prieteni, ne plimbam și discutam probleme politice și sociologice.

M-am bucurat că la Institutul Politehnic m-am împrietenit cu un sociolog tânăr, entuziast și cu o cultură solidă, Iancu Filipescu.

În afara acestor instituții se afirmau personalități „independente”. Și eu mă număram printre acestea.

Elena Zamfir (Lulu) își formulase încă din anii '60 și începutul anilor '70 un profil distinct : o combinație de epistemologie a sociologiei, sociologie, antropologie culturală, psihologie socială și filozofie socială. Ar fi vrut să intre la catedra de sociologie. Fiind șefă de promoție, avea dreptul să aleagă acest post. Nu știu de ce a fost aleasă o altă absolventă. În echipa lui Herseni, ea a demonstrat o capacitate de cercetător „de teren” de excepție. A început să citească sociologie și psihologie socială. Studiul ei despre „grupul de referință” a fost printre primele studii teoretice de psihologie socială publicate, dacă nu chiar primul : 1968. Teza de doctorat a fost pe epistemologia sociologiei și antropologiei culturale : *Modelul structuralist și funcționalist în sociologie și antropologia culturală*, publicată sub forma unei cărți (1975). O altă perspectivă decât producția ideologizată dinainte. În anii '80 a publicat trei cărți de înalt nivel teoretic de psihologie socială : *Cultura libertății*, *Modele ale relațiilor interpersonale* și *Incursiuni în universul uman*. Cunosc mai bine lucrările ei deoarece se poate spune că formam o echipă. Discutam foarte mult pe teme abordate în lucrările noastre.

Desigur, Paul Caravia, un idealist incurabil, ieșit cu idealuri și resurse intelectuale uluitoare din groaznica închisoare Pitești. La un coniac mi-a povestit cu lacrimi în ochi ce a putut suferi acolo. Incredibil. Și fariseii de după revoluție au făcut gestul dezgustător de a-l acuza că a fost și el „torționar”. În loc să-l sprijine să se refacă moral, au îndrăznit să-l calce în picioare.

Nu pot să nu-l menționez pe N.S. Dumitru. Sociologia ploua cu idealști. Filozof la origine – scria tot felul de minunății de praxiologie și teorie a acțiunii –, se integrase în școala de sociologie. Preda sociologie industrială

la Institutul de Construcții, un curs de sociologie absolut personal și ciudat. O combinație de inteligență și naivitate exaltată.

Eu începusem să particip la cercetări empirice din 1962, iar din 1965 în echipa lui Herseni. Publicasem articole de sociologie. Și lucrarea mea de doctorat, predată în 1968 și susținută în 1969, *Activitatea normativă. O abordare de psihosociologie a organizării*, publicată în 1972, cred că a fost prima teză de doctorat de sociologie. Sau printre primele.

La Cluj era Miha Achim. Făcuse un stagiu în America și a publicat o carte despre microsociologia lui Moreno. Cu acea carte câștigase poziția de sociolog de prestigiu. Era un gest de a face sociologie în stil american, abandonând tematica anchilozată moștenită de la ideologia oficială. Nu îmi amintesc ce „critici” de pe poziții marxiste ale microsociologiei erau incluse. Acestora nu le dădea nimeni vreo importanță. Mult mai importantă era includerea unei tematici sociologice noi în circuitul nostru sociologic. Pentru toți era un gest de eliberare. Citisem și eu despre Moreno și microsociologie. Nu m-a interesat. Am considerat că era o tematică care nu poate duce prea departe. Dar în acel context, Miha Achim a avut o contribuție fundamentală la coagularea unei sociologii „libere”. Un fapt semnificativ. În aeroport, întâmplător, mă întâlnesc cu Gogu Rădulescu, o persoană marcantă politic, considerat pe atunci promotor al unui fel de liberalism, și el legat în tinerețe de școala lui Gusti. Greu de evaluat, pentru că asta se întâmpla în cercurile închise ale conducerii. O persoană interesantă. Când a aflat că sunt și eu sociolog, a zâmbit complice, a făcut cu ochiul și a zis: „Microsociologia, da, da, ceva nou”.

Tot la Cluj, o personalitate încântătoare, colorată și pasională: Ion Aluș. Se dedicase pasionat sociologiei și trăia pentru sociologie. Sociologia era universul lui. Organiza foarte multe cercetări rurale. Din păcate, nu publica, dar crease un curent, pot spune o școală. Mulți tineri s-au format la cursurile lui și în cercetările organizate de el. Din generația, mea Traian Rotariu, sociolog și demograf cu formație solidă și, ceva mai tânăr, Petru Iluș.

La Iași începuse să fie activ în dezvoltarea sociologiei Vasile Miftode, un entuziast care organiza multe cercetări în domeniul ruralului și vorbea toată ziua cu înflăcărare despre sociologie.

Septimiu Kraus la Petroșani, sociolog cu vocație, reușise să inițieze un microgrup de sociologi și să lanseze cercetări în zona minieră.

În acea perioadă, începuseră să se coaguleze solidarități pe diferite domenii ale științei. Iar sociologia era foarte activă. Sociologia din acea perioadă reprezintă fără doar și poate un fenomen social extrem de interesant, care ar merita a fi el însuși obiectul unei analize sociologice. Aceasta era un teren fertil pentru apariția de ideliști profesioniști, cu vocație în știință, practicând-o cu o pasiune debordantă. Prin dedicația idealistă, dincolo de scăpări naive, eram un grup interesant, dominat de o moralitate profesională de necontestat.

Se dezvoltase rapid o rețea de comunicare, însă mai mult personală. Încă de atunci se instituise o solidaritate profesională, complementară cu o largă diversitate tematică, dacă luăm în considerare „masa” redusă a sociologiei și dificultățile formării specialiștilor. Destul de rapid, ponderea lucrărilor valoroase a crescut, efectele inevitabile ale diletantismului și entuziasmelor juvenile târzii diminuându-se.

Rolul lui Miron Constantinescu : relansarea și reexpulzarea sociologiei

De numele lui Miron Constantinescu unii leagă *relansarea politică a sociologiei*. El însuși și-a asumat rolul de promotor politic, dar și de mentor științific, deși nu probase deloc o autoritate profesională sociologică semnificativă.

Recunoașterea legitimității sociologiei și acordarea unui sprijin politic și instituțional erau de așteptat. Această recunoaștere se făcuse și în celelalte țări socialiste, dar cu o intruziune mult mai discretă a politicului. În Bulgaria erau câteva personalități politice care susțineau sociologia sau care se integraseră în mișcarea sociologică, dar cu o anumită prudență politică și într-un spirit de colegialitate. În alte țări, procesul de recunoaștere a sociologiei se făcuse cu rolul central al unor personalități din mediul academic. Iancu Filipescu își aduce aminte, confirmând și o memorie difuză a mea, un fapt interesant : Tudor Bugnariu, având pe atunci o funcție în conducerea Academiei Române, a menționat într-o discuție că a primit o scrisoare de la sovietici prin care ni se cerea reabilitarea sociologiei și în România. Cred că era prin '64-'65.

Este un caz de iluzie istorică. Miron Constantinescu a profitat de această conjunctură politică și, cred eu, a vrut să utilizeze poziția sa asumată în sociologie ca un instrument în „lupta” sa politică. A preluat poziția de lider într-un stil care prefigura reînvierea unui minicult al personalității. În imaginea mea, era prototipul dictatorului în primă fază. Îi plăcea să vină la ședințe și la cursuri cu suită și se comporta ca un șef politic. Nu-mi dădea impresia unei persoane cu care se putea discuta colegial. Te invita la prudență și la gesturi exterioare de respect. Doar contextul de vârf al mișcării de liberalizare și de aversiune față de „cultul personalității” i-au frânat într-o oarecare măsură tendințele sale autoritare.

În ciuda aparenței, eu cred că Miron Constantinescu a fost un factor de distorsiune a procesului de reabilitare a sociologiei. La relansarea sociologiei au contribuit fundamental sociologii rămași din școala lui Gusti. În primul rând Henri H. Stahl, care era în fapt liderul spiritual al grupului de la facultate. Dar Miron Constantinescu îl trecuse pe Stahl, și de altfel și pe alții, în umbră, tratându-i mai degrabă ca tolerați politic. A făcut tot ce i-a fost posibil să-l excludă din sociologie pe celălalt urmaș de prestigiu al lui Gusti : Traian Herseni.

În România, filozofia se eliberase de intervenția brutală a factorului politic. Își câștigase autonomia. În acest domeniu erau multe personalități și o mișcare rapidă de liberalizare. Pluralismul de opinii și discuțiile libere deveniseră o practică. Se cristalizase o cultură a democrației colegiale.

Eram convins că sociologia nu avea nici o șansă să devină un factor de reformă sub dogmaticul și ambițiosul om politic. El a fost un factor de „cumințire” a relansării sociologiei, de menținere a acesteia în limitele unui dogmatism teoretic.

Unii au crezut că dispariția lui tragică în 1976 a fost cauza „expulzării” sociologiei în 1978. Dacă el ar fi rămas, sociologia ar fi supraviețuit. Eu credeam, dimpotrivă, că sociologia devenise vulnerabilă și din cauza dependenței ei de evoluția sinuoasă a relației acestuia cu Ceaușescu. Mult mai mult. Considerat evenimentul într-o perspectivă istorică globală, marginalizarea sociologiei, într-o formă sau alta, era inevitabilă. Entuziasmul politic pentru sociologie avea să dispară inevitabil. Remarginalizarea sociologiei se petrecuse, nu în forme atât de brutale, în toate țările socialiste. În Uniunea Sovietică aveam impresia că dispăruseră vârfurile sociologilor și se intrase într-un declin rapid. Sociologia devenea incomodă odată cu stoparea procesului de reforme și de liberalizare și reîntoarcerea la o dic-

tatură personalizată, ca în România, sau birocratic îngălată în majoritatea celorlalte țări, patronată de puterea politică și militară a Uniunii Sovietice. Poate cea mai violentă eliminare a sociologiei a fost în Cehoslovacia, după înăbușirea „primăverii de la Praga”.

Poziția politică a lui Miron Constantinescu și-a pus amprenta pe forma atât a relansării, cât și a marginalizării sociologiei în România. Este un proces social care ar merita să fie explorat.

Pentru mine, depărtarea mea de Miron Constantinescu a avut un efect net pozitiv. Am fost ferit de distorsiunile induse de politica sociologică a acestuia și îmi cucerisem un spațiu de dezvoltare independentă.

Sociologia după 1978

După desființarea sociologiei în 1978 nu au mai fost produse noi generații de sociologi, dar cei formați înainte au supraviețuit în universități, în institute de cercetare și, foarte important, au continuat să publice și chiar să întreprindă cercetări. Comunitatea de sociologi nu a mai crescut, dar s-a menținut activă. Cei formați în anii '60-'70 au ajuns la maturitate. Un fapt remarcabil. Mulți absolvenți de sociologie au fost distribuiți pe funcții nesociologice, dar și-au menținut vocația de sociologi.

Existau, desigur, diferențe de păreri. Diferențe de atitudine : unii mai prudenți, alții mai curajoși. Dar cel puțin eu aveam impresia că exista un climat de sprijin pentru dezvoltarea profesională, de încurajare a ideilor noi în sociologie și pentru publicațiile de calitate.

Atmosfera devenea tot mai mohorâtă. Sociologia trecuse într-o fază de semilegalitate. Instituțional, a fost distrusă într-o importantă măsură. Mai bine de 12 ani nu au mai fost produși sociologi. Dar cei rămași au continuat să profeseze, să se dezvolte profesional și, mai important, să-și mențină vocația.

Facultatea de Filozofie a fost amputată sever prin unirea cu Facultatea de Istorie. Secțiunile de sociologie și psihologie desființate. Profilul de filozofie s-a unit cu cel de istorie, iar numărul de studenți de la filozofie s-a diminuat sever. Colegii de la catedra de sociologie au rămas la noua facultate, dar „completându-și” normele pe la alte instituții. Câțiva sociologi predau sociologie industrială la Institutul Politehnic. Nu eram la curent cu starea de la Facultatea de Istorie-Filozofie, dar mi se părea tristă.

S-a produs o însingurare odată cu prăbușirea comunicării. La nivelul comunității sociologice nu se mai făcea nimic. Relațiile interpersonale au constituit fundamentul coagulării. S-a intrat într-o stare de supraviețuire a sociologiei.

În ciuda aversiunii politice față de sociologie, în acea perioadă au fost publicate cărți valoroase, dominate de un spirit inovator, atât ale sociologilor români, cât și traducerea unor texte sociologice occidentale importante. Cum a fost posibil? Clar, datorită unei solidarități a intelectualilor. Intelectuali de marcă, care ocupau poziții politice importante, au făcut „să treacă” multe cărți. Nu cred că au existat cărți de sociologie care nu au putut fi publicate și care au fost „ținute la sertar”. Poate câteva, dar nu multe.

Dar trebuie să luăm în considerare și o ambiguitate a politicii socialismului românesc.

Relansarea sociologiei între 1966 și 1978 a avut, dincolo de limitele sale, o contribuție foarte importantă. În primul rând, a produs o comunitate sociologică profesională, deși restrânsă, dar în consolidare. A lăsat moștenire o generație de tineri sociologi de excepție, care au supraviețuit și s-au manifestat cu competență după revoluție. Și, în fine, o nostalgie a sociologiei reprimată care ar fi putut aduce contribuții importante.

Capitolul 7

Sociologia românească în perioada socialistă

Opțiunile sociologiei pentru schimbarea socială

Cred că în toată perioada socialistă, de la începutul relansării sociologiei, a dominat în mintea noastră, în discuțiile informale, dar și publice, întrebarea: ce *trebuie* și ce *poate* să facă sociologia.

Mult mai mult decât în alte discipline, activitatea sociologului nu poate face abstracție de configurația societății în care trăiește, de posibilitățile de schimbare/dezvoltare a acesteia, dar și de practicile de legitimare și de reprimare a tentativelor de contestare.

Sociologia românească s-a confruntat cu o dramă. Ea a explodat la începutul liberalizării societății românești și a încercat să se consolideze în faza de închidere politică a socialismului ceaușist. Sociologia a fost *defazată* în raport cu dinamica societății. Ea a încercat să se coaguleze și să se reafirme în România în amurgul perioadei de liberalizare și a șansei de schimbare a societății socialiste: puțin prea târziu și inevitabil ezitant. Speranțele de schimbare începuseră să dispară deja din 1968.

Cred că sociologia românească s-a confruntat de la început cu un set de dileme. Toate opțiunile posibile aveau avantajele, dar și costurile lor. Acum, dintr-o perspectivă istorică, cred că opțiunile au fost, în contextul timpului, corecte, dar și marcate de costuri importante. Am luat în diferite momente poziții publice critice la adresa unor opțiuni și direcții ale sociologiei. Pot spune acum că aceste critici aveau întemeierea lor, dar poate unele erau prea nete. Ne confruntăm mereu cu decalajul dintre *ce ar trebui* și *ce ar putea să facă* sociologia în contextul societății socialiste. Toate societățile au nevoie de atitudini morale înalte, dar și de înțelegere.

Poate dilema centrală era : opțiunea între schimbarea în sistem, schimbarea structurală a sistemului și critica radicală a socialismului.

Schimbarea în sistem. Varianta cea mai răspândită era o *opțiune melioristă*, fondată pe un evoluționism organic. Trebuia să analizăm și să sprijinim procesele de perfecționare sectoriale care, prin cumulare, aveau să ofere o bază a modernizării, cu efecte pozitive în schimbarea profilului societății comuniste. Această opțiune genera o orientare micro sau sectorială. În subtext, predomina presupuziția că erau posibile schimbări micro care, prin cumulare în timp, vor duce la schimbări globale. Era însă și o insatisfacție surdă față de această opțiune. Nu cumva prin centrarea pe probleme micro se ignoră marile probleme ale sistemului ?

În această perspectivă se înscriau temele curente în sociologia românească de atunci. Un exemplu interesant este reprezentat de *monografiile satelor*.

Revenirea la monografia gustiană a fost o opțiune foarte populară în anii '60. Am participat la un mare proiect monografic, dar eram și nemulțumit. Aveam două obiecții care păreau foarte îndreptățite.

Prima rezervă era de tip epistemologic. Adevărul nu-l găsești într-un caz individual. Nu poți înțelege procesul general, concentrându-ți efortul pentru explorarea în profunzime a unui caz individual. Pentru sociologie, o monografie putea fi foarte interesantă. Dar aceasta nu putea fi direcția principală.

A doua rezervă era de ordin pragmatic. Gusti a lansat un amplu program de cercetare monografică a satelor. Dar scopul nu era de a culege date, ci de a folosi cunoașterea ca instrument al „ridicării” satului. În societatea în care Gusti a lansat programul său, cercetarea monografică avea oportunitatea reală de a se dezvolta într-un program de schimbare. Reforma trebuia să înceapă de jos, din fiecare sat în parte. Deci monografiile satelor le ofereau acestora o cunoaștere de sine și baza programelor individuale de dezvoltare. Societatea se schimbase însă. Socialismul împinsese tematica dezvoltării sociale de la local la național. Problemele fundamentale erau ale sistemului și erau generate de o politică națională. Spațiul de schimbare al satelor devenise ne semnificativ.

În condițiile României socialiste, combinația dintre cercetarea empirică și activismul social la sate nu mai avea perspective. Satul socialist nu mai putea fi atunci „ridicat” de echipele de sociologi. Poate doar marginal, transmitând la conducere mici plângeri ale cetățenilor. Problemele satului

erau generate de structura decisă politic și deci nu existau soluții locale. Cercetarea sociologică a satului, pe lângă acumularea de date empirice, era amputată de orice oportunitate de a deveni o forță activă. Problema fundamentală a satului era schimbarea politicii rurale, lucru puțin probabil. Și sociologia nu părea dispusă să se angajeze în promovarea unor reforme. În fapt, sub Ceaușescu, nici nu ar fi avut vreo șansă.

Satul părea blocat și, din păcate, s-a dovedit că așa era. Poate își spunea cuvântul și originea mea urbană. Aveam impresia că satul era o realitate socială marginală și doar tolerată politic. Acesta nu era nici sat tradițional, nici sat angajat pe o cale promițătoare, ci unul într-o continuă tranziție incertă. Era o realitate profund bulversată. Puteai să-l analizezi, iar ce găseai nu ridica, cu o anumită prudență, probleme politice. Campaniile sociologice în sate erau un exercițiu sociologic excelent pentru studenți. Dar cercetările asupra satului prezent nu s-au finalizat, după câte știu, în lucrări cât de cât rezistente.

Mă indisputa faptul că tradiția sociologică era utilizată mai mult ca acoperire a unei neputințe a noii sociologii. Și de aici o prezentare necritică a actualității acesteia, ceea ce însemna în fapt o atitudine incorectă față de marea contribuție a lui Dimitrie Gusti. Ceea ce se valorifica din tradiția Gusti era empirismul „terenului”, cu un activism minor : un fel de feedback cu problemele semnalate de populație. Se ignora activismul de fond al școlii gustiene. În acest context, nu era de mirare faptul că atitudinea mai diferențiată față de actualitatea școlii sociologice de la București formulată de Stahl a fost mai degrabă ignorată.

Dar mișcarea monografică, dincolo de iluziile sale și, de multe ori, amatorismul metodologic, oferea o cunoaștere a realității sociale, cu mijloace sociologice, care prin cumulare schimba imaginea ideologică a realității. Pentru formarea tinerilor sociologi, chiar proiecte de cercetare prost construite ofereau oportunitatea de a avea un contact cu realitatea socială și de a face un exercițiu metodologic. Unii dintre ei mergeau pentru prima oară într-un sat și începeau să-și pună probleme sociale. Era o contribuție la alcătuirea unei imagini empirice a societății românești reale.

În această categorie intrau și alte teme, precum procesul de industrializare și urbanizare. Era un spațiu imens al cunoașterii empirice a societății românești și, poate, al unui program meliorist.

Toate aceste argumente m-au făcut complet neinteresat de echipa sociologică din facultate. Stahl era o mare personalitate sociologică. El a avut un

rol esențial în formarea tinerei generații. Dar un Stahl independent de climatul facultății ar fi avut un spațiu mai larg de manifestare sociologică. Herseni a avut această șansă și, eroic, a încercat să o valorifice.

În acel context, eu am avut o altă abordare. Una complementară cu abordarea centrată pe analiza empirică a realității sociale. Și ea cu limitele și neputințele sale. Consideram că misiunea sociologiei atunci, și cu siguranță și astăzi, este de a-și dezvolta capacitatea *construcției sociale*, a *organizării/reorganizării sistemelor sociale*. În acest context, nevoia de regândire a programului de schimbare socială era o prioritate absolută. Interesul meu se centra pe schimbare/reformă/perfecționare/dezvoltare a vieții sociale. Nu îmi puneam problema schimbării structurii sistemului socialist. O asemenea abordare era blocată. Am ales o cu totul altă abordare : *organizarea socială*. Schimbarea socială pornește din orice punct : trebuie să înțelegem modul în care orice sistem social se organizează, se confruntă cu problemele sale și cum poate fi schimbat. *Teoria generală a organizării sociale* îmi părea a fi o deschidere la mai buna înțelegere a construcției socialului și a schimbării sale. Primele mele lucrări de sociologie sunt dominate de preocupările față de ceea ce eu am numit „organizare socială” : cum se construiește socialul. Societatea nu este un *dat*, ci un *construct*. Este necesar să ne dezvoltăm capacitatea de a construi mai bine socialul. În mod special eram atras de tematica organizațiilor, mai ales a celor industriale. Citeam multă literatură de psihosociologie a organizațiilor, care reprezenta un exercițiu excelent de aplicare a științei la schimbarea socială. Organizațiile industriale reprezentau punctul cel mai dinamic al societății noastre. Aici se găsea, credeam eu, o componentă care putea fi dezvoltată, având efecte de difuzare a competenței sociologice și raționalității în întreaga societate. Din acest punct de vedere, orientarea lui Herseni spre infuzia de raționalitate/știință în sistemul organizațional era corectă. Tema *organizării sociale și a strategiilor de schimbare socială* este prezentă în toate lucrările mele de la început.

Opțiunea schimbării structurale. Meliorismul a dominat anii '60 și prima parte a anilor '70. Consolidarea unui sistem socialist anchilozat, în toate țările socialiste, inclusiv în România, a spulberat speranța în șansele strategiei melioriste. Sistemul nu voia și nu putea să se amelioreze. Nici schimbările locale nu mai aveau șanse. Începuse să devină clar pentru sociologi că sistemul era structural gripat și că singura șansă era o schimbare de structură a sistemului, schimbare ce depindea de procese politice mai

generale, dincolo de posibilitatea de intervenție a sociologului. În România, Ceaușescu devenise variabila cheie. Era clar că doar căderea lui Ceaușescu putea deschide câmpul de acțiune nemulțumirilor acumulate, dar blocate de un sistem represiv. De aceea, pentru mine și pentru colegii mei sociologi cu care discutam, problema era nu ce putem face acum și punctual, local, ci ce va trebui să facem „după”. Întâi deblocarea sistemului și apoi schimbări de structură a societății socialiste. În acea perioadă eram tot mai îngrijorați de cursul evenimentelor. Pe de o parte, era previzibilă explozia crizei sistemului ceaușist. Criza putea fi mai pașnică sau acompaniată de o înăsprită a represiunii.

Era foarte probabil că, „după”, schimbarea avea să se petreacă într-un context internațional dat: un sistem socialist internațional, care părea durabil, dar putea să devină permisiv, poate chiar încurajator, pentru schimbări structurale interne și internaționale.

Formarea de tineri sociologi nu mai era un obiectiv. Nu mai erau facultăți. Problemele erau creșterea profesională a generației existente de sociologi și acumularea de cunoaștere sociologică.

Opțiunea criticii radicale a socialismului era, firește, o direcție posibilă a sociologiei românești, dar în nici un caz dominantă. Cu alte cuvinte, sociologii să devină *disidenți*. O asemenea opțiune avea ca rezultat dispariția sociologiei ca profesie, transformarea ei în mișcare politică, lucru contrar valorilor fundamentale ale sociologiei ca știință. În toate țările socialiste, sociologii nu au optat, cu rare excepții, pentru opțiunea radicală a activismului politic, ci pentru continuarea acumulării cunoașterii sociale și dezvoltarea de programe de sprijin pentru procesul meliorist de evoluție „pas cu pas”. Cred că opțiunea sociologiei noastre a fost corectă. De fapt și în celelalte țări socialiste, sociologia fusese marginalizată în diferite grade.

Iluzie și raționalitate în opțiunile sociologilor

În acest proces de identificare a responsabilității sociologiei erau inevitabile și iluziile. Adesea, acestea sunt productive pentru că motivează acțiunea. Dar poate și să împingă efortul pe căi înfundate. Reflecția este mereu necesară.

Credeam că riscul era învârtirea în jurul unei iluzii: noi, sociologii, vom avea un important cuvânt de spus. Dar ce? Pe ce bază? Componenta mea etică mă împingea spre obiective mult mai ambițioase: contribuții la

îmbunătățirea realității. Cu timpul, am înțeles că eram naiv. Socialismul se angajase într-un proces de ratare a șansei schimbării și se afunda într-o criză structurală.

Campaniile de cercetări sociologice lansate cu mult entuziasm și cu speranțe sincere, mi se păreau *defazate* în raport cu posibilitățile reale ale societății socialiste. Era tot mai neclar cum ar fi putut contribui cercetarea sociologică la ieșirea din criza prelungită a societății noastre.

Facultatea a produs mulți tineri talentați și entuziaști. Li se oferise o profesie interesantă și, pe atunci, cu mare prestigiu social. Ei credeau că li se oferise și șansa unui activism tineresc. Entuziasmul a cedat în fața dramei structurale a sociologiei în contextul unui regim comunist intrat pe o cale falimentară, sistem ce nu avea de fapt nevoie de sociologie.

Ajunsesem la o mare insatisfacție față de *empirismul limitat*, lipsit de orizont teoretic, și față de potențele de activism. Era o obsesie a merge „în teren”, fără nici o teorie, cu iluzia că vei găsi adevărul „pe teren”.

Obiecția mea fundamentală față de metodologia sociologică descriptivă era că cercetările fondate pe aceasta nu au produs concluzii cât de cât interesante, și cu atât mai puțin teorii. Mă indispuinea centrarea excesivă pe opinii, care produce simple statistici de date produse de chestionare, și nu pe analiza mecanismelor și proceselor sociale profunde ale societății.

Pentru mine, nu era prea clar ce se urmărea prin cercetarea empirică. Mărturisesc că nu dădeam mare importanță descrierii realității. Era evident că realitatea socială nu era satisfăcătoare. Ea trebuia schimbată structural și, din această perspectivă, descrierea amănunțită a realității pălea în importanță. Cunoașterea realității sociale este fără doar și poate o prioritate. Dar ea nu este un scop în sine, ci un mijloc. Vocația sociologiei, mai ales într-o țară ca a noastră, este de a contribui la rezolvarea problemelor structurale ale societății, și în primul rând la dezvoltarea/schimbarea societății. Din perspectiva actuală, atitudinea mea poate părea cam exagerată, dar în fond cred că era corectă.

Obsesia de cercetare empirică, promovată cu entuziasm sincer, risca să devină cultivarea unei iluzii politice : iată că sistemul se deschide prin susținerea sociologiei ce ne va ajuta să ne dezvoltăm. De fapt, sistemul voia să rezolve doar probleme minore, care nu afectau factorii structurali : fluctuația forței de muncă, integrarea în mediul industrial și urban etc. Creșterea competenței metodologice era importantă, dar exersarea ei pe probleme care nu țineau de structură risca să eșueze într-o sterilitate cronică.

În plus, empirismul era o cale facilă de a face o sociologie superficială, ușor realizabilă de către nou-veniții în sociologie. Unele dintre lucrările de sociologie publicate, bazate de regulă pe cercetări empirice, erau o combinație de date și scheme teoretice destul de subțiri și adesea impregnate de ideologia oficială.

Cercetarea empirică avea și efecte pozitive: contribuia la înlocuirea imaginii idilice a vieții sociale cu date realiste, dar și acestea limitate. Pe această cale, inevitabil, avea să se ajungă rapid la saturație. Și pentru mine cercetarea empirică era foarte importantă, dar nu în sine, ci ca parte a creșterii înțelegerii sociologice a realității. Alături de cărți, simțeam nevoia de a-mi acoperi deficitul de cunoaștere a realității prin cercetări empirice. Dar ce fel de cercetări?

Citind rapoartele și studiile empirice, mă obseda întrebarea: *ei și ce?* Aveam tot mai mult impresia că din cercetările empirice nu puteau reieși problemele de fond ale societății noastre.

Mediul politic al anilor '80

Se conturase o stare de spirit dominantă: trebuia să fim pregătiți pentru schimbarea care inevitabil avea să vină după consumarea crizei. Dar cel mai bun lucru era să practicăm o sociologie cinstită. Acumulasem o pregătire bună în sociologie și voiam să o aplic. Nu eram îngrijorat de situația mea. Estimam că patternul de represiune se schimbase, devenind, din activ, *defensiv*. Regimul era interesat să reprime orice încercare de organizare politică activă. În rest, tolerant. Puteai spune și scrie practic orice. Doar să nu critici prea deschis regimul.

Sunt multe evenimente, a căror semnificație nu o puteam înțelege decât ca o strategie defensivă și căutări fragmentare de a face gesturi simbolice de „deschidere”. Tolerarea unei independențe intelectuale putea fi expresia unei asemenea strategii politice, iar nu o simplă neglijență. Pentru o înțelegere mai bună a poziției sociologului în perioada de criză ceaușistă, a riscurilor și oportunităților pe care le avea în această perioadă tristă, voi invoca câteva evenimente din viața mea. Probabil că și alții au avut asemenea experiențe.

Cred că era prin 1979. Eram încă la Universitate. Am fost chemat la Securitate. Un asemenea act era ceva foarte îngrijorător. Un colonel. „Dumneavoastră, sunteți profesor!” „Da.” „Și predați filozofie!” „Da.”

„Unde ? ” „Păi, la Universitate.” „Și mai unde ? ” „Doar la Universitate.” „Dar la Universitatea Populară ? ” „A, da.” Dar acolo țineam câteva conferințe. Nu era vorba de un curs propriu-zis. „Îl cunoașteți, desigur, pe... (nu am reținut numele).” „Nu cred, dar cine este ? ” „Păi este studentul dumneavoastră la Universitatea Populară.” Am prins puțin curaj. Nu știe ce înseamnă Universitatea Populară. I-am explicat : acolo merg o dată pe lună și țin o conferință. O sală destul de plină. Nu era catalog. Nu se presupunea că îi voi cunoaște pe cursanți. Uneori se puneau întrebări și eu răspundeam. O fi fost și acest student. „Dar recunoașteți acest text ? ” Și mi-a dat câteva foi de hârtie. Le-am recunoscut. „Ați citit-o, bineînțeles.” Am dedus că tânărul declarase că mi-a dat respectivul text. Și mi-a deschis textul la o pagină în care Ceaușescu era înjurat violent. Dar cum să-i explic ? Un tânăr îmi dăduse o lucrare și mi-a cerut părerea. Am băgat-o în geantă și a rămas să discutăm luna următoare. Am uitat de ea, rătăcită printre lucrările altor studenți. A doua lună, tânărul a venit să-mi ceară părerea. M-am simțit groaznic. Nu o citisem. Am formulat o scuză și am amânat discuția pe luna următoare. Acasă am luat lucrarea. Prima pagină : ceva cu „gerul universal...”. Am presupus că era tipul de nebunie care producea teorii fantasmagorice. Nu am citit în continuare și pregătisem o eschivă diplomatică. Ceva de genul : e foarte filozofică, mă depășește. Eu sunt sociolog. Să se adreseze unui filozof. Tânărul nu a mai venit însă. Am fost ușurat și am aruncat-o împreună cu maldărul de alte lucrări de la Politehnică. În fapt, nu o citisem, dar cum să-i explic ? Am decis să spun adevărul. Evident, nu m-a crezut, dar am sesizat că ezita. Era mai degrabă înclinat să nu dea amploare cazului. Mi-a ținut o mică predică despre vigilență, responsabilitate față de securitatea statului... ; că imediat ce..., eu trebuie să informez serviciile de securitate... Am prins curaj și i-am spus că, chiar dacă aș fi citit textul, nu aș fi informat Securitatea. Eu, ca profesor, exact ca și preotul, trebuie să câștig încrederea tinerilor și să caut să-i educ... Și am încheiat că, acum, citind tot textul, mi se confirmă prima impresie că tânărul este nebun. În acel moment, colonelul a avut o iluminare : „Și eu cred la fel, dar tânărul nu vrea să accepte că este nebun”. Am înțeles. Colonelul voia să claseze cazul. Să-l declare nebun și să scape de cazul tânărului și de mine, care nu informasem Securitatea.

Un alt tip de eveniment. Am fost chemat la Secția de propagandă a PCR. Nu mai rețin anul. Cred că era după 1985. Mi s-a comunicat că s-a decis să mi se ofere postul de șef al Catedrei de Sociologie de la Ștefan

Gheorghiu. Am fost surprins. Ceva nu se potrivea. Știam că nu exista o impresie bună despre mine la conducerea Partidului. Nu eram pe linia Partidului. Scriam lucruri „ciudate”. De mai multe ori la Europa liberă se comentaseră favorabil unele studii de-ale mele, cu implicații critice la adresa regimului. Singura explicație era că voiau să îmbunătățească imaginea lui Ștefan Gheorghiu, ca o instituție deschisă. Și, de fapt, oferta mi se părea tentantă, dar și foarte periculoasă. Era singura catedră de sociologie și colegii de acolo erau buni sociologi. Dar era și altceva. Plecasem de la Facultatea de Filozofie pentru a micșora expunerea mea politică și intram chiar în gura lupului ideologic. Acolo aș fi fost supus unei monitorizări politice severe. Se spunea că toate cursurile erau ascultate. Dar ar fi fost suspect să refuz oferta fără un motiv acceptabil. Și am găsit o soluție care a mers. Desigur, era o onoare pentru mine. Înțeleg responsabilitatea imensă pe care urma să o am. Dar pentru asta, trebuia să mi se dea mână liberă să restructurez catedra. Să aduc oameni noi etc. Catedra nu era rea. Câțiva poate ar fi trebuit să fie schimbați. Dar am exagerat. Se va examina cererea mea. Și cu asta, evident, s-a închis problema.

O altă situație. Partidul era foarte grijuliu cu reprezentarea în exterior. Cine era trimis în exterior în numele Partidului, și nu era oricine, primea un mandat foarte ferm: ce poziție să susțină. Sau, uneori, când nu erau probleme importante, era mai interesat să trimită un alt mesaj: iată ce deschiși suntem noi. Și eu am fost „utilizat” de câteva ori în asemenea situații. Cred că era prin 1981-1982. Veniserăm dintr-o lungă excursie în China, organizată de Facultatea de Geografie. Acasă mama mi-a spus că sunt căutat foarte urgent de la CC. Se organizase la Dubrovnic în Iugoslavia o conferință a țărilor nealiniat și eu urma să plec a doua zi. România era membră a „clubului” țărilor nealiniat și avea o poziție specială: singura țară din sistemul socialist care se declarase nealiniată și ducea o politică ostentativă de independență. Țările erau reprezentate la nivel foarte înalt. Delegații mari, conduse de personalități politice. Din România eram doar eu, fără nici o poziție politică. Un profesor oarecare și fără nici un mandat de reprezentare. Am fost preluat de ambasadorul nostru, și el surprins de o asemenea reprezentare, și condus la conferință. La toate mesele eram invitat de echipele diferitelor țări, interesate de poziția României. Am dedus că era acceptabilă o poziție independentă și pe aceasta am mers. La întoarcere în țară, conducerea de partid nu s-a arătat deloc interesată de ceea ce am făcut la conferință. Nu mi s-a cerut nici o informare.

Atitudinea partidului față de sociologie era și ea o probă a teoriei atitudinii *tolerant defensive*.

După desființarea învățământului universitar de sociologie și desființarea posturilor de sociologi, poate din cauza diferitelor presiuni, e posibil că Partidul a realizat că exagerase. Și a promovat o anumită toleranță față de publicistica sociologică. După 1978 s-au publicat multe cărți de sociologie care constituiau pași importanți în „liberalizarea” acesteia. Paradoxal, sociologii rămași au avut un spațiu de manifestare publicistică poate mai favorabil decât în multe dintre țările socialiste.

Capitolul 8

Prima etapă ca sociolog: 1965-1969

Au fost două evenimente care m-au îndepărtat și mai mult de Catedra de Sociologie a Universității : integrarea în echipa lui Traian Herseni și doctoratul cu frecvență.

Începutul colaborării cu Traian Herseni : Boldești

Se conturase cu claritate opțiunea mea pentru sociologie, dar mă simțeam singur. Aveam nevoie de apartenența la o comunitate științifică, iar cea a lui Miron Constantinescu nu mă atrăgea. Discutând cu tata, el mi-a aranjat o întâlnire cu Traian Herseni. Era în 1965-1966. Citisem cartea sa și a lui Ralea, *Sociologia succesului*, și îmi plăcuse construcția teoretică. Dincolo de excesul de citări din documetele PCUS și PMR, era un exemplu de construcție științifică. M-a primit Herseni și i-am expus problemele mele. Herseni era o persoană încântătoare. Mi-a prezentat și programul său de cercetare. Și, împreună cu soția mea, Lulu, ne-am alăturat cu entuziasm echipei lui Herseni. Speram să învăț mai mult din metodologia analizei sociologice în echipa condusă de el. Eram conștient că apropierea de Traian Herseni mă depărta definitiv de Școala de la facultate. Dar nu-mi păsa. Era un fel de competiție între Herseni și școala lui Miron Constantinescu, complet inegală ca suport politic și resurse. Herseni nu a spus-o niciodată, dar eu o simțeam. În echipa lui Herseni, mică, erau câțiva foarte buni și dedicați. Poate că acesta era în fapt un avantaj. În mod special m-au impresionat înțelepciunea și experiența socială imensă a lui Radu Nicolae. Un țăran înțelept care știa ce vrea să cerceteze și o făcea

foarte bine. Avea o înțelegere critic-melancolică foarte profundă a realității.

Proiectul Boldești : realizarea monografiei unui sat. Satul Boldești era ales pe un criteriu solid. Era un sat la 10 km nord de Ploiești. Inițial sărac. Dar înainte de război beneficiase de descoperirea petrolului și s-a îmbogățit din redevențe. A fost un caz extraordinar de analiză sociologică : cum reacționează o comunitate săracă la o îmbogățire neașteptată. Șocant era faptul că sătenii nu prea au beneficiat de explozia resurselor financiare. Le-au risipit fără a le investi într-o îmbogățire durabilă : nu au creat afaceri profitabile, nu au investit în educația copiilor și în profesionalizarea lor ; nici măcar în case mai frumoase. Apoi, după război, satul devenise sediul unei industrii : schela petrolieră. Se puteau urmări efectele industrializării într-un sat. Proiectul, nemărturisit, dar înțeles de toată lumea, era o competiție cu echipa Miron Constantinescu și Stahl. Și aceștia voiau să facă două monografii mult mai ambițioase, ale zonei Slatina și Brașovului.

Era 1965-1966. Pentru mine a fost prima experiență de cercetare sociologică organizată de unul dintre marii sociologi formați în Școala Gusti. O experiență științifică crucială. În primul rând, apropierea de Herseni. Am mers cu el în numeroase „escapade” sociologice. Se instituise o tradiție : când ajungeam, pe la amiază, în Boldești, luam masa, tot grupul, la crâșma satului și stăteam la povești. Herseni era un povestitor fermecător. De a doua zi începea cercetarea. Ce s-a făcut ? În primul rând, discuții cu autoritățile de la primărie, apoi cu șefii de la schelă. Câțiva ingineri din vechea echipă, foarte interesanți. Am avut privilegiul că mă lua mereu la aceste întâlniri. Am aflat o mulțime de lucruri despre istoria socială a satului. „Fragmente” de realitate. Paralel se făcea un fel de recensământ al populației. Multe interviuri. Lulu avea un talent înnăscut de a stimula discuțiile. Eu eram timid și îmi era greu să stabilesc contacte. Dar a fost o experiență unică să stau de vorbă cu oameni din sat și mi-au rămas în memorie multe „povești” a căror semnificație se releva în timp. S-a adunat foarte mult material. Discuții mai degrabă nestructurate. Se închea un fel de istorie socială interesantă a satului. Radu Nicolae era formidabil. Am învățat o mulțime de lucruri de la el. Avea istoria socială a satului în el. Eu eram mai degrabă un teoretician. Adunasem multe informații, dar nu se închea nimic. A trecut vacanța și echipa s-a dispersat. Herseni a insistat ca eu să stau mai mult pe teren. Ploaie, frig și singurătate. În plus, nu mai știam ce să fac. Am realizat că de fapt nu aveam un plan de cercetare prea clar.

Interviuri... Dar dacă nu știi ce să urmărești... Herseni mi-a sugerat să analizez registrele de căsătorie de la primărie. Am stat vreo săptămână copiind datele din registre. Înregistrările începeau de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Țin minte că am făcut febră. M-am încrâncenat să termin cu registrele și am mai stat vreo 2 zile cu febră și cu registrele în brațe. Voiam să termin cu ele. Mă săturasem de teren. M-am întors și m-am apucat de lucrarea mea de doctorat. Herseni mă presa să merg în teren. Mă săturasem și nu știam ce puteam să aflu și prin ce metodă. Am găsit diverse motive și nu m-am mai dus la Boldești.

Proiectul organizarea științifică a muncii și producției întreprinderilor. Herseni s-a decis să participe la acest program mai larg, lansat de conducerea politică. Obiectivul, corect în sine, consta în ideea că infuzia de știință în organizarea și conducerea întreprinderilor va contribui la schimbarea structurală a acestora. Ideea era de inspirație occidentală, având însă ca obiect întreprinderea socialistă.

În acest proiect am profitat enorm, însoțindu-l pe Herseni în discuții la nivelele înalte din ministere și întreprinderi. Cu acest prilej am început să înțeleg cum era organizat sistemul economic. Herseni mi-a cerut să scriu un raport. Atunci m-am izbit de o limită a abordării sociologice. Mergeam în întreprinderi și înregistram o mulțime de probleme. Cele mai multe dintre ele erau prezente cu claritate în conștiința actorilor. Ei știau ce probleme aveau, dar acestea păreau a fi blocate. Noi, sociologii, ce trebuia să facem? Să includem în rapoartele noastre problemele colectate de la actori? Mi se părea relativ inutil și nu vedeam unde era competența sociologului. Acest lucru putea să îl facă oricine. O pregătire sociologică aveam: citisem câteva lucrări americane de psihosociologia organizațiilor. Printre altele, am dezvoltat o teorie a unui mecanism care nu mai era clar în conștiința „subiecților” și eu îl articulasem. Îl numisem „căderea nivelurilor ierarhice”. Sistemul foarte centralizat genera o preluare a responsabilităților „în sus” de la nivelele ierarhice inferioare de către cele superioare. Efectul: o difuzare a responsabilității, o scoatere din funcție a nivelurilor inferioare. Am scris despre asta. Dar eram conștient că asta era mult prea puțin.

Am realizat atunci și drama lui Herseni. El credea că sociologul era un fel de „magician”. Este suficient să pui mâna pe realitate ca să descoperi problemele și să găsești soluțiile. Herseni era o persoană foarte rațională și cu o mare înțelegere. Dar era evident că nici el nu deținea soluții miraculoase. Mai târziu am realizat că problemele întreprinderilor de care noi ne ocupam

nu aveau de fapt soluții. Cel puțin la acel nivel. Începusem să intuiesc dificultățile structurale ale sistemului.

În cartea omagială pentru Herseni, apărută recent (am regretat că nu am fost solicitat și eu să scriu ceva ; așa fi făcut-o cu mare plăcere), erau incluse chiar pe copertă două citate din Herseni. Acestea au stârnit reacții negative ale unor colegi, dar cred că respectivele critici erau nedrepte. Prima : Școala Gusti a dezvoltat o sociologie a unei societăți trecute. Cred că avea perfectă dreptate. Școala gustiană promovase o sociologie militantă, dar pentru o societate care nu mai exista. A doua : angajamentul sociologului. Cîtatul mă ajută să-l înțeleg mai bine pe Traian Herseni : „Singura cale de progres al sociologiei românești de acum încolo este desfășurarea ei în conformitate cu nevoile legice ale societății din care facem parte”. În această frază era exprimat crezul său sincer ca sociolog. S-a avîntat în cercetare nu din oportunism politic, ci pe baza unui principiu profesional moral. Să contribuie la programele de dezvoltare, deci și de schimbare a societății în care trăia. Cred că și aici Herseni avea dreptate. Realitatea socialistă era realitatea socială în care trăia sociologul. Ce s-ar fi vrut de la sociolog ? Să devină un disident ? Sociologia nu are o vocație de disidență. Ea trebuie să ia societatea ca o realitate dată, să o cunoască și să caute să sprijine direcțiile de perfecționare/schimbare. Programul „organizării științifice a muncii și a producției” era corect din punct de vedere sociologic și moral-politic. Era un program sociologic de schimbare. Faptul că nu a reușit nu era vina sociologului. Probabil că, în timp, Herseni a realizat că sistemul este blocat, nu poate fi schimbat din interior, iar de aici și deziluzia lui. Această oportunitate de angajare a sociologului s-a închis însă după 1970, atât pentru Herseni, cât și pentru noi toți. Sociologia începuse evident să nu mai fie susținută politic. Și nici Herseni nu putea avea o altă soartă.

Herseni a continuat cercetarea la Făgăraș, unde am participat la prima fază. După plecarea mea din programul lui Herseni, nu mai știu ce s-a întîmplat. Nu avea nici forțe și nici susținere. Și probabil ideea proiectului se epuizase. Ar fi putut ieși o carte bună despre dezvoltarea unui oraș. Mai târziu am aflat că a publicat o carte monografică a *Combinatului chimic Făgăraș*.

Doi ani de libertate absolută : doctoratul cu frecvență

Pe neașteptate, a apărut o nouă șansă : trei ani complet liberi pentru doctorat cu frecvență, coordonat de Tudor Bugnariu.

În 1966 s-a deschis programul doctoral. S-a lansat o competiție pentru locurile doctorale, unul dintre ele fiind „cu frecvență”. Eu citisem foarte multă sociologie și filozofie socială. Examenul scris a avut ca temă „timpul”. Nu îmi amintesc dacă era ceva la alegere sau era o temă impusă. Aveam în minte tipologia lui Gruvich a temporalității sociale, dar și alte surse bibliografice, mai ales că îmi plăcuse literatura de epistemologie a fizicii. Am scris în lucrare pe tema temporalității sociale, dar și ceva din fizica lui Einstein. Și probabil că am impresionat prin invocarea unei bibliografii destul de largi pe această temă. Am fost bucuros că am primit locul la doctorat „cu frecvență”.

Pentru mine acest loc mi-a deschis o nouă perspectivă : puteam să mă rup definitiv de seminarele de filozofie și, în plus, mă puteam concentra pe studiile mele, care nu mai erau demult din domeniul filozofiei. Probabil că încă nu îmi era clară distincția dintre sociologie și celelalte științe socioumane. Și cred că această confuzie era productivă. Căutam toate sursele științifice relevante pentru tema mea, fără a mă limita la „sociologie”. Pornisem cu o repulsie față de sertărașele științelor și discuțiile interminabile despre „diferențe” și „granițe”. În literatura sovietică era o tematică la modă. Un filozof rus – Kedrov – își bătea capul cu asemenea clasificări. Scrisese o carte întregă despre clasificarea științelor. Pentru mine era cunoaștere științifică *versus* cunoaștere filozofică. Punct.

Intrat la doctorat cu frecvență – în toamna lui 1966 –, m-am apucat să citesc și mai mult. Mă duceam la filiala pentru cadrele didactice a BCU, o sală extraordinară de care m-am îndrăgostit, și, cu permisiunea cam ilegală a responsabilei de sală, luam cărți direct din rafturi și le răsfoiam. Făceam câte un maldăr din cărțile care mi se păreau eșantioane. Mă opream mai mult la cele pe care le consideram esențiale. Căutam „ceva”. Dacă nu găseam sau dacă „mă lămuram” cu principiile promovate într-o carte, „înregistram” ce credeam că este interesant și treceam mai departe. Nu eram cititorul unei cărți sau al unui autor. Căutam varietatea. Sute de pagini de note. Proiectul inițial era foarte larg. Probabil cu o anumită naivitate prin amploarea lui, dar productiv. Voiam să înțeleg „cum se constituie

comportamentul uman”. În fapt, în alegerea temei de doctorat am optat pentru o direcție teoretică, și nu empirică. Consideram că era vital pentru mine să utilizez această oportunitate pentru a înțelege mai bine construcția teoretică a sociologiei. Prin lecturile mele extinse în bibliotecă, mă depărtasera și mai mult de empirismul plat destul de la modă.

În 1968 am finalizat textul tezei de doctorat : *Activitatea normativă în psihosociologia organizării* (400 de pagini). Îmi adunasem conspecte, fișe, părți scrise. Era vară și așteptam ca Luana să vină printre noi. Presupuneam că după venirea ei va fi dificil să-mi definitivez lucrarea de doctorat. Am mers cu Lulu la Sinaia. Am făcut un mare efort și decisesem să termin lucrarea. Lucram de la 5 dimineața la 11 seara. Lulu m-a ajutat extraordinar. Cred că a fost singura perioadă în care a gătit. Îmi suporta tensiunea și făceam mici plimbări. Într-un fel, lucrarea de doctorat i-o datorez și Luanei. Înainte de naștere a fost foarte cumițică. Ceea ce nu s-a mai întâmplat după.

Cam într-o lună și jumătate am scris cele 400 de pagini. Începusem să scriu la mașină destul de rapid. A fost singura dată când am reușit să scriu dintr-o dată forma finală. Pe urmă nu am mai reușit o asemenea performanță. E necesară o concentrare extraordinară să scrii definitiv un text. Acum scriu mai neglijent prima formă, urmărind cursul ideilor, fără să dau atenție stilului. Și tot revin pe text de 4-5 ori.

În septembrie 1968 am predat teza, dar am susținut-o abia după un an, pe la sfârșitul anului 1969. Lucrarea a fost apreciată, dar în unele referate erau conținute nu neapărat critici, ci mai degrabă un fel de mirare produsă de diferența stilului de abordare. Ultimul referent, care a predat raportul după un an, la insistența conducătorului Tudor Bugnariu, a fost Nicolae Bellu. Am fost convins că lucrarea mea nu se potrivea în nici un fel cu gândirea sa. Traian Herseni, un alt referent, cred că a avut și el o anumită nemulțumire exprimând răcirea relațiilor dintre noi. Estimarea făcută de el a fost : lucrarea este o construcție logică prea rece. Cred că avea dreptate din punctul lui de vedere. Stilul era net diferit. Herseni excela în trecerea în revistă a unei mase enorme de bibliografie. După gustul meu, lucrările sale sunt deficitare în structurarea tematicii : mai degrabă colaje foarte competente de tematici. Eu propuneam o construcție, în care bibliografia era topită în propunerea unei teorii complexe. Profesorul Tudor Bugnariu, cu deschiderea sa de excepție și cu capacitatea uimitoare de a înțelege

domenii departe de propria sa specialitate, m-a susținut în multe momente cruciale.

Din câte știu, a fost prima teză de doctorat cu o temă sociologică susținută după 1944, deși a fost prezentată în domeniul filozofiei. Când m-am înscris la doctorat, în 1966, nu exista decât doctorat în filozofie.

Institutul de Psihologie : 1968-1969

După predarea lucrării de doctorat, cei doi ani liberi de doctorat cu frecvență păreau a se fi terminat. Dacă îmi aduc aminte, se desființase doctoratul cu frecvență și pierdusem ultimul an liber sau acesta se terminase odată cu predarea lucrării. Aveam o nouă problemă. Mă voi întoarce la seminarele de filozofie ? Nu mă tenta deloc perspectiva. În acel moment, Herseni mi-a propus să vin pe post de cercetător la secția sa de psihologie socială industrială a Institutului de Psihologie. M-a entuziasmat perspectiva de a face cercetare și de a colabora cu Herseni. Mulți colegi mi-au spus că fac o greșală plecând din Universitate. Nici soției nu prea i-a surâs, dar m-a susținut în alegerea mea. Și am plecat din Universitate.

Astfel a început a doua fază a colaborării cu Traian Herseni.

La Institutul de Psihologie am avut o serie de șocuri. Mizeriile birocrăției. Cum nu trebuie organizat un institut de cercetare. Conducerea Academiei a introdus condica de prezență. Mergeam la ora 8 și trebuia să stăm până la 4. Perspectiva era de a sta la taclale – eram într-o încăpere cam 6 colegi și bârfeam Institutul. Nu se putea lucra. Nu puteam suporta așa ceva. Nu de aceea venisem la Institut. Semnam condica și mergeam în bibliotecă sau acasă. Și mă reîntorceam la 4 să semnez condica. Sistemul nu a durat, cum prevăzusem, prea mult. Am fost unul dintre nedisciplinați, refuzând constant să respect regula. Învățat cu libertatea universitară și cu respectul față de noi, tinerii, este de înțeles că am fost șocat nu numai de program, dar și de obediența față de conducere. Alt stil de conducere și prea mulți șefi pe cap de cercetător. Experiența tristă de atunci a fost pentru mine crucială. În această suferință se găsește sursa modului cum am organizat mai târziu Institutul de Cercetare a Calității Vieții.

Herseni a decis că se încheiase campania din Boldești și că e cazul să scriem monografia. Nu credeam în utilitatea monografiilor. Am avut impresia că nici Herseni nu era prea entuziasmat. Dar un lucru început trebuie

finalizat. S-a împărțit istoria comunității în 3 etape : Radu Nicolae a luat istoria de până la primul război. Eu perioada dintre cele două războaie și ceva după. Am preluat materialele, adunate fără o concepție clară, și ne-am apucat să scriem. Am făcut partea mea. Mărturisesc, fără mare tragere de inimă. Nu prea vedeam ce mare descoperire se putea face. Era o poveste frumoasă, dar, din punctul meu de vedere, nu conținea marile provocări teoretice. Un singur lucru m-a amuzat. Am făcut o teorie pe care am numit-o „străinare” : un proces de migrare de la munte la vale. Din registrele de căsătorie (aveam date începând cam din 1890) a reieșit un pattern foarte interesant : migrarea în 2 etape. Băieții din sat plecau/se căsătoreau cu fete „la vale”, în general în Ploiești, unde găseau oportunități atractive. Fetele tindeau să rămână, căsătorindu-se cu „veniții” din satele sărace de la munte, tentați de locurile de muncă din noua schelă petrolieră, e drept, slab calificate. În conștiința colectivă exista percepția inconfortabilă a „veniților” care năvăleau din satele de la munte mai lipsite de oportunități. Și de aici un sentiment de „străinare” a satului. Cartea a apărut. Introducerea cărții, făcută de Herseni, m-a dezamăgit într-o oarecare măsură. Era corectă în esența sa, dar exagerată. Prezenta idealizat procesul de elaborare a monografiei : el era dirijorul, după un plan amănunțit, iar fiecare dintre noi orchestra, știind cu precizie ce aveam de făcut. Și rezultatul a fost melodia. Desigur, Herseni a fost organizatorul și coordonatorul. Ideile principale erau ale lui, transmise în captivantele discuții pe care le patrona. Dar produsul, pentru mine, era mai degrabă o ultimă tentativă dezamăgitoare a monografiei. Am auzit că Miron Constantinescu a fost furios. Dușmanul său, Herseni, publicase o monografie – cred că prima după război. El patronase două monografii ample – Slatina și Brașovul – cu forțe enorme. Îmi amintesc că acestea erau simple colecții de studii extrem de inegale, cele mai multe destul de superficiale, fără coerență, în afară de viziunea globală dominată de tema industrializării și urbanizării, dar cu o orientare ostentativ politic-ideologică. Componenta asta era minimă în monografia Boldeștiului. În monografiile patronate de Miron Constantinescu se simțea lipsa prezenței coordonatoare a lui Henri Stahl.

Proiectul „Făgăraș”. Finalizat fiind proiectul Boldești, Herseni era în căutarea unui nou proiect. Realizase un contact prietenesc cu conducerea Combinatului de la Făgăraș. Conducerea Combinatului era deschisă și voia să modernizeze managerial și social întreprinderea. Solicitase un psiholog de prestigiu, Nistor, care organizase un laborator de psihologie, cu mulți

angajați. Herseni era o persoană foarte discretă. Dincolo de câteva glume la adresa lui Nistor, nu și-a permis vreo critică prea accentuată. Era însă evident că nu i-au convenit nici poziția pe care o obținuse Nistor – un mare laborator de psihologie industrială – și nici metodologia lui redusă la aplicarea de teste pentru selecție. Înainte de război, Nistor venise în România din Germania, cu o formație metodologică solidă. Era și un spirit nemțesc care lua foarte în serios, eu aș zice cam necritic, programul selecției profesionale. Voia să testeze întreg personalul, inclusiv conducerea, și să-l re poziționeze în funcție de rezultatele testului. Evident, cei din conducerea medie și superioară au fost deranjați profund de un asemenea proiect. Începuse să circule tot felul de povestioare hazlii negative la adresa acestuia. De exemplu, după un test, Nistor propusese să fie schimbat un vechi mecanic de locomotivă pentru că nu a făcut față testelor. Hazul era că se ignorase faptul că mecanicul nostru nu conducea o locomotivă „adevărată”, cu viteze mari, pe mari distanțe, ci o mică locomotivă care circula în interiorul fabricii, cu 5 km pe oră. Mecanicul era un om foarte serios, disciplinat, cu mare vechime în combinat, și nu făcuse nici un accident. Și, de fapt, nici nu putea face accidente în interiorul întreprinderii pe parcursul celor câteva zeci de metri de deplasare. Sistemul propus de Nistor era contrar și procedurii de angajare practicate în întreprindere. Probabil că angajarea se făcea și cu un purcel și un vin. Varianta dată de un șef de secție era alta și probabil că era în mare măsură adevărată: „Vine la mine un muncitor din secție, om serios. «Șefule, am și eu un nepot din satul meu ; vrea și el să se angajeze la matale ; ați avea un loc pentru el ? » «Mă, dar tu garantezi ? » «E băiat bun, șefule, eu garantez ; mai are un unchi și un văr aici ; păi, să greșească cu ceva și îl punem noi la punct » «Bine ; să vină mâine.»” Angajarea nu se face cu o testare prealabilă, criteriul era responsabilitatea colectivă a rudelor și consătenilor. În fond era corectă. Tocmai citisem niște studii americane. Se pare că se cam abandonase testarea foarte riguroasă pentru posturile mai simple. Era menținută doar pentru cele care cereau aptitudini speciale și cu riscuri mari. În rest, erau mai importante procesul de integrare profesională și socială, formarea pentru post, nu selecția. Și pe mine, poate influențat și de Herseni, mă cam amuza abordarea lui Nistor, altfel o persoană de o competență indiscutabilă.

Ce voia Herseni? O nouă monografie, dacă îmi aduc aminte, mai ambițioasă: ceva la nivelul orașului/zonei. Făcând parte din echipa lui Herseni, am experimentat pentru prima oară limitarea libertății profesionale.

Am fost „băgat” instituțional în noul program. De data asta fără nici o tragere de inimă. Proiectul monografiei mi se părea o pierdere de timp. Nu intenționam să devin expert în monografii. Apoi, echipa nu prea avea forțele necesare pentru a aduna enorma cantitate de informație necesară. Nici proiectul de infuzie a sociologiei în perfecționarea organizării întreprinderii nu mi se mai părea a avea o perspectivă solidă. Citisem destul de mult. În literatura sociologică, rețete erau, dar ele nu puteau fi aplicate într-o întreprindere cu o structură rigid definită prin lege. Nimic nu se putea schimba, eventual puteau fi făcute mici modificări, fără efecte spectaculoase. Directorul general nu avea libertatea de a regândi organizarea internă. Am avut o experiență foarte profitabilă prin discuțiile avute cu conducerea. Îl însoțeam pe Herseni care avea o capacitate extraordinară de comunicare. Nu am înțeles însă niciodată ce urmărea sau dacă efectiv urmărea ceva anume sau aștepta să descopere din discuțiile lejere. Participarea la discuțiile cu conducerea întreprinderii a fost extrem de profitabilă pentru mine. Dar aveam un sentiment neplăcut, în creștere, al neputinței. Și începusem să nu mai înțeleg ce ar fi putut face sociologul. Mă atrăgeau mai mult abordarea socioumană a întreprinderii, climatul intern. Alesesem nivelul intelectualilor din întreprindere. Erau vreo 250 de ingineri și economiști în secții și în servicii. Am luat multe interviuri, până m-am săturat: repetarea răspunsurilor devenise excesivă și plictisitoare. Ce era de înțeles înțelesesem. Am făcut un chestionar, tipic, de diagnoză a „climatului” și l-am aplicat la toți cei 250 de specialiști. Am finalizat studiul meu. Era despre sursele de satisfacție/insatisfacție în muncă la corpul de specialiști din Combinat. Rezultatele mi s-au părut destul de plate din punctul de vedere al capacității lor de a genera concluzii noi, interesante. Era o diagnoză locală și, până la urmă, fără nici o semnificație teoretică.

Din analiza datelor a rezultat însă un studiu în care dezvoltam o teorie a structurii stării de satisfacție/insatisfacție, despre care cred și acum că este solidă¹.

1. „Satisfacția participării ca problemă socială”, *Viitorul social*, vol. I, nr. 4, 1972, pp. 1131-1141.

Capitolul 9

„Revenirea” la Filozofie

Despărțirea de Herseni

Curând, la Institutul de Psihologie am avut un alt șoc. Herseni avea o obsesie: sociologul trebuie să stea pe teren. Și pentru că acum eram subordonatul lui, mă tot trimitea la Făgăraș. Începusem să mă satur de Făgăraș. Neștiind ce urmăream, mă duceam și pierdeam timpul de pomană. Zile întregi zăceam în căminul prost încălzit și, dimineața, când mă sculam, mă întrebam: azi ce mai fac? Să mă duc în Combinat și să mai discut cu cineva. Cu cine? Și să urmăresc ce? O aveam deja pe Luana și mă atrăgea mult mai mult să am grijă de ea decât să „zac” în Făgăraș.

Am plecat de la Făgăraș și, cu o anumită încrâncenare, nu m-am mai întors. Herseni s-a supărat pe mine, inexplicabil de mult. M-a acuzat de indisciplină.

Am realizat că locul meu nu este în Institutul de Psihologie. Nu era vorba doar de neînțelegerile personale cu Herseni. Cu un efort, puteam trece peste ele. Dar am realizat și cât de nocivă poate fi atmosfera dintr-un institut de cercetare. Dacă voiam să fac știință, aveam nevoie de libertate deplină, iar birocrăția institutului îmi anula libertatea intelectuală. Mai mult. Asistam la faptul că Herseni se confrunta el însuși cu o criză profesională profundă și eu nu puteam face nimic să-l susțin. A avut ambiția de a se afirma ca sociolog-mentor al comunității sociologice. Miron Constantinescu l-a blocat sistematic. Evoluția societății socialiste nu mai dădea șanse unor noi proiecte pe care ar fi vrut să le lanseze. Și poate că timpul însuși îl presa.

A eșuat proiectul de revitalizare a monografiei. Monografia coordonată de el a fost, cred eu, de departe cea mai bună. Probabil singura la standarde

științifice. Dar continuarea programului monografic nu mai avea sens. A publicat o monografie a întreprinderii din Făgăraș. Nu am citit-o, dar nu vedeam ce noutăți interesante putea să aducă. A vrut să contribuie ca sociolog la infuzia de știință în sistemul economic. Mai mult, și-a făcut iluzia că sociologia este o baghetă care, îndreptată asupra unui sistem, va face să apară soluțiile. Știința de atunci, ca de altfel și cea de azi, nu are o asemenea baghetă. Contribuțiile parțiale ale sociologiei la perfecționarea unui sistem mult prea complex avea unele șanse, dar nu spectaculoase. Și, chiar dacă ar fi avut soluțiile, sistemul socialist nu era capabil de schimbare structurală.

Fiind o enciclopedie, Herseni a încercat să scrie lucrări fundamentale de sinteză în toate domeniile importante ale sociologiei: teorie sociologică, psihologie socială, sociologie industrială, sociologia literaturii, a limbii, și altele. Cred că s-a grăbit. Lucrările lui, admirabile pentru cultura sociologică înglobată, au fost treceri în revistă ale unor câmpuri bibliografice vaste, care însă nu se lăsau ușor structurate.

În acel moment toți treceam prin criza perspectivelor profesiei de sociolog. Fiecare trebuia să-și găsească propria cale. Spun acest lucru cu toată simpatia și admirația pentru Herseni. A fost un om mare, dar într-o epocă ostilă, pe care a înfruntat-o cu un admirabil curaj și cu mobilizare intelectuală.

Reîntoarcerea la Universitate : 1969

Voiam să fac sociologie. Dar nu mai suportam să rămân la Institutul de Psihologie. Singura soluție era Catedra de Sociologie. Călcându-mi pe inimă, am solicitat să fiu primit de Miron Constantinescu. Eram convins că voi fi acceptat la Catedră. De data aceasta aveam o anumită poziție. Eram doctor în filozofie, cu o lucrare de sociologie. Publicasem destul de multe lucrări. Adunasem multă experiență de cercetare empirică. I-am expus pe scurt activitatea mea. S-a uitat fix în ochii mei și mi-a pus o întrebare care, în naivitatea mea, nu credeam că este posibilă: „Mata ești omul lui Herseni sau al meu?”. Am avut un sentiment de umilire. Mi-a trecut prin minte că ar fi fost suficient să evoc conflictul meu cu Herseni și problema mea era rezolvată. Dar rușinea pentru o asemenea atitudine cred că m-ar fi urmărit toată viața. Nu credeam că era de demnitatea mea să recurg la un asemenea

procedeu. Și am ales să mă „sinucid”. Am mormărit ceva de genul : „Eu sunt o persoană independentă, prefer să fiu eu însumi...”. Reacția a fost de genul : bine, te voi lua, dar de umilit te voi umili chiar acum. Asista la discuție Bogdan Tiberiu, despre care se spunea că era mâna lui dreaptă : „Fă-i actele de încadrare la Centrul de sociologie al Universității ; și vedem mai apoi”. La ieșire, Bogdan Tiberiu îmi spune : „Vino mâine cu actele. Te asigur eu că lucrurile se vor aranja și te va accepta în catedră.”. Știam despre mizeria de la Centru. Schimbam un șef cu prestigiu cu un șef care... La Centru nu aș mai fi avut nici măcar independența de la Institut. În plus, eram pus într-o poziție umilitoare. Nu am acceptat. Bogdan Tiberiu mi-a spus : „Nu te juca cu Miron. Dacă refuzi, nu te va ierta”.

Profesorul Tudor Bugnariu a fost salvarea mea. Nici nu mă gândeam la posibilitatea oferită de el. Mi-a propus să-mi scoată un post de lector la catedra de filozofie a Universității. Gestul m-a impresionat. Era singura șansă și foarte bună. Era însă o problemă : decisesem să o rup cu filozofia, dar mă reîntorceam la filozofie. Atmosfera din catedră era excelentă. Am acceptat.

Am început să predau filozofia la Facultatea de limbă engleză : ceva despre teoria lui Marx, însă pe baza recitirii lucrărilor lui, epistemologie, filozofie socială, etică. Studenți foarte buni și multă liniște. Aveam o mare libertate de a proiecta cursul așa cum voiam. Și această atmosferă liberală din facultate i se datora lui Tudor Bugnariu și altor profesori. Nu eram amestecat în nici o acțiune politică și eram bucuros că aveam libertatea de a-mi face proiectele de cercetare pe care le alegeam.

Reîntoarcerea la catedra de filozofie a reprezentat o reîntoarcere în singurătatea sociologică. Nu mai colaboram cu echipa lui Traian Herseni. Cauza nu a fost reprezentată de neînțelegerile dintre noi. Ci intuiția dramei lui Herseni. Proiectul lui își atinsese limitele. În ceea ce mă privește, eșecul tentativei de a intra în catedra de sociologie a definitivat și ruperea de acel colectiv. Cursurile de filozofie nu-mi luau prea mult timp și începuseră să-mi placă.

Capitolul 10

Studii teoretice de sociologie

Am fost mereu obsedat de nevoia de contact cu realitatea. Dar primele studii publicate independent erau teoretice. Credeam că proba fundamentală a sociologiei era în domeniul teoriei.

Prima construcție sociologică teoretică – *activitatea normativă în psihosociologia organizării*: 1966-1968

Lucrarea de doctorat a constituit pentru mine o provocare teoretică crucială. Mă obseda problema *respectării normelor*. Decizia fundamentală a fost aceea de a abandona *paradigma eticii* centrată pe valoarea-normă ca punct absolut de pornire a explicației și de a dezvolta o *paradigmă sociologică*: *activitatea socială de producere a normelor, de impunere a respectării lor și de sancționare a comportamentului „deviant”*; dar și al *toleranței față de încălcarea normelor*. Mă lămurisem că în cadrul paradigmei etice, centrate pe relația individ-normă, nu se poate găsi o explicație. Explicația putea fi găsită doar prin plasarea problemei într-un context social. Analiza nu a mai fost centrată pe individ, cu conștiința sa morală, ci pe sistemul social. Am introdus în sociologie conceptul de *activitate normativă ca fapt social*, componentă universală a oricărui sistem social, cu toată logica sa.

Am căutat să strâng material referitor la activitatea normativă în antropologia culturală, în sociologie (Durkheim, Parsons, Merton, Marx, Ralea și Herseni), în teoria organizației (March și Simon), în psihologie; am găsit în literatură multe cazuri de „orbire” față de comportamentul anormal și în special de toleranță la „anormalitate”.

Și acum consider cartea aceea drept una dintre cele mai bune pe care le-am scris. Este o construcție teoretică de o mare complexitate, care dă un răspuns sociologic la problema etică clasică formulată de Aristotel: *deși omul știe care este binele, el se comportă adesea contrar acestuia*.

Pentru a realiza această analiză aveam însă nevoie de o „paradigmă a sistemelor sociale”. Am pornit de la o schiță a unei paradigme structural-funcționaliste a sistemului social oferită de Merton, pe care am dezvoltat-o și precizat-o. Paradigma expusă în carte se referă la orice sistem socio-uman: activitatea individului orientată spre o finalitate, un grup social, o organizație, familia, satul, orașul, statul-națiune, lumea în ansamblul ei. Într-o carte în onoarea lui R.K. Merton, publicată în SUA, este menționată lucrarea mea ca o propunere de dezvoltare a paradigmei mertoniene.

Lucrarea are patru părți. Partea I: construirea paradigmei organizării sistemelor sociale, cu accent pe „activitatea normativă”, componentă funcțională esențială a oricărui sistem social. Partea a II-a: analiza mecanismelor sociale ale activității normative – producere, promovare, impunere a normelor, sancționarea nerespectării normelor. Partea a III-a: mecanismele psihologice ale activității normative. Partea a IV-a: analiza dinamicii sistemelor sociale în procesul de utilizare a metodei normative în soluționarea problemelor sale; mecanismele sociale și psihologice ale producerii și impunerii normelor; factorii care determină respectarea normelor sau încălcarea lor; efectele funcționale complexe ale activității de producere și impunere a normelor, inclusiv efectele „perverse”, disfuncționale, disruptive ale impunerii normelor. Complementar cu impunerea normelor, orice sistem dezvoltă și mecanisme de tolerare a anormalității și de recuperare a celui care încalcă normele, a delincventului. Condițiile acceptării unui nivel de „anormalitate”. Mecanismele de tolerare a devianței sunt componente „normale” ale funcționării vieții sociale. Sistemele sociale utilizează cu prudență sancționarea încălcării normelor.

Concluzia întregii lucrări este că sistemele sociale tind nu către o „normalitate completă”, adică în conformitate totală cu normele pe care ele însele le-au produs, ci spre un echilibru între normalitate și anormalitate. Concluzia generală a cărții este că *nu există sisteme sociale complet normale, adică în conformitate completă cu propriile sale norme*. Pentru a putea funcționa, sistemele sociale trebuie să realizeze un echilibru între normalitate și anormalitate, să tolereze un anumit grad de anormalitate.

Am încercat să găsesc în literatura universală lucrări pe tema „activității normative” ca o componentă universală a oricărui sistem sociouman. Am

constatat cu oarecare satisfacție că lucrarea mea era singura abordare de mare amploare a acestui subiect.

Am tratat activitatea normativă nu doar ca o simplă componentă a vieții sociale, ci ca un *tip de soluție* folosit de sistemele sociale pentru a-și rezolva problemele. Pentru a sublinia această perspectivă dinamică, am folosit în titlul cărții publicate conceptul de *metodă normativă*. Producerea și impunerea de norme reprezintă o clasă universală de metode utilizată de sistemele sociale pentru soluționarea problemelor lor produse de acțiunea indivizilor. Activitatea normativă are funcția de a exclude comportamentele care generează problemele cu care se confruntă sistemele sociale.

Un cuvânt despre titlu. Am ținut să pun în titlu termenul *sociologie* pentru a preciza o deplasare de perspectivă : sociologul a zis definitiv adio eticianului.

Am ales termenul *psihosociologie*, și nu *sociologie* sau *psihologie socială* atât din motive politice, cât și epistemologice. Îmi era teamă, justificat sau nu, că Miron Constantinescu ar putea bloca o teză de sociologie pe care nu o controla el. Dar titlul nu era un simplu truc politic. Multe părți ale lucrării erau de psihologie și de psihologie socială. Dădeam o atenție specială „palierului” psihologic al funcționării sistemelor sociale. Nu era însă o abordare de „psihologie socială” centrată pe palierul „micro” (persoana și comportamentul individului în context social, relațiile interpersonale), ci pe componentele psihologice ale funcționării sistemelor sociale. Am introdus în titlu și conceptul de *organizare socială*. Lucrarea era, de fapt, o analiză a unei „cărămizi” fundamentale a organizării sociale : sistemele socioumane, organizarea și funcționarea lor. Aici își au originea o serie de studii ulterioare care se înscriu în perimetrul unei teorii generale a „socialului”, a modului în care socialul se organizează, funcționează și se schimbă. Deci lucrarea propunea o *teorie a organizării sociale*.

Pompiliu Caraion, redactor la Editura Științifică în acea perioadă, a publicat o formă redusă a lucrării de doctorat. Prima mea carte. Pompiliu Caraion era un sociolog din echipa lui Gusti. Făcuse și o închisoare dură. Dacă îmi aduc aminte, era ceva cu apartenența la mișcarea legionară. Deci cu un dosar foarte vulnerabil. Ne făcea plăcere amândurora să discutăm de-a lungul multor ore. Mi se părea un sociolog excelent. A publicat și o carte despre mitul întemeierii în cultura românească. Cartea mi-a plăcut foarte mult, dar, ca multe altele, rămasă fără reacții. Se pare că i-a plăcut mult cartea mea, deoarece am înțeles că s-a luptat cu șefii lui, obținând în

final publicarea ei patru ani mai târziu : în 1972¹. Pe atunci eu eram mai degrabă sceptic cu privire la publicarea cărții. Cartea era o versiune prescurtată : din 400 de pagini au rămas 200. Dar nu am regretat prea mult. Am eliminat două mari părți care treceau în revistă mecanismele sociale și psihologice ale activității normative. Și acestea cred că prezentau interes. Oricum, cred că era singura trecere în revistă a mecanismelor sociale și psihice asociate cu activitatea normativă.

Mai există o întâmplare cu publicarea acestei cărți. Aveam informații că existau multe rezerve cu privire la publicarea ei. Cred că până la urmă a fost publicată pentru că părea ciudată. Nu se conecta în nici un fel cu ideologia oficială. Nu punea în discuție temele centrale ale ideologiei comuniste. Nici nu o contrazicea explicit. Era altceva. Desigur că mi s-a spus că trebuie să citez și din documentele de partid. Devenise un fel de „salut” de politețe. Și am introdus pe undeva în introducere un citat sau două. Dar ultima obiecție a fost : da, e interesant ce spui, dar pare cam descurajant accentul pe limitele normelor. Asta este singura „metodă” de soluționare a problemelor sociale, metoda normativă? Paradigma sistemelor sociale promovată de mine anunța însă un răspuns la această obiecție. Alternativa metodei normative, care este pronunțat represivă, este ceea ce eu numeam *metoda transformării* : schimbarea factorilor care generează comportamentele împotriva cărora este îndreptată activitatea normativă. Era o deschidere mai „optimistă”. Am introdus la sfârșit și promisiunea că voi publica un al doilea volum despre „metoda transformării”. Avea un sens în paradigma mea, dar atunci nu prea vedeam cum ar putea fi dezvoltată. A trecut ceva timp până când, într-un alt context și într-o altă formă, m-am ținut până la urmă de promisiune.

Această experiență a fost pentru mine foarte productivă. Am înțeles că supervizarea ideologică are importante fisuri și poate fi depășită cu o complicitate cvasigenerală a colegilor din edituri și chiar din instituțiile care asigurau cenzura.

Existau câteva reguli fundamentale pe care trebuia să le respecti. Prima regulă, să nu abordezi temele critice ale programului socialist : rolul partidului, programul de construcție socialistă etc. A doua regulă, să abordezi teme care sunt foarte importante, dar tratate într-o manieră și cu

1. *Metoda normativă în psihosociologia organizării*, Editura Științifică, București, 1972.

o terminologie care nu intră în contact cu terminologia ideologiei. Am constatat în toată perioada următoare că exista o toleranță mare a politicii comuniste din România față de literatura care nu intră deschis în conflict cu ea. A treia regulă, obligatorie, o trimitere, nu contează care, la documentele de partid. Și, în fine, bibliografia. Obligatoriu, lista lucrărilor trebuia să înceapă cu documentele de partid și apoi, eventual, „clasicii”.

Câțiva colegi mi-au spus că le-a plăcut mult lucrarea, însă am avut senzația că ea nu se integra în paradigma în care lucrau aceștia.

Nivelurile sociologiei

Intrând masiv în lecturi, am simțit nevoia să-mi clarific structura imensei tematici sociologice și, în principal, să-mi poziționez aici studiile. Nu am găsit studii care să prezinte o imagine convenabilă a configurației sociologiei. Nu cred că este o mare descoperire, ci o schemă simplă de organizare a tematicii sociologiei.

Structurarea propusă este pe trei niveluri ale sociologiei¹.

1. *Teoria abstractă/universală a socialului sau teoria organizării sociale*. Multe dintre studiile mele se plasează la acest nivel. Este o direcție importantă care încearcă să conceptualizeze caracteristicile universale ale vieții sociale. Obiectivul acestui nivel este identificarea logicii socialului. În general, teoriile structural-funcționaliste sunt de acest tip. Societatea este un sistem, cu componente universale. Societățile globale conțin o mulțime de sisteme sociale : familia, satul, organizația, un grup de prieteni. Foarte influentă la un moment dat era sociologia dezvoltată de Talcott Parsons. Antropologi, precum Malinovski sau Radcliff Brown, au contribuit în mod important în această direcție. Merton a dezvoltat o paradigmă a sistemului social, nu a celui global, ci mai general, a oricărui sistem social. Lucrări de acest gen sunt multe. Ele abordează teme sociale „universale”, transcontextuale. Un exemplu. În 1962 a apărut prima carte de sociologie după excomunicarea sociologiei : *Sociologia succesului*, a lui M. Ralea și T. Hariton (Traian Herseni). Dacă elimini numeroasele pagini cu citări din documentele

1. „Trei niveluri ale teoriei sociologice”, *Revista de filozofie*, vol. 18, nr. 3/1971, pp. 249-259.

PCUS și PMR (cine ar fi putut scoate o carte de sociologie în '62, când sociologia era încă blamată ca știință burgheză, fără un „sos” politic masiv?), este o carte foarte solidă și bine documentată. Un exemplu de analiză a fenomenului social al utilizării succesului în toate contextele sociale, cu alură de universalitate.

Studiile plasate la acest nivel au deci ca obiect caracteristicile *universale* ale oricărei configurații sociale. Sunt plasate la un nivel ridicat de *abstractitate* dincolo de imensa varietate. Asemenea analize nu au ca obiect un fenomen într-un context social specificat, ci într-unul universal.

La acest nivel se înscrie și psihologia socială. Ea are ca obiect „cărămizile” vieții sociale : personalitatea umană, relațiile interpersonale, relațiile sociale, grupurile sociale etc.

Am preferat chiar în titlul unora dintre cărțile mele conceptul de *teorie a organizării sociale* : cum este organizată viața socială, care sunt elementele fundamentale ale socialului. Teoria generală a socialului trebuie să fie o teorie a modului în care se construiește socialul. Cred că termenul este potrivit pentru că societatea este un *construct* al colectivității umane. Atunci am considerat că paradigma structural-funcționalistă a sistemelor sociale este nucleul unei paradigme mai generale a organizării sociale.

O activitate umană, individuală sau colectivă, reprezintă un sistem cu caracteristici universale. De îndată ce mai multe persoane acționează împreună, ele formează un sistem social. Iar sistemul social este „cărămida” societății. Din interacțiunea sistemelor sociale și din integrarea lor se formează, „de jos în sus”, societatea. Mai degrabă societatea nu este un sistem, ci un „suprasistem” compus din sisteme ierarhizate de jos în sus, din sisteme care interacționează, se adaptează reciproc, se limitează sau intră în conflict.

2. *Sociologii ale contextelor sociale*. Nu există societate în general, ci tipuri de societate, cu structurile lor specifice. Există sociologii ale diferitelor tipuri de societăți : societatea capitalistă, feudală, socialistă etc. Tentativele de a explica fenomenele sociale concrete prin aplicarea schemelor sociologice universale au eșuat. În fapt, ele spun „ceva”, dar cea mai mare parte rămâne neexplicată. Structura unui tip de societate își pune amprenta pe toate fenomenele sociale din perimetrul său. Dacă vrei să explici un fenomen social oarecare, nu este suficient să îl încadrezi într-un tip universal de fenomene sociale, ci să-l analizezi din perspectiva structurii societății

globale din care face parte, într-un context social. Marx a lansat o perspectivă structuralistă în sociologie. Nu poți, de exemplu, – argumenta el – să explici statul din Germania secolului al XIX-lea, tratându-l ca „stat în general”. Este necesar să-l tratezi în contextul structurii de clasă a societății respective și al luptei dintre ele. Orașele americane au avut o dinamică specifică, diferită de cea a orașelor europene sau a orașelor din societățile sărace. În contexte diferite, fenomenele și procesele sociale au logici relativ diferite.

Dar și Raymond Aron sau Daniel Bell au dezvoltat teorii ale unui tip de societate globală : sociologia industrială sau societatea postindustrială. Sunt multe cărți despre tendințele globale. Clubul de la Roma a deschis o serie de analize asupra tendințelor din lumea actuală. Globalizarea este o temă preferată, concentrându-se pe un proces global. Sunt cărți mai eseistice despre alte tendințe și configurații noi ale lumii : de la celebra carte *Șocul viitorului* a ziaristului Alvin Toffler până la ultima carte a lui Jonas Ridderstråle și Kjell Nordström, *Funky Business*.

Construcția Uniunii Europene a început și va fi tot mai mult o temă de mare interes : studii globale care sunt o combinație de analize comparative ale statelor membre și ale tendinței construcției unei societăți europene tot mai coezive legislativ, instituțional, politic, economic și cultural.

3. *Sociologia „individualului”*. Trăind în contexte sociale individuale, sociologul este chemat să le explice. Este celebra formulare a lui Dimitrie Gusti că sociologia este *știința națiunii*. Probabil cea mai mare parte a producției sociologice din lume are ca obiect societatea în care trăiesc autorii. Sociologiile „individualului” sunt vitale pentru comunitățile individuale cu logica lor proprie și cu teme de politică proprie. Sociologia populației de romi din România din perioada actuală este o sociologie a unui „obiect” individual. Sau sociologia Bucureștiului. Sau sociologia tranziției românești. A satului românesc, a Văii Jiului etc.

Structura gândirii sociale : ideologia

Sociologul nu este primul gânditor care încearcă să explice viața socială în care trăiește. Oamenii au făcut dintotdeauna acest lucru. Orice comunitate are o conștiință colectivă care oferă explicații ale ordinii sale sociale și proiecte de schimbare. Că această conștiință colectivă nu se înscrie în

canoanele științei este clar. Dar ce este ea? M-a fascinat conceptul lui Marx și Engels de *ideologie*. Am scris un studiu: *Discursul explicativ și discursul normativ*¹ în prelungirea lucrării mele de doctorat. Începusem să lucrez la ceea ce am numit *discursul normativ*, componentă a activității normative a oricărui sistem social. Pentru mine este un studiu important: propuneam limpezirea unei teme sociologice importante.

Iată despre ce este vorba. Cred că Bachelard a spus că omul, înainte de a fi geometru, a fost constructor. El a construit edificii care au durat (piramide, catedrale), instrumentele culturale ale vieții sale (limbi, religii, arte), dar și cadrul normativ al organizării sociale (morală, dreptul, instituțiile sociale). Într-un cuvânt, „cultura”. Procesul de cunoaștere care construiește și influențează cadrele normative ale vieții sociale l-am numit *discurs normativ*. Sistemul de norme și valori care reglementează întreaga viață socială este produsul prelucrării experienței acumulate de generații. După ce au fost *constructori* ai vieții sociale, oamenii au simțit nevoia de a *explica ce* au făcut și *de ce* așa, și nu altfel. Conștiința colectivă conține inevitabil și explicații ale lumii în care trăiesc: un *discurs explicativ*. Funcția explicativă este răspunsul la nevoia de *explicare și justificare* față de sine și față de ceilalți. Dar aceste explicații nu sunt *constitutive*. Ele sunt produse *după, supraadăugate*. Discursul explicativ este complementar și distinct de discursul normativ. Lévi-Strauss îl avertiza programatic pe antropologul începător: să nu se lase mistificat de „băștinaș”. Întreaga mitologie, veche sau modernă, este un ansamblu explicativ al propriilor produse, dar nici pe departe nu poate fi supusă regulilor unei explicații științifice. În calitatea sa de „băștinaș”, de membru al comunității, omul nu este *sociolog*, ci *ideolog* în sensul dat termenului de către Engels: omul este conștient, ia decizii conștiente, dar fals conștient: *își imaginează rațiuni false*. Explicația colectivă nu este o explicație sociologică.

Cunoașterea „practică” produsă de colectivitate are deci o structură compusă din două componente principale: 1. *Discursul normativ* – un proces colectiv „spontan”, experimental, prin „încercare și eroare”, întins pe generații de producere a cadrelor sale normative (normele, instituțiile, limba, religia) și a construcțiilor impresionante. El și-a construit cadrele sociale, dar mereu cu o conștiință parțială. Acest proces, deși are componente

1. „Discursul normativ și discursul explicativ”, *Revista de filozofie*, vol. 18, nr. 6/1971, pp. 693-708.

conștiente, în ansamblu însă, prin natura sa experimentală, nu este conștient. 2. *Discursul explicativ* – explicația pe care colectivitatea o dă produselor sale, cadrelor vieții sale sociale. După ce a făcut opera, nu a mai știut de ce a făcut-o așa, dar „simte” că este „bună”. Și de aceea are nevoie de a explica justificativ, suportiv, produsele sale. Și a inventat „false” explicații, la nivelul capacității sale explicative : a produs mituri, dar și „teorii”. Teoriile explicative au apărut mult înaintea celor produse de știință. Acesta este sensul *epistemologic* al conceptului de ideologie sugerat de Engels. Discursul explicativ este ceea ce Engels numea ideologie în sensul *epistemologic* al termenului : „conștiință falsă”.

Marx pune totodată conștiința socială și în contextul structurii sociale. Societățile nu sunt omogene, ci conțin diferențieri în grupuri și clase cu interese distincte. Polarizarea socială se exprimă și la nivelul conștiinței. Clasele și grupele sociale dezvoltă *ideologii*, adică sisteme de idei care exprimă poziția lor socială și interesele lor. În acest punct, Marx introduce o procedură de analiză a conștiinței sociale : *reducția structurală*. Conținutul conștiinței sociale trebuie explicat prin poziția autorului conștiinței în structura socială. Este celebra formulă a „caracterului de clasă al ideologiei”.

Teoria complementarității

Cred că tema a pornit prin 1969-1970. Terminasem lucrarea de doctorat și continuam să citesc destul de împrăștiat din domeniul disciplinelor sociale. Chiar și psihologie.

Atunci îmi căzuse în mână un mic studiu al lui Bohr despre complementaritate. Bohr făcea câteva considerente despre ce a însemnat *complementaritatea* în mecanica cuantică. La sfârșitul studiului erau câteva propoziții care m-au pus pe gânduri. Bohr sugera că paradigma complementarității poate fi extinsă dincolo de granițele mecanicii cuantice, unde ideea era foarte clară, în toate domeniile cunoașterii. Nu dădea nici o indicație asupra modului cum ar putea fi ea extinsă. Era doar o afirmație, fondată pe o intuiție nedezvoltată. Am avut o străfulgerare. Ea era aplicabilă, desigur reelaborată, în științele sociale și umane. Teoriile din aceste domenii nu sunt cumulative, nu formează un spațiu cognitiv coerent logic. Teoria lui Popper nu se aplică aici în nici un fel. O nouă teorie nu o neagă explicit pe cea veche, depășind-o prin înglobare, într-o descriere mai exactă și mai

generală a realității. Ci mai degrabă le ignoră, dezvoltând o nouă perspectivă. Nu le înglobează, nu comunică cu ele, ci spune cu totul altceva. Teoriile sunt *complementare* aici: fiecare teorie promovează o *vizibilitate* proprie, are un sâmbure de adevăr, ignorând adevărurile pe care se construiau teoriile existente, pe care însă nu le poate îngloba. Teoria complementarității pune o anumită ordine în pluralitatea confuză a literaturii din științele socioumane. Citim o teorie. Nu putem spune că este „falsă”. Ea spune ceva. Dar nu putem să o asimilăm într-o concepție coerentă. O altă teorie spune altceva, ignorând adevărul conținut difuz în celelalte. *Teoriile nu se neagă reciproc, dar nici nu comunică între ele pentru a se conecta logic într-o teorie mai generală, ci stau „singure” una lângă alta.* Ele sunt complementare în sensul că fiecare oferă o viziune, o perspectivă proprie, dar din punct de vedere structural ignoră viziunile oferite de celelalte teorii. O teorie nouă pornește de la insatisfacția față de teoriile existente. Aduce un nou „adevăr”, dar riscă să piardă structural adevărurile celorlalte teorii. La „marginea” oricărei teorii rămân zone neexplicate. Și pe aceste zone se vor construi noi teorii, complementare cu aceasta. Fiecare teorie explică ceva și lasă neexplicat largi zone. Ea este adevărată, dar nu complet. Deși nu se articulează coerent cu celelalte teorii, ele împreună oferă o explicație mai exhaustivă decât fiecare în parte.

Am scris un studiu intitulat *Unitate și diversitate în științele sociale*¹ care dezvoltă ideea complementarității între teorii. Cred că era prin 1970-1972. Îmi plăcea foarte mult ideea acestui studiu. Îl consider și acum drept ceva nou, deosebit. L-am dat la *Revista de Filozofie*. În paranteză fie spus, am publicat mult în *Revista de Filozofie*. Și în *Viitorul social*, revista de sociologie. Dar impresia mea era că *Viitorul social* avea o orientare mai empirică și metodologică. Poate era și un efect interpersonal. Obținusem un anumit prestigiu printre filozofi și aveam relații personale foarte bune cu ei. Mai rarefiate cu sociologii. Am așteptat cu nerăbdare publicarea studiului. Am fost dezamăgit. A fost singurul meu studiu respins de vreo revistă. Îl citise un coleg de facultate, un intelectual de marcă. Nu mi-a spus de ce, dar... Am avut impresia că l-a considerat o trăsnaie. Nu avea nici o legătură cu bibliografia care era la modă pe atunci. Și am renunțat să mai fac vreo

1. „Unitate și diversitate în dezvoltarea științelor sociale”, în I. Pârvu (coord.), *Concepții asupra dezvoltării științei*, Editura Politică, București, 1978.

tentativă de a-l publica. După câțiva ani, colegul meu, Ilie Pârvu, îmi dă un telefon. El era un mare expert în epistemologia matematicii și fizicii. În legătură cu studiul meu. Îmi spune : „Pregătesc un volum de epistemologie ; mi-am adus aminte de studiul tău, respins la revistă ; acum îmi sună cu totul altfel ; tu l-ai citit pe Thomas Kuhn? ”. Nu-l citisem. Cartea lui „Structura revoluțiilor științifice” apăruse cam în aceeași perioadă în care scrisesem studiul meu. Erau câteva puncte de contact, dar diferite. El lansase conceptul de *paradigmă* și făcea o teorie a revoluțiilor în științe (în fizică, de fapt), cu o deschidere excelentă spre analiza științei ca produs social, realizat de o comunitate socială. Studiul meu încerca o explicare a stării din științele sociale și conceptul fundamental era cel de *complementaritate*, care nu exista în teoria lui Kuhn. Între studiul meu și cartea lui Kuhn era o apropiere mai mult de spirit decât de fond. Temele și principiile fundamentale erau diferite. Ilie Pârvu a publicat studiul meu în culegerea pe care o coordona împreună cu Angela Botez. Ca și celelalte, studiul a fost apreciat, dar nu „a prins”. Am avut senzația că sociologii nici nu l-au citit. Cred că am și o explicație. Erau tineri și au intrat direct în sociologie, adică într-un domeniu bibliografic destul de limitat. Cred că cei mai mulți dintre ei nu avuseseră experiența diversității teoriilor.

Utilizând acum limbajul lui Kuhn, științele sociale se află în faza preparadigmatică. Kuhn nu a elaborat această idee, ci doar a formulat-o. Concluzia mea era deci că literatura din științele sociale nu formează un corp suficient de coerent, ci o pluralitate de tentative complementare.

Acum aș formula trei surse ale varietății perspectivelor din sociologie.

Prima sursă : complexitatea enormă a realității sociale. Viața socială e ca un uriaș munte. Dacă stai la nord, faci o descriere corectă, adevărată : un munte cu stânci abrupte, golaș, lipsit de vegetație. Dar această imagine ignoră alte perspective. Un altul, ajuns pe versantul sudic, respinge perspectiva din nord și dezvoltă o alta : muntele are urcușuri line, bogat împădurite. Pot fi mai multe perspective asupra muntelui. Toate sunt adevărate, dar parțiale, se neagă unele pe altele, dar doar împreună dau o imagine completă. Sunt descrieri complementare. Viața socială este infinit mai complexă decât un munte. Aceasta poate fi privită din poziții foarte diferite.

A doua sursă : realitatea socială este dinamică, se modifică. În timp, ea oferă viziuni diferite. Schimbă tematicile și centrele de interes. Într-o

societate aflată în criză, tema schimbării sociale ocupă centrul de interes.

A treia sursă : grupurile sociale au perspective diferite asupra aceleiași realități. Ideologiile sunt asemenea perspective complementare. Toate au același obiect, fiecare are ceva adevărat, dar și ceva fals. De exemplu, liberalismul și social-democrația. Sunt diferite, se neagă reciproc, conțin propriile lor perspective, dar ambele au ceva adevăr.

Sociologia și dezvoltarea organizațiilor : 1970-1973

Tematica psihologiei sociale a organizațiilor mă atrăgea în mod special, iar această atracție fiind accentuată după finalizarea lucrării de doctorat, m-am concentrat pe lecturi în acest domeniu. Contactul meu cu întreprinderile în echipa lui Herseni îmi deschisese o anumită înțelegere a organizațiilor și un interes pentru acestea. Se consolidase ideea că organizațiile reprezintă o componentă strategică a sistemului social, care putea fi schimbată substanțial. Domeniul răspundea orientării mele activ-constructive.

În 1973, cartea rezultată a fost gata și predată editurii : *Psihosociologia organizării și a conducerii*¹. Ea a apărut în 1974. În cea mai mare măsură, era o carte de difuzare a literaturii americane în domeniul organizațiilor. M-a atras în mod special programul de schimbare, pe baza acumulărilor din științe – psihosociologie în principal –, a sistemului social al organizațiilor. Programul american era de a proiecta o strategie de perfecționare a organizațiilor prin injectarea cunoștințelor acumulate privitoare la motivația performanței, starea de satisfacție în muncă, dinamica grupului și în special stilurile de conducere. Două direcții fundamentale erau promovate : umanizarea muncii cuplată cu respectul pentru ființa umană și democratizarea „la locul de muncă”, în fapt, democratizarea întregii conduceri a organizației. Programul de democratizare în organizații îl consideram a fi fundamental și, dacă la nivel politic sistemul era blocat, la nivelul organizațiilor mi se părea că se putea acționa. Era și un avantaj ideologic care putea fi utilizat. Ideologia comunistă promova participarea directă, în masa sistemului. În

1. *Psihosociologia organizării și a conducerii : teorii și orientări contemporane*, Editura Politică, București, 1974.

fapt însă, întreprinderea românească suferea de un amestec de stiluri autoritare și democratice, pe un fond birocratic-politic. Cea mai mare parte a cărții era dedicată stilurilor de conducere, cu argumente teoretice și empirice în favoarea unui stil democrat.

Sistemul autoritar genera o ierarhie birocratică, o stratificare socială internă, rupea societatea în conducători și executanți. Dacă vrem o societate mai echitabilă, aceasta trebuia realizată și prin democratizarea în masa societății, prin participare. Pe de altă parte, se prefigura o abordare mai generală : procesul de schimbare a societății nu trebuie să se limiteze doar la „întreprindere”. El trebuie să se extindă la toate sistemele sociale. Abordarea se înscria în concepția mea despre teoria organizării sociale. Ideea era că o construcție socială, indiferent în ce sferă, trebuie realizată pe liniamentele democratizării participative, iar munca să devină o sferă a dezvoltării umane. Era de fapt și teoria lui Marx : munca drept o sferă a afirmării, o sursă a satisfacției umane.

Cartea nu era originală decât în restructurarea tematicii și, în mod special, în tentativa de a extinde aplicabilitatea ei la organizarea oricărui sistem social. Scopul ei era acela de a difuza rezultatele acumulate în știință și noua cultură a organizării sociale bazate pe democrația participativă, pe motivarea performanțelor, pe satisfacția în muncă ca un obiectiv secundar necesar al oricărei organizații.

Am fost intrigat că psihosociologia organizațiilor nu a prins prea mult în comunitatea de sociologi. Doar un psiholog, Mielu Zlate, a fost interesat și a scris și el apoi o carte pe aceeași temă.

Am continuat tentativele de cercetare pe tematica stilurilor de conducere. Ajutat de Ștefan Ștefănescu, matematicianul care se îndrăgostise de sociologie, am făcut multe analize pe datele culese în organizații. Am și publicat câteva articole pe baza cercetărilor empirice realizate. Mergeam pe tipologia lui Likert : stil autoritar/stil democrat, cu variantele lui – consultativ și participativ. Era o greșeală a crede că în întreprinderea comunistă domina stilul autoritar. Exista aici o întreagă gamă de stiluri autoritare, democratice, permissive. Întrebarea era : care sunt factorii determinanți ai dezvoltării unui stil de conducere sau a altuia. Am descoperit un pattern empiric al unor circuite cauzale, care îmi place și acum.

Capacitatea profesională este factorul determinant : incompetența creează stilul autoritar, ca mecanism defensiv al șefului incompetent.

Liderul competent se diferențiază în funcție de o a doua variabilă : centrarea pe oameni versus centrarea pe interesele personale. Cei competenți, centrați pe propriile interese (egoiști), dezvoltă un stil autoritar. Cei competenți cu o centrare mai accentuată pe oameni tind să dezvolte un stil democrat¹.

1. Cătălin Zamfir, Ștefan Ștefănescu, „Structura stilului de conducere”, *Viitorul Social*, anul VI, nr. 4/1977, pp. 683-690 ; Cătălin Zamfir, Ștefan Ștefănescu, „Perfecționarea stilului de conducere și factorii săi determinanți”, *Viitorul Social*, anul III, nr. 1/1979, pp. 101-105.

Capitolul 11

Singurătatea sociologului

Când se poate simți „singur” sociologul ?

Scriind această carte, m-a obsedat tema „singurătății sociologului”. Unii prieteni au protestat. Afirmatia nu este prea tare ? Chiar asta este definitiv pentru comunitatea noastră, a sociologilor ? Și mai ales pentru *tine* ? Dar „singurătatea” m-a obsedat. Mă simt de aceea obligat să încerc să o explic.

Comunitatea noastră, a sociologilor, a făcut, cred, încă de la început eforturi de coagulare. Relații interpersonale foarte bune. Tentative de organizare a prilejurilor de cunoaștere reciprocă și de comunicare. Am publicat cu toții cărți și studii în reviste, care să constituie invitații la comunicare. În ciuda acestui fapt, mă simt adesea, ca sociolog, singur. Și sunt convins că nu numai eu, dar și ceilalți prieteni ai mei, sociologi români, trăiesc adesea același sentiment.

Există aici un paradox. Am fost mereu bucuros că mulți dintre colegi m-au apreciat ca sociolog. Unii și ca persoană. S-au spus uneori cuvinte frumoase despre mine. Lucrările mele au avut o apreciere pozitivă globală. Dar mai puțin aprecieri în legătură cu o idee sau alta. Am avut mereu un regret surd că lucrările mele nu au avut nici pe departe ecoul pe care îl speram. Poate receptarea a fost mai bună decât o percepeam eu. Sau poate nu merita mai mult.

Pentru mine, publicarea unei lucrări, carte sau studiu, este un prilej de bucurie. De ce o public ? Aștept ca ea să fie un eveniment. Să fie remarcată nu numai dintr-o politețe colegială, un fel de „bună ziua” între colegi. Ci o reacție de recunoaștere a unei anumite contribuții, nu neapărat o aprobare a ideilor lansate. „E o idee interesantă.” „Merită să fie discutată.” Sau o

simplă luare în considerare : „Am citit-o, sau am auzit, interesant, vreau s-o citesc și eu ; îți voi spune părerea mea”. Recunoașterea că o lucrare publicată nu este un simplu „zarzavat” pentru un punct la dosar. Pare neimportant, dar este mult. Este un semn de apreciere. Nu ai scris în zadar, ceilalți l-au sesizat și apreciază că efortul tău de a o scrie este răsplătit de efortul lor de a o citi. Cred că se poate număra pe degete când unii, într-un context care nu era clar de simplă politețe, au spus : Cătălin a publicat o teorie foarte interesantă. Și acum o am în minte. Nu neapărat că a fost însușită, fie chiar și critic. O idee are un rost și chiar dacă, prin ricoșeu, generează alte idei. Așteptarea maximă este când ideile tale sunt încorporate în propriile lor idei. Noi, cercetătorii, tânjim după asemenea clipe.

Lipsa de reacție sau chiar simpla „bună ziua sociologică” îmi generează sentimentul de singurătate. Trebuie să recunosc, și eu contribui la singurătatea colegilor mei. Și eu sunt adesea incapabil să transform lucrarea lor într-un eveniment pentru mine. De prea multe ori, citesc în diagonală. Mai rău, amân lectura lor pe mai târziu, știind că șansele să revin sunt mici, fiind prea obsedat în mod egoist de propriile proiecte.

Când ne simțim singuri ? Când suntem obsedați de îndoială : e „ceva” în lucrările noastre sau totul e o „aiureală” ? Nu receptivitatea scăzută este cauza principală a sentimentului de singurătate, ci incertitudinea care ne înconjoară. Și incertitudinea, îndoiala demotivează. Mereu publicăm cu speranța nemărturisită din orgoliu că spunem ceva diferit de ceea ce există și care merită atenție. Că unii colegi vor remarca. Fără această speranță, nu cred că am face efortul de a scrie.

Am inițiat numeroase proiecte la care au aderat mulți colegi. Temele complexe cer un efort colectiv. Dar mă suspectez și de o rațiune secundară : pentru a nu mă simți, ca sociolog, singur. Te simți cu ceilalți când ceea ce faci împreună cu ei creează o comunitate de comunicare. Lucrul împreună este un mare reductor de incertitudine. M-am simțit singur mai ales în proiectele mele individuale.

Scriind această carte, am început să mă simt tot mai puțin singur. Am realizat că, dincolo de comunicarea științifică adesea mai rarefiată decât mi-aș fi dorit, nu am fost singuri. Ca profesioniști am comunicat mereu, cu încredere unul în celălalt și cu un sentiment de stimă și suport reciproc. În acea perioadă, sentimentul prevalent a fost nu acela de singurătate, ci de solidaritate colegială și de prietenie. Niciodată nu știu câți colegi citesc

lucrările mele. Poate erau citite, dar nu existau reacțiile la care orgoliul meu se aștepta. Dar nu pot să nu mă bucur de faptul că am simțit mereu prietenie din partea multor colegi. Și sunt sigur că și numeroși colegi au simțit aceeași atitudine din partea mea față de ei.

Ce se întâmplă în lumea noastră, a sociologilor? Poate că așa stau lucrurile și în celelalte științe. „Cumulativitatea” în alte științe este mult mai accentuată, dar nici acolo nu este suficientă. Sunt multe idei interesante care ar fi meritat să rămână în memoria colectivă, nu neapărat definitiv, dar măcar pentru o perioadă. Să fie cărămizi pentru alte cărămizi. Poate că toți cercetătorii au adesea sentimentul singurătății. E greu de înțeles de ce marele Newton, la bătrânețe, a dat la o parte revoluția pe care a făcut-o în mecanică și s-a apucat de teologie.

Obsesia CV-urilor lungi este un surogat pentru sentimentul că eforturile nu sunt inutile. Sunt desigur utile, pentru că ajută la promovare, dar sunt și un mijloc de inițiere a comunicării.

Factorii singurătății sociologului

Cred că putem invoca mai mulți factori care produc această stare.

Explozia diversificării tematice este copleșitoare pentru noi, sociologii români. Suntem mult prea puțini. Riscul este ca fiecare, în singurătatea sa, să „are” pe o altă „parcelă”, diferită de cea a colegilor. Orice deschidere tematică creează potențial o singurătate. Diversitatea este productivă doar când se atinge o masă critică de sociologi pentru a crea comunicarea. Globalizarea sociologică este o șansă, dar nici pe departe suficientă. Coagularea comunităților sociologice naționale este necesară.

Dar nu este numai dimensiunea comunității sociologice. Fenomenul apare și în comunități sociologice mult mai mari. Apar o mulțime de cărți și articole singuraticе, cu influențe mult mai mici decât ar merita. Am citit cărți mari care sunt rapid uitate, despre care cred că merită să fie mai prezente în interesul colectiv, dar nu mai sunt. Rar sunt cărți/studii preluate în substanța lor. De regulă, sunt reținute și citate doar unele principii fundamentale. Și atunci de ce scriem cărți atât de mari, dacă în memoria colectivă rămân, cel mult, doar câteva idei? Chiar și „clasicii” pățesc acest lucru: multe trimiteri de prestigiu și pierderi imense de idei.

O altă cauză este că, trebuie să acceptăm, adesea scriem mult mai mult decât ne citim. Poate publicăm mult prea mult și această inflație demonetizează efortul de a ne citi. Nu mai avem încredere în ce se publică. Faptul că se publică nu este o probă suficientă a valorii. Se publică o enormă cantitate de „zarzavat”. La fel ca și în economie, monedele false le izgonesc pe cele bune. Poate că ar trebui să publicăm mult mai puțin, doar atunci când avem ceva interesant de spus. Contabilizarea lucrărilor publicate și excluderea analizei valorii sunt, clar, factori de inflație.

Poate că, la noi, factorul cel mai important este citarea de prestigiu cu forma cea mai frecventă a unui „snobism cosmopolit”. Lucrările occidentale, chiar unele banale, plate, sunt investite cu prestigiu, autoritate, cu plusvaloare. Devine de prost-gust să citezi lucrările românești. Asta ar putea indica faptul că nu ești la curent cu ceea ce se întâmplă în lume. Te temi mereu să citezi lucrări românești : ele ar putea fi de calitate mediocră sau simple copieri ale altor lucrări. Deci, mai bine să nu citezi lucrările românești, ci pe cele occidentale.

Un alt factor este *moda*. Și în știință sunt teme care irup în atenție. Unele exprimă probleme importante ale vieții sociale. Altele sunt evenimente științifice. Cum se produce un eveniment științific? Simplu. Se publică o carte sau un studiu, într-o limbă de circulație internațională. Fiind înconjurate de o masă critică de specialiști, acestea au influență. Ideile sunt comentate, citate, autorii sunt invitați să țină conferințe etc. În sociologiile mici se formează grupări de „fani”. Așa se formează o notorietate tematică. Devine o temă la modă. În timp, normal, tema dispare. Este un fenomen uzual. Eu am formulat o „teoremă” : „golul atrage plinul”. Interesul pentru o temă se epuizează. Apar evidente limitele temei respective. Se consolidează sentimentul că dezvoltări suplimentare sunt tot mai puțin probabile. Se creează un *gol* de interes. Golul crește receptivitatea pentru noi teme.

Două strategii de luptă împotriva singurătății

Singurătatea este, cred, o condiție a omului de știință, mai accentuată pentru sociolog. Există două strategii cu care sociologul poate ieși din singurătate.

Strategia integrării într-o tematică științifică recunoscută. Primul pas este alegerea unei teme. Mereu există un număr destul de mare de teme „la modă” : se publică în jurul lor, sunt citate, se țin conferințe. Se formează un „lighean bibliografic” pe câte o temă sau alta. Se creează o solidaritate a celor care împărtășesc aceeași temă. Și, desigur, temele cele mai atractive prin mărimea comunității care s-a coagulat în jurul ei sunt cele lansate în Occident. Dacă intri în tematica consacrată în Occident și faci apel la bibliografia de prestigiu din Occident, te simți solidar cu sociologia. Dacă nu, nu.

Avantajul acestei strategii este că intri într-o problematică definită și acumulată, care oferă un cadru de comunicare și recunoaștere reciprocă. Aici ai șanse să poți merge mai departe.

Dar există și un risc : deplasarea atenției de la problemele relevante pentru societatea în care trăiești la problemele relevante în alte contexte sociale. Poți deveni „prizonierul” unei tematici definite de o anumită comunitate științifică ce, în științele sociale, exprimă de cele mai multe ori realitatea socială, prioritățile și preferințele tematice ale respectivei comunități. Dependenta de „moda” din comunitatea dominantă prezintă și un alt pericol. E greu să intri în „nucleul” temei. Poți rămâne un „fan” la marginea comunității dominante. Și temele se uzează și dispar. Riști să afli târziu că nimeni nu se mai ocupă de tema respectivă și te trezești singur. Aici cred că își are sursa o formă de alienare specifică științelor sociale.

Un alt efect pervers este un exclusivism, o opacitate la alte tematici ori specialiști care nu se identifică sau nu sunt recunoscuți ca membri ai comunității respective. Asta se întâmplă în psihologia socială. Și o spun din proprie experiență. Cine este psiholog social? Păi, cel care asimilează tematica (din Franța, din America) din domeniul ales. Ceilalți nu.

O strategie alternativă este centrarea pe probleme. Iei o problemă pe care o consideri importantă pentru societatea în care trăiești. Experiența personală are o importanță decisivă în selectarea problemelor relevante pentru tine ca sociolog. Identifici toate temele/abordările relevante, indiferent dacă ele sunt dintr-un teritoriu tematic sau din altul. În plus, ai șansa să dezvolți o nouă perspectivă tematică. Originalitatea este dată de originalitatea contextului în care trăiești. Și efortul de conceptualizare garantează un grad ridicat de originalitate.

Dacă introduci o tematică nouă însă, riști să nu fii recunoscut de comunitatea științifică dominantă, să rămâi un *outsider*. Introducerea unei teme

noi are succes doar dacă se coagulează în jurul ei un grup semnificativ. Dacă nu, nu.

Istoria mea personală m-a împins spre această a doua strategie. Alegerea unei teme a fost orientată în genere de o problemă.

Capitolul 12

Experiența la Institute for Social Research (ISR), University of Michigan: 1973-1974

Neașteptat, am primit o bursă Ford pentru un an în SUA. Și, după multe peripeții, am plecat cu Lulu în SUA. Ca *visiting professor* (eram doctor în știință), bursa era apreciabilă. Mi s-a cerut să indic un profesor american la care să merg. Nu aveam contacte cu colegii din SUA. Mi-am adus aminte că citisem o carte, de dimensiuni relativ mici, dar foarte bună, a lui Arnold Tannenbaum, pe tema psihologiei sociale a organizațiilor. L-am indicat pe el. Și am ajuns la Ann Arbor, Michigan.

Acolo nimeni nu-ți spunea ce să faci. Trebuia să identifici tu ce vrei să studiezi. Eu veneam cu o cunoaștere bună a sociologiei americane. Știam psihosociologia organizațiilor. Cunoșteam teoria generală : Parsons, Merton, Simon, Likert. De la început am avut și o dezamăgire. Institutul, cel mai mare institut universitar de cercetare socială din SUA, avea experți excelenți. Dar programe mai mult aplicative. Surpriza mea a fost că voiam să discut problemele „de vârf” ale sociologiei, dar nu găseam colegi americani interesați în „marea teorie”. Nici în biblioteci nu am găsit lucrări noi de mare amploare. Am avut impresia că „marea teorie sociologică” trecuse pe un plan secund.

În comparație cu colegii de acolo, păream un fel de enciclopedist. Știam multe despre sociologia americană. Specialiștii americani cunoșteau în profunzime tema pe care se concentrau 3-5 ani. Despre alte domenii, o viziune destul de vagă.

Doar grupul de psihologie socială era mai încheșat. Erau acolo unii dintre cei mai buni în domeniu și aveau o viață științifică activă. Șeful

sectorului era Bob Zajonc, cu care ne împrieteniserăm. Făceau săptămânal întâlniri, invitau specialiști care prezentau expuneri pe cercetările lor în curs. Am participat la cele mai multe dintre ele. Am fost invitat și eu să fac două expuneri, nu mai știu pe ce teme.

În rest, am căutat să citesc lucrările noi de sociologie, pe care le consideram fundamentale.

Acel an a fost foarte productiv pentru mine. Am cunoscut mulți sociologi și am avut discuții interesante. Și mi s-a redus incertitudinea. Mereu mă temeam că sunt la marginea sociologiei. Un an am fost *în* sociologie. Nu mă puteam limita doar la documentare. Am ales trei teme asupra cărora m-am concentrat.

Dezvoltarea socială a organizațiilor

Am continuat studiile de psihosociologie a organizațiilor. Cunoșteam bine literatura americană și doar am completat documentarea. Am lucrat cu Arnold Tannenbaum, care era un mare specialist. Dar nu prea știam ce ar trebui să fac, la întoarcere, în acest domeniu. Eram la ISR când am primit *Psihosociologia organizării și conducerii*. Colegii americani au fost surprinși că în România se publică asemenea cărți. Au fost impresionati de sumarul cărții în engleză și de bibliografia care era la nivel american.

Întâmplarea a fost că în ISR era un alt grup care, pornind de la teoria lui Kurt Lewin, dezvoltase o tehnică de implementare a unui program de „dezvoltare socială a organizațiilor”. Ideea era că o organizație are trei nivele cu logici distincte: un sistem tehnic, un sistem economic și un sistem social. Sistemul social cristalizat în istoria societății occidentale avea un profil rigid ierarhic-autoritar, generator de importante efecte sociale și psihologice negative. Pe baza acumulărilor din științele socioumane se cristaliza un nou sistem social cu un profil distinct, fondat pe un stil de conducere, la toate nivelele ierarhice, *democrat-participativ*. Programul de intervenție era să implementeze programele de dezvoltare socială a organizațiilor, prin trecerea de la un sistem ierarhic-autoritar la unul democrat-participativ. O asemenea schimbare de stil de organizare socială constituia o sursă importantă de creștere a motivației performanței, a creativității, a îmbunătățirii comunicării și a „moralului” organizației. Am fost atras de

idee și m-am documentat. Ideea era simplă. Aveau deja în baza lor de date un set de diagnoze a mai multor organizații, realizate cu un instrument standard. Apoi, structura unei noi organizații era comparată cu mediile din baza de date. Apăreau astfel punctele „tari”, peste medie, și punctele „slabe”, sub medie. Apoi era inițiat un proces de conștientizare în masa organizației, față de problemele sistemului lor social, și de identificare a măsurilor de schimbare asistată de specialiști.

Am fost atras de logica abordării : angajarea specialiștilor într-un proces de creare a unei noi culturi a organizației, prin activități de reflecție colectivă și de training.

Am fost însă surprins de o serie de limite ale acestui tip de programe de schimbare asistată a organizațiilor.

În primul rând, decalajul dintre proiecte și analiza empirică a organizațiilor. Literatura era plină de „rețete” de schimbare. Dar nu am găsit studii de analiză a stării organizațiilor americane și nici evaluări ale rezultatelor intervențiilor de schimbare : după o perioadă, ce s-a întâmplat, în ce măsură schimbările promovate s-au realizat și cât de durabile au fost ele ?

În al doilea rând, nu am găsit analize dintr-o perspectivă sociologic-istorică mai largă asupra genezei sistemelor sociale ale organizațiilor americane și nici încercări de identificare a factorilor socioculturali structurali macro în care se înscria proiectul de schimbare. Am fost șocat de dezinteresul aproape total față de o asemenea perspectivă macrosociologică. Erau „rețete” de schimbare, fără însă vreo viziune sociologică mai largă. Am avut impresia că proiectul era caracterizat mai degrabă de un practicim îngust : furnizau un „produs” și cu asta gata.

În fine, aveam o anumită rezervă referitoare la o tentă de idealism naiv a programului. Tot proiectul se axa pe ideea că membrii organizațiilor sunt lipsiți de interese personale și pot fi motivați să fie complet dedicați performanței organizației în care lucrau. Obiecția mea era : în organizații există interese personale de promovare profesională, luptă pentru poziții, și de aici blocaje de comunicare și de cooperare. Cum sunt tratate acestea ? Aveam impresia că aceste probleme sunt complet ignorate. Explicația acestei opacități față de acest mare grup de probleme era că programul nu avea soluții la acestea și, în consecință, le ignora. Nu era, de asemenea, luat în considerare „jocul” patronat-salariați. În întreprinderea americană erau negocieri patronat-sindicate. Procesul de negociere nu își găsea locul în tipul de sistem social promovat.

Dincolo de aceste limite, mi s-a părut că ideea era simplă și elegantă și credeam că se putea aplica și în întreprinderile românești, contribuind la „umanizarea lor”. Am venit în țară cu materialul proiectului american și am încercat să-l aplic.

În acea perioadă l-am cunoscut pe Chris Argyris, un promotor de prestigiu al „umanizării” organizațiilor. Publicase câteva cărți excelente, unele dintre ele le cunoșteam deja și le folosisem în cartea publicată în 1974. Vizitând ISR, a ținut o conferință. Unii sociologi, ce mergeau pe schimbări organizaționale structurale care, în concepția lor, duc oarecum automat la schimbări umane, l-au criticat, cred, prea dur și extremist. Am intervenit în discuție și, printre altele, am argumentat că există „un joc” între structura organizațională și sistemul social al organizației. Am dat ca exemplu cazul întreprinderilor socialiste din România. Structura organizațională este dată. Dar între limite destul de largi un proiect precum cel propus de Chris Argyris, fondat pe îmbunătățirea comunicării interpersonale, înțelegerea și acceptarea celorlalți, suport reciproc etc., este perfect aplicabil și în întreprinderile socialiste, exact cum este aplicabil și în întreprinderile americane. La congresul mondial de sociologie de la Toronto, la care am participat și eu, la comunicarea în plen a lui Chris Argyris, am fost impresionat că a comentat pe larg punctul meu de vedere, aducându-l în sprijinul programului său.

Psihosociologia incertitudinii

Al doilea proiect a fost reluarea unei obsesii: problema incertitudinii generată de lucrările lui Simon și March. Am profitat de disponibilitatea bibliografică și am început să strâng material: orice lucrare, din orice domeniu, relevantă pentru tematica deciziei și a incertitudinii. Preocuparea mea a fost accelerată de o întâmplare. Un profesor olandez, în vizită la ISR, a prezentat un experiment de laborator făcut de el. Vroia să testeze o ipoteză: în condiții de incertitudine grupul va favoriza un stil de conducere democrat, iar o situație de certitudine relativă, un stil de conducere autoritar. Ipoteza lui era derivată din teoriile organizațiilor de atunci. Experimentul lui pe grupuri a produs însă rezultate confuze, mai degrabă contrare ipotezei lui. Profesorul olandez nu găsea o explicație a rezultatelor. Expunerea lui mi-a deschis o temă nouă: relațiile dintre decizie în condiții variabile de

certitudine/incertitudine și stilurile de conducere. Am avut o intervenție pe marginea expunerii sale cu două idei.

Prima : conceptul de *decizie în incertitudine* utilizat era insuficient de elaborat. Am propus trei tipuri de situații : *incertitudine ireductibilă* (prin efort de cunoaștere individual și colectiv nu se ajunge la o limpezire suficientă a condițiilor deciziei și nici la construirea consensului), *incertitudine reductibilă* (printr-un efort colectiv rezonabil de cunoaștere se produce o reducere substanțială a incertitudinii) și *certitudine*. Această distincție va sta la baza lucrării mele de mai târziu : *Incetitudinea*.

A doua : ipotezele sale ar trebui să fie drastic modificate în raport cu această tipologie a incertitudinii. O reformulare a ipotezelor era mai concordantă cu rezultatele experimentului. Primul tip de incertitudine – *ireductibilă* – generează un stil de conducere autoritar, al doilea tip de incertitudine – *reductibilă* – generează un stil democrat. Iar în situații de certitudine completă, va fi produs un stil consensual sau cvasiautoritar, bazat pe o structurare clară a deciziei și pe repartizarea sarcinilor. Am adus și argumente teoretice în sprijinul ipotezei propuse. Am fost impresionat de interesul demonstrației mele. Șeful departamentului de psihologie socială, Robert Zajonc, mi-a propus să organizez un experiment pentru a-mi verifica ipotezele. A fost o experiență extraordinară aceea de a organiza un experiment de laborator, cu o tehnologie adecvată. Deși rezultatele au susținut ipotezele, dimensiunile experimentului au fost reduse, din cauza presiunii timpului și a resurselor limitate. Dar mi s-a deschis o uriașă perspectivă : o teorie nouă a stilurilor de conducere din perspectiva deciziei în incertitudine.

În acea perioadă am adunat o masă mare de bibliografie și am reușit să fac o primă formă a lucrării asupra deciziei în situații de incertitudine : vreo 90 de pagini. Proiectasem ca la întoarcerea în România să definitivez lucrarea. Dar nu am reușit. Tema s-a dovedit mult prea complexă.

Semnificația indicatorilor de satisfacție și de percepție

O a treia direcție : aveam anumite intuiții în legătură cu semnificația indicatorilor de estimare subiectivă și a celor de satisfacție. Am adunat cam 1 000 de indicatori din diferite țări și pe diverse teme și am început să fac unele prelucrări. Dar lucrurile mergeau foarte greu. Pe atunci încă se lucra

cu un calculator de dimensiuni foarte mari și accesul îl puteam avea doar cu un specialist. Am revenit mai târziu și am făcut în țară un studiu pe această problemă.

Anul petrecut în Institute for Social Research (ISR) mi-a oferit și o experiență importantă, din care am tras unele concluzii asupra organizării instituțiilor de cercetare științifică, concluzii care mi-au fost foarte utile mult mai târziu. Am fost încântat de organizarea administrării cercetării științifice și mă gândeam că stilul acesta de organizare a institutelor de cercetare trebuie adoptat și în România. Această experiență era complementară cu cea negativă pe care o aveam asupra organizării institutelor de cercetare din țară. ISR nu avea decât „directori de program”. Aceștia puteau angaja doctoranzi sau tineri doctori sau colegi. Bugetul era pe programe. Directorul institutului nu era un „șef”, ci avea mai mult funcții de reprezentare și de administrare generală sau de stimulare a unei orientări strategice a cercetării.

Programul mi-a oferit și o altă oportunitate. Timp de o lună am vizitat multe universități de prestigiu și am avut discuții cu mulți sociologi importanți.

Capitolul 13

Studii în izolare: 1974-1980

Un sociolog între filozofi

Veștile despre situația politică din țară erau îngrijorătoare. Minirevoluția culturală lansată în 1972 s-a dovedit a fi nu o întâmplare, ci începutul, mai degrabă bâlbâit, al „strângerii șurubului”. Întregul sistem socialist dădea semne de a fi într-un proces de regres spre forme de dictatură birocratică și îngălătă sau, mai rău, spre o nouă formă de dictatură personală ca în România. La noi, revirimentul dictaturii personale nu putea lua forme extreme, ci, inevitabil, era limitat de contextul internațional, inclusiv de politica deschiderii spre Occident. Estimarea mea era că o reîntoarcere completă nu mai era posibilă. Era de așteptat, complementară cu dictatura personală, o anumită toleranță confuză care crea un spațiu de libertate ce putea fi fructificat.

Înainte de plecarea din SUA, cei cu care ne împrieteniserăm, Arnold Tanenbaum și Robert Zajonc, ne-au sugerat că, dacă vrem să rămânem, ei pot aranja lucrurile. Împreună cu Lulu, am decis să ne întoarcem în țară. Poate și datorită orientării noastre în viață. Nu puteam spune că trăiam prost în țară. Și vroiam mai degrabă o viață activă, implicată social. Am fost dezamăgiți de unii români fugiți în America. O duceau bine, dar erau afectați profund de dificultățile de a fi luat viața de la început și de stresul incertitudinilor. Acum pot spune că decizia noastră a fost foarte bună.

Tot ce am făcut după întoarcere a fost că am aplicat cu strictețe principiul nostru fundamental : nu trebuie să ne impunem nici un fel de compromisuri ideologice. Desigur, în introducerea lucrărilor, unele citări deveneau obligatorii, dar era o chestiune de „protocol”, fără nici un efect asupra fondului. De

asemenea, unele restricții tematiche. Erau unele teme care trebuiau ocolite, dar plaja tematică „liberă” era imensă. Restricția tematică era și ea ponderată de un al doilea principiu. Dacă voiai să încerci să contribui la raționalizarea ori schimbarea vieții sociale, strategia de adoptat era aceea de a identifica *variabilele strategice* ale sistemului asupra cărora sperai să poți acționa, schimbările putându-se difuza în sistem.

În acea perioadă nu exista o alternativă la sistemul stabilit. Există doar o critică de ansamblu, cu rolul timid al Occidentului de destabilizare a sistemului socialist, dar fără perspectiva unei căderi probabile a acestuia, dat fiind că era controlat sever de Uniunea Sovietică. Singura posibilitate de schimbare era dinăuntru, pas cu pas, prin acțiunea asupra componentelor critice ale sistemului existent. Aceasta era opțiunea mea de reformă.

M-am reîntors în țară cu un anumit prestigiu. Publicasem două cărți și multe studii. Și atârna greu anul petrecut în America.

Materialismul istoric

În rest, făceam cursuri de filozofie. Odată cu ieșirea la pensie a profesorului Paul Popovici, Tudor Bugnariu m-a solicitat să preiau cursul de materialism istoric de la secția de filozofie. Am avut îndoieli, dar tentația era mare. Am dat cursului, care era de un an, o orientare mai degrabă de sociologie globală. Am publicat prima parte a cursului de *Materialism istoric*¹. Era o expunere a principiilor fundamentale ale teoriei sociologice la Marx. Un coleg mi-a făcut o mare plăcere spunându-mi că l-a înțeles pe Marx abia după ce a citit cursul meu. În plus, erau incluse și teme sociologice macro care, și înainte, erau cuprinse în materialismul istoric. Eu încercam să accentuez tratarea lor sociologică, ferindu-mă pe cât posibil de modul în care aceste teme erau tratate în perspectiva comunismului de tip sovietic-ceaușist. Punctele de vedere cuprinse în documentele de partid erau incluse marginal și strict expozitiv. Temele mai specifice – structura socială, statul, sistemul politic – reprezentau însă un teren extrem de periculos ideologic. De aceea, nici nu proiectam să public partea a II-a a cursului.

1. *Materialism istoric*, partea I, Editura Universității București, București, 1976.

Filozofia istoriei

Paralel, pentru că eram interesat de analiza dinamicii societății globale, am propus și s-a acceptat un curs de filozofie a istoriei. Am adunat foarte mult material din diferite domenii centrate pe perspectiva temporalității. După doi ani de predare am reușit să scriu o carte : *Filozofia istoriei*¹. Mi-a făcut mare plăcere să scriu cartea. Era o trecere în revistă a teoriilor filozofice, sociologice și de antropologie culturală asupra dinamicii societăților și a sensului istoriei. Am dezvoltat o tipologie a științelor în funcție de modul în care este încorporată temporalitatea. Două dintre temele dominante erau trecerea de la istoria evenimentială la istoria socială, relația dintre istorie și sociologie. Cred că este o carte care rezistă și acum ca o sinteză structurată a reflecției asupra epistemologiei științelor centrate pe temporalitate.

Structura indicatorilor de satisfacție

Cercetarea făcută la Combinatul chimic Făgăraș mi-a atras atenția asupra unor diferențe curioase ale indicatorilor de satisfacție². Lucram cu mai multe tipuri de indicatori de satisfacție. În principal, indicatori sectoriali de satisfacție (satisfacție cu x, y, z) și indicatori de satisfacție compoziți (rezultatul combinării indicatorilor de satisfacție sectoriali). Am fost surprins de faptul că indicatorii compoziți, plasați spre mijlocul continuumului satisfacție/insatisfacție, erau foarte *omogeni* : unele persoane erau accentuat satisfăcute cu *toate* componentele vieții lor de muncă, iar altele erau nemulțumite de *toate* aceste componentele. Alte componente prezentau o mare neomogenitate internă : de unele componente ale vieții persoana respectivă era mai satisfăcută, de altele mai nesatisfăcută. Pe baza unei analize relativ simple, făcută „de mână”, am formulat o teorie a mecanismelor de compunere a stării de satisfacție/insatisfacție. Datele sugerau că aceste diferențe nu sunt generate artificial de distribuția statistică, ci de ceva mai profund. Am schițat o teorie : nu există un singur fond continuu

1. *Filozofia istoriei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.

2. „Satisfacția participării ca problemă socială”, *Viitorul social*, vol. I, nr. 4, 1972, pp. 1131-1141.

de satisfacție, ci două fonduri globale, unul de satisfacție și altul de insatisfacție, care se proiectează pe toate evaluările sectoriale. O satisfacție accentuată, având o sursă oarecare, colorează pozitiv toate evaluările sectoriale, fiind un factor de creștere a omogenității spre pozitiv. Și invers, o insatisfacție accentuată (în general, situații de conflict) colorează negativ toate evaluările sectoriale, fiind un factor de omogenizare spre negativ. Șeful care face „măgării” unui subordonat, este estimat de acesta ca fiind și incompetent, și ca „având și nasul mare”.

Dacă luăm continuumul, stările de satisfacție și insatisfacție, excluzându-se reciproc, se accentuează la limită și se diminuează spre mijloc. Diminuarea fondurilor de satisfacție/insatisfacție face ca evaluările sectoriale să fie mai independente, indicatorii compoziți prezentând o structură neomogenă mai accentuată. Logic, indicatorii globali de satisfacție/insatisfacție vor avea valori mari pozitive sau mari negative nu numai pentru că evaluările sectoriale sunt ridicate, deci și asamblarea lor va fi ridicată, dar și pentru că fondurile accentuate pozitive sau negative ridică și evaluările sectoriale în sens pozitiv sau negativ. Prezența slabă a fondurilor de satisfacție/insatisfacție produce o mai mare neomogenitate: unele segmente sunt evaluate mai pozitiv și altele mai puțin pozitiv. Configurația datelor obținute, cu metodele statistice pe care le aveam atunci la dispoziție, părea să susțină că teoria mea este corectă, și nu un simplu efect artificial statistic.

Semnificația indicatorilor subiectivi: SEDA

Dacă îmi aduc bine aminte, succesiunea evenimentelor a fost următoarea. Am fost pus pe gânduri de o reflecție a lui Septimiu Chelcea. Având indicatori de estimare (de exemplu, „Cât de competent este șeful dumneavoastră?”), utilizând o scală Likert de la 1 la 5, puteai avea o valoare medie într-o cercetare de, să zicem, 3,70. Cum interpretezi aceste date? E o situație mai degrabă proastă, fiind depărtată de valoarea maximă de 5, sau o situație bună, fiind substanțial peste punctul mediu de 3 („nici competent, nici incompetent”)? Nu exista o procedură de a da un răspuns controlat la întrebare. Cu această problemă se confruntă toate studiile care utilizează indicatori de estimare subiectivă (percepție) a realității sociale. Programul dezvoltării sociale a întreprinderilor dezvoltat de grupul de la

Ann Arbor sugera o soluție mai particulară la problemă : dacă ai mai multe întreprinderi, ai putea să raportezi situația dintr-o întreprindere la situația medie din celelalte organizații și vei vedea dacă este „mai bună sau mai proastă”. Dar problema mi se părea mult mai profundă. Care este semnificația *indicatorilor de estimare* a stărilor sociale oferite de „observatorii naturali”? Sunt ele estimări suficient de corecte, independente de *atitudinea* estimatorului față de respectiva stare? Cu alte cuvinte, *indicatorii de estimare* sunt absolut independenți de *indicatorii de evaluare (satisfacție)*? Ipoteza mea este că cele două operații – *estimare* și *evaluare* – făcute de „observatorii naturali” (persoanele care completează chestionare) nu sunt independente. Estimările stărilor cu un grad ridicat de complexitate exprimă o combinație de *estimare a stării cu atitudinea de acceptare/satisfacție* față de realitatea socială în care trăiește interviuatul. Această ipoteză produce o serie de predicții care pot fi testate empiric.

Baza mea de date care cuprindea 1 000 de indicatori de estimare din diferite cercetări mi-a oferit un instrument interesant de validare a acestei ipoteze. Am elaborat o *schemă de evaluare a datelor absolute – SEDA*¹.

Deoarece datele din cele 1 000 de cercetări erau culese în societăți relativ stabile – societățile, atât cele capitaliste, cât și cele socialiste erau în anii '60-'70 relativ stabile și angajate într-un ciclu prosper –, se putea presupune că cei 1 000 de indicatori exprimau și ei reacția subiecților la o stare socială relativ stabilă, echilibrată și, în general, satisfăcătoare. Răspunsurile date de subiecți condițiilor lor de viață nu sunt estimări strict descriptive, neevaluative, ci expresii ale *gradului de acceptare/neacceptare* a respectivelor condiții. Implicit, deci, sunt estimări-evaluări ale condițiilor de viață, realizate în raport cu standardele valorice ale subiecților.

De aici decurge un grup de reguli de interpretare a valorilor indicatorilor de estimare.

O societate stabilă, conținând inevitabil atât aspecte mai satisfăcătoare, cât și aspecte mai nesatisfăcătoare, va fi caracterizată prin indicatori de estimare/acceptare ce pot fi grupați într-o *configurație standard*.

Configurația standard are următoarea structură :

1. Mulțimea indicatorilor „de stare”, dar și a celor „de satisfacție” referitoare la un aspect sau altul al vieții are o distribuție normală, dar

1. „Schema de evaluare a datelor absolute – SEDA”, *Viitorul social*, anul IX, nr. 1/1980, pp. 70-80.

deplasată spre dreapta continuumului, cu media pe panta pozitivă. O asemenea distribuție indică o societate relativ stabilă, cu un grad relativ ridicat de acceptare.

2. Configurația celor 1000 de indicatori sugerează următoarea distribuție (o regulă empirică): aproximativ o șesime (16-17%) dintre indicatori au valori negative; la extrema pozitivă se plasează tot aproximativ o șesime de indicatori (16-17%); majoritatea indicatorilor (aproximativ 4 șesimi – 66%) se plasează pe panta ușor pozitivă, cu valori care exprimă grade diferite de acceptare.
3. Aceeași configurație standard este de așteptat să fie găsită și la distribuția estimărilor făcute unei componente neproblematică a vieții: media estimării pe panta ușor pozitivă, o șesime de indivizi pe panta negativă, o șesime la valori pozitive maxime. Un indicator care prezintă o distribuție standard exprimă deci o caracteristică considerată de către comunitate ca fiind neproblematică, cu un grad rezonabil de acceptare.

Configurațiile nestandard ale distribuțiilor

1. Distribuția deplasată spre stânga (negativ) – semnificativ mai mare de 16%, chiar dacă nu majoritară. Dacă este vorba de o evaluare globală a sistemului, se indică o stare de criză globală a sistemului respectiv. Dacă este evaluată o componentă a sistemului, este indicat un „punct critic, slab”, problematic pentru colectivitatea respectivă. Sau de criză dacă deplasarea spre stânga este mai accentuată.
2. Distribuția deplasată spre dreapta (pe panta pozitivă) – semnificativ mai mare de 16%, chiar dacă nu majoritară. Estimarea globală a sistemului indică un grad ridicat de acceptare de către colectivitate, dar care nu poate dura; cel mai probabil, sistemul se află într-un proces progresiv. Evaluarea unei componente cu o asemenea distribuție indică un „punct tare” al sistemului.
3. O distribuție polarizată – „cămilă cu două cocoșe” (proporțiile estimărilor negative și ale celor accentuat pozitive sensibil mai mari de 16-17%) – exprimă o stare socială polarizată, cu un conflict social accentuat, latent sau manifest.

SEDA, dacă este corectă, reprezintă un instrument eficace de evaluare globală a stării sistemului, dar și a fiecărei componente în parte a acestuia.

Ea se bazează pe considerarea că indicatorii de estimare a stării conțin o importantă componentă evaluativă. Sunt deci indicatori ai unor *stări evaluate* ; exprimă mai mult o atitudine de acceptare/neacceptare decât o estimare strict descriptivă.

Schema propusă conține o ipoteză privitoare la „înțelepciunea” sistemelor sociale echilibrate :

- a) Un sistem nu abordează simultan soluționarea tuturor problemelor sale, ci a unui număr relativ redus. Ipoteza empirică : aproximativ o șesime.
- b) Rareori este satisfăcut de toate aspectele sale ; mereu sunt unele care devin problematice și își concentrează efortul spre schimbarea lor. Este starea unui sistem echilibrat dinamic. Dacă prea multe aspecte sunt estimate negativ, situația este de criză, care ar putea echivala cu o stare de demoralizare (blocarea acțiunii) sau de explozie socială latentă.

Capitolul 14

Sociologia constructivă

Cred că orice lucrare sociologică conține și intenția de a contribui la schimbarea în bine a vieții sociale. Din acest motiv, cred că orice cercetare sociologică este supusă unui dublu criteriu: *relevanța epistemologică* – aduce o contribuție la avansul cunoașterii – și *relevanța socială* – prezintă un răspuns la interesul societății de autoameliorare. Tematica cercetărilor mele, la unele în mod explicit, dar cu siguranță la toate în mod implicit, a fost motivată de un interes social.

În acea perioadă am lansat 3 programe pe care le-aș numi de cercetare-dezvoltare, precedate de o investigare teoretică.

Strategii ale dezvoltării sociale

După întoarcerea mea în țară, în 1974, profesorul Drăgan m-a solicitat să țin un curs la anul IV la secția de sociologie, lucru care m-a bucurat. Nu am fost solicitat să intru în catedra de sociologie. Probabil că aș fi acceptat o asemenea ofertă. În programă, nu se știe cum, s-au trezit în anul IV cu un curs de sociologie generală. Și nu știau ce să facă cu el pentru că un asemenea curs mai fusese făcut în anul I. Mi-a dat libertatea să fac ce vreau la curs. Am ales câteva teme despre care aveam ceva material și le consideram interesante.

Am avut senzația că stilul meu era destul de ciudat pentru cultura secției, centrată pe metodologia descrierii realității și pe sociologii de ramură. Aveam și un stil teoretic constructiv, displăcându-mi profund invocarea

unui amestec de teorii care nu puteau fi înțelese prin rezumarea lor, simple citări de prestigiu, acoperind adesea golul de structurare teoretică.

Materialele adunate cu prilejul acestui curs au stat la baza unei noi cărți pe care am intitulat-o oarecum programatic : *Strategii ale dezvoltării sociale* (1977)¹. Cartea cuprindea câteva studii mai mari. Studiul la care țin foarte mult este *Teoria problemelor sociale*. Acest studiu are o istorie. Am fost surprins în SUA de faptul că cel mai popular curs în universități era *Problemele sociale*. Structura acestor cursuri era simplă : o introducere generală – ce este o problemă socială –, urmată de capitole dedicate diferitelor probleme sociale ale societății americane. Am citit destul de multe studii asupra problemelor sociale. Nu am găsit însă nici o teorie suficient de consistentă. M-a surprins simplismul teoretic al tratării : un fel de subiectivism colectiv. O problemă socială este ceea ce consideră colectivitatea că este o problemă. Eu am o altă perspectivă : *problema socială este o stare obiectivă a sistemelor sociale*, care în anumite condiții este asumată ca problemă de către colectivitate ; dinamica problemelor sociale este determinată de o serie de factori obiectivi ; am încercat să identific tipurile de strategii de abordare a problemelor sociale. Făcusem și o analiză de presă. Am descoperit *un pattern empiric al dinamicii problemelor sociale în conștiința colectivă*. O problemă socială are o evoluție *ciclică* în atenția colectivă : ea vine la un moment dat în centrul atenției, dar nu se menține mult timp în starea de centralitate și lasă loc altei probleme, fără să fi fost soluționată. Am dezvoltat o teorie cu un grad ridicat de complexitate a problemelor sociale ca *fapte sociale*. Câteva decenii mai târziu, un coleg, într-o conferință, a menționat teoria mea ca o teorie de excepție. Am fost surprins de cât de multă satisfacție mi-a produs această remarcă. Iată, cineva a remarcat-o, și-o amintește după atâta timp și chiar i-a plăcut. Pentru că am considerat că teoria dezvoltată atunci are actualitate, am reluat-o și i-am dat o structură mai clară².

Mai era și un studiu despre experimentul din SUA asupra relației dintre tipurile de incertitudine și stilurile de conducere. Și un studiu, care era mai degrabă un început, o schiță a ideii de *strategii ale dezvoltării sociale*. Era credința mea că sociologia trebuie să-și dezvolte capacitatea de a sprijini

1. *Strategii ale dezvoltării sociale*, Editura Politică, București, 1977.

2. Cătălin Zamfir și Simona Stănescu (coord.), „Probleme sociale”, în *Enciclopedia dezvoltării sociale*, Polirom, Iași, 2007.

procesul de dezvoltare socială. Această perspectivă mă va preocupa în întreaga mea activitate ulterioară.

Proiectul „Dezvoltarea socială a organizațiilor”

Proiectul are o istorie a lui, conținând în final trei instrumente (cărți).

Dezvoltarea umană a întreprinderii. Reîntors în România, eram în căutarea unui proiect de cercetare. Având acumulată o experiență destul de mare în sociologia organizațiilor, m-am decis să lansez un proiect prin utilizarea instrumentului american de „dezvoltare socială a organizațiilor”. Proiectul a fost conceput ca un instrument mai mult de *intervenție de schimbare/dezvoltare* organizațională decât de *cercetare*. Au fost încântați de idee câțiva colegi: Ioan Mărginean, pe care îl cunoscusem în SUA, Ștefan Ștefănescu, cu care mă împrietenisem de mult și care oferea sprijinul său esențial pentru analiza pe calculator, Septimiu Chelcea și Mielu Zlate. Prima fază era cea de cercetare-diagnoză. Au acceptat cinci întreprinderi să se deschidă pentru o asemenea cercetare. Cercetarea a fost făcută fără nici o finanțare, strict pe bază de voluntariat. Trebuie să remarc o deschidere deosebită pentru a sprijini cercetarea sociologică din partea diferitelor persoane cu poziții importante (directori de întreprinderi, dar și activiști politici). Nu a fost nici o problemă să obțin acceptul întreprinderilor pentru a desfășura cercetarea. Nu mai știu cine s-a oferit să multiplice chestionarele. O altă instituție s-a oferit să introducă pe cartele informația și să facă analiza pe calculator. Ștefan Ștefănescu a făcut programele de analiză. Nu existau pe atunci pachete de programe statistice. Programul adus de Nelu Mărginean din SUA s-a dovedit dificil de utilizat. Ștefan a umblat cu cutiile de cartele dintr-o parte în alta și a corectat introducerea pe cartele. Dar, cel mai important, el a făcut toate programele de analiză a datelor. Prima parte, de diagnoză, s-a realizat cu un efort comun foarte mare, prin participarea multor studenți.

Terminată faza de diagnoză, ar fi trebuit să trecem la partea a doua, de *intervenție*: analiza problemelor lor sociale, împreună cu membrii întreprinderilor, trainingul personalului în modelul social propus, adoptarea unor decizii de dezvoltare. Această a doua parte s-a dovedit mult mai complicată decât prevăzusem inițial. Aveam cu toții senzația că proiectul de

intervenție era destul de naiv în raport cu complexitatea realității întreprinderilor românești. Probabil că același lucru s-a întâmplat și cu proiectul american de dezvoltare socială a organizațiilor. Problema cea mai gravă era de principiu : promovarea unui nou sistem social în organizarea unei întreprinderi se izbea de structura organizațională fixată strict de legislație și care nu putea fi schimbată prin decizii luate în interiorul întreprinderii. În plus, mai era și intervenția multor factori care nu susțineau un asemenea model. Pe scurt, am realizat că sistemul social propus era într-o anumită măsură „idealist”, neținând seama de parametrii structurali ai organizațiilor românești.

În plus, grupul nostru nici nu avea resurse să se angajeze în lucrul cu o întreprindere sau alta. Totodată, ajunseseam la un punct de saturație față de „cercetarea tip diagnoză cu chestionarul”. Cu mare efort se obțineau multe date empirice, dar nu prea aveai ce face cu ele. Nu reușeam să extragem concluzii interesante mai generale din masa de date acumulate.

Acest proiect s-a dovedit dificil de realizat și din cauza unor contexte sociale concrete. Am avut o experiență foarte interesantă cu o întreprindere. Nu-mi aduc aminte în ce împrejurări am cunoscut un director adjunct dintr-o mare întreprindere bucureșteană. Era entuziasmat de proiectul nostru și m-a solicitat să facem un exercițiu în întreprinderea lui. După mai multe contacte preliminare, am realizat un lucru foarte neplăcut : căzusem pe un conflict dintre respectivul director adjunct și directorul plin. Intervenția sociologiei era privită de unii ca un instrument de luptă internă. Și, evident, am renunțat.

Am ajuns la concluzia că o abordare punctuală, ambiția de a schimba profilul social al unei întreprinderi sau alta, nu avea șanse de reușită. Mai realist era să lansăm un program de intervenție nu punctuală, ci globală : difuzarea de valori și modele sociale ale organizațiilor și răspândirea *culturii* unui nou mod de organizare socială în întreaga societate românească.

Infuzia de modele socioculturale noi în întreaga masă a societății nu putea să aibă rezultate imediate, ci în timp, prin cumulări succesive.

Noul program de abordare globală trebuia să adopte o altă strategie.

Am renunțat deci la programul de intervenție, concentrându-ne pe elaborarea unei cărți. În 1980, cartea a apărut : *Dezvoltarea umană a întreprinderii*¹. Se pare că a fost apreciată. Cartea a primit și premiul Academiei. A fost o

1. Cătălin Zamfir (coord.), *Dezvoltarea umană a întreprinderii*, Editura Academiei, București, 1980.

problemă cu titlul. Titlatura proiectului era *Dezvoltarea socială a organizațiilor*. Prevedeam obiecții politice interminabile: care „organizații”, și cele politice? De ce „dezvoltare socială”? Programul comunist conținea ca punct promovarea unui nou sistem social în întreprinderi și se presupunea că el era în mare măsură realizat. De aceea, am ales un titlu care nu a stârnit discuții: *dezvoltarea umană a întreprinderilor*.

Un sociolog despre muncă și satisfacție. Cartea *Dezvoltarea umană a întreprinderii* avea un profil academic și tehnic. Efectul acestuia nu putea fi decât foarte limitat și nu prea putea să fie utilizată nici ca material didactic pentru diferite conferințe și cursuri. Consideram însă că ea va oferi o concepție generală și instrumente sociologilor care începuseră să fie angajați în întreprinderi.

Cum să promovezi însă o cultură a unor modele noi de organizare socială? M-am apucat să scriu o carte de popularizare. Am scris *Un sociolog despre muncă și satisfacție*¹ cu multă plăcere, doar în 2-3 săptămâni. Într-o manieră mai ușoară, cartea expunea principalele componente ale unui nou model social al organizațiilor. Cartea era concepută ca un instrument de intervenție. Ideea era ca ea să fie utilizată ca o formă de învățare și de evaluare/autoevaluare. La sfârșitul fiecărui capitol este inclus și un chestionar de autoevaluare care ar fi putut reprezenta un instrument de diagnoză posibil de utilizat de către cei interesați. Se pare că mulți colegi au apreciat mult cartea. Dar utilizarea ei a fost blocată și de turnura negativă a societății românești. Sociologia fusese marginalizată și intervenția sociologului descurajată. Spre surprinderea mea, cartea a fost tradusă în rusește (cu un tiraj de vreo 200 000 de exemplare) și se pare că a fost citită de mulți sovietici. Mulți colegi din URSS cu care m-am întâlnit cu diferite prilejuri au ținut să-mi spună că au citit-o și că le-a fost foarte utilă.

*Sociologie industrială*². O altă componentă a strategiei a fost introducerea cursurilor de sociologie industrială la Institutul Politehnic București, unde am funcționat ca șef al micului grup de sociologie. Am considerat că este nevoie să public un manual pe tema sociologiei industriale și l-am realizat împreună cu Iancu Filipescu.

1. *Un sociolog despre muncă și satisfacție*, Editura Politică, București, 1978.

2. Cătălin Zamfir și Iancu Filipescu, *Sociologie industrială*, Institutul Politehnic București, București, 1982.

Cred că aceste cursuri au avut un impact deosebit. Timp de 10 ani, din 1980 până în 1989, câteva mii de studenți au participat la cursurile noastre. Ceva mai târziu, grupul nostru s-a completat și cu Mihaela Vlăsceanu. Dar, din punctul de vedere al cercetării, proiectul dezvoltării sociale a organizațiilor a încetat, orientându-se spre difuzarea culturii de schimbare socială a organizațiilor. Am fost bucuros când, întâlnindu-mă cu foști studenți de la Politehnică, unii țineau să-mi spună că acum își aduc aminte cu plăcere acest curs și înțeleg mai bine ce am discutat atunci ; și că au regăsit acele idei în practica instituțiilor în care lucrau. Era un indiciu că această abordare a avut efecte.

Proiectul „Calitatea vieții”

Prin 1979, după ce predasem la editură *Dezvoltarea umană a întreprinderii*, am inițiat un proiect de cercetare a *calității vieții*, cuplat cu tematica *stilurilor de viață* și a *modului de viață*. După ce termini un proiect, se creează un gol care generează o nouă căutare. Tema calității vieții a fost concepută tot ca un instrument de cercetare-intervenție. Într-un context social în care omul era sacrificat, pentru a putea susține o economie tot mai ineficientă, dublată de proiecte economice megalomane, era important ca noi, sociologii, să exercităm o presiune în favoarea oamenilor. Lansarea tematicii calității vieții putea oferi un feedback asupra rezultatelor politicii regimului comunist și un suport științific pentru o presiune cultural-politică.

S-au strâns câțiva colegi cărora le-a plăcut ideea. Împreună cu Nicolae Lotreanu am făcut o culegere de studii pe tema calității vieții și a stilurilor de viață, publicată de Oficiul de Documentare și Informare Științifică al Academiei „Ștefan Gheorghiu”¹. Nic Lotreanu era directorul Oficiului și a depus un efort enorm. Era o culegere de studii străine, cele mai multe occidentale și câteva poloneze. Volumul era conceput ca o sursă bibliografică pentru lansarea noului proiect.

Tema calității vieții fusese lansată în Occident cu vreo 10 ani în urmă. În Institute for Social Research, University of Michigan, în care am lucrat în '73-'74, se dezvoltase o metodologie de cercetare a calității subiective a

1. *Calitatea vieții. Caiet documentar*, Oficiul de Documentare și Informare Științifică al Academiei „Ștefan Gheorghiu”, București, 1980.

vieții. Și, cu acceptul colegilor americani, am preluat metodologia lor și am adaptat-o pentru România.

Această tematică a cunoscut o largă popularitate în România, cunoscând și o receptivitate politică neașteptată. Spre surprinderea mea, tema calității vieții a fost încorporată rapid în preocupările oamenilor de știință, dar și în discursul public. Popularitatea tematicii calității vieții se datora cu siguranță faptului că, în România, ea dădea un răspuns la presiunea tot mai puternică a Partidului de „a strânge cureaua” pentru a susține creșterea economică cu costuri sociale ridicate. Programul oferea o posibilitate de a exercita o presiune politică și socială pentru a acorda o atenție mai mare omului și nevoilor sale. A fost totodată surprinzător faptul că regimul comunist român, care voia să demonstreze mereu conectarea lui la Occident, a fost singurul din sistemul socialist care a acceptat tema calității vieții, în timp ce celelalte țări socialiste au respins-o drept temă a ideologiei burgheze.

Mari proiecte de cercetare nu au mai fost lansate după marginalizarea sociologiei în '78. Cercetarea empirică declanșată avea și rolul de a oferi tematicii o aură științifică, fiind realizată cu metode riguroase. A fost o cercetare empirică de asemenea fără nici un fel de resurse, bazată doar pe voluntariat și pe contribuții din partea multor instituții. S-a format un grup larg de colegi interesați de această tematică. Nici la acest grup nu a aderat vreun sociolog din secția de sociologie a facultății. De ce sociologii din facultate nu au aderat la această temă este dificil de explicat. Cred că cei mai mulți erau foarte tineri și concentrați pe programele lor doctorale. Am avut impresia că ei aveau mai degrabă o strategie de supraviețuire. Tineri de marcă și-au continuat activitatea de cercetare care nu se conecta la programele lansate de mine. Ilie Bădescu devenise o notorietate în sociologia culturilor și în sociologia satului. Publicase cărți importante în această direcție. Ion Ungureanu lucra la orientările din sociologia contemporană, publicând o carte remarcabilă.

Cercetarea empirică a fost făcută, cred, în 1980-1981. Am ales mediul urban, considerând că instrumentul era greu de adaptat la mediul rural. În 1982-1983, cu sprijinul colegilor angajați în proiect, am realizat o carte: *Indicatori și factori de variație a calității vieții*¹. Ar fi fost o surpriză ca

1. *Indicatori și factori de variație a calității vieții*, Editura Academiei, București, 1984, la elaborarea căreia au participat șase colegi: Cătălin Zamfir (coord.), Ion-Andrei Popescu, Ștefan Ștefănescu, Alin Teodorescu, Lazăr Vlăsceanu și Elena Zamfir.

nici acest proiect să nu treacă prin peripeții. Chestionarele sociologice trebuiau să obțină aprobarea organelor de partid. Incluzând probleme de ordin politic, eram aproape sigur că nu vom obține aprobarea de la Centrul universitar de partid. Spre surpriza mea plăcută, am primit aprobarea de la Olivia Clătici, secretara cu propaganda la Centrul universitar. Fără acest acord, cercetarea nu ar fi fost realizată. În ciuda unor păreri, Olivia Clătici era o persoană deschisă și dedicată, iar ulterior am devenit cu ea prieteni buni.

Cred că această carte a fost o reușită. Ea aducea contribuții la dezvoltarea teoriei calității vieții, dar și a metodologiei analizei datelor. Eram tot mai nemulțumit de descrierea plată a rezultatelor obținute prin chestionare. Cartea a vrut să fie nu o înșiruire de tabele, ci am încercat să fac datele să *vorbească* dincolo de suprafața lor. Să le fac să se lege între ele și să scoată în evidență relațiile ascunse. Tema centrală a fost propunerea unor modele cauzale : modul cum variabilele calității vieții sunt determinate de alte variabile cu potențial determinativ. Dar m-am izbit de o problemă teoretică : variabilele de context – educație, sex, vârstă, venituri, numărul de copii, mediul de proveniență etc. –, împreună și independent, s-au dovedit a explica semnificativ variația indicatorilor calității vieții. Dar sunt ele *cauzele* calității vieții ? Pot ele face parte, drept cauze, dintr-un model teoretic cauzal ? Pentru a soluționa această problemă, am fost stimulat să dezvolt un model cauzal complex în care să fie introduse cauze universale ce pot face parte din enunțuri cauzale de tipul „legilor”, dar care nu sunt de regulă măsurabile, dar și „conectarea” calității vieții la parametrii contextului social concret. Modelul cauzal propus este reluat și dezvoltat într-o carte ulterioară¹. Cred că această carte este un exemplu de mod în care datele empirice, cu semnificație contextuală, pot fi făcute să vorbească în limbajul unor teorii universale. Se deschide perspectiva identificării circuitelor cauzale complexe prin care variabile contextuale se leagă de variabilele de explicat, prin intermediul unor variabile cauzale universale.

Cel de-al doilea obiectiv era acela de a găsi configurația calității vieții în România din acea perioadă. Am reușit să descoperim câteva configurații empirice foarte frumoase : de exemplu, relația ciudată dintre nivelul de educație și calitatea vieții ; introducerea unei variabile noi, numite „*apropierea*

1. *Structurile gândirii sociologice. Sociologia explicativă și sociologia constructivă*, Editura Politică, București, 1987.

de sfera serviciilor”, care s-a dovedit un factor determinant surprinzător de puternic. Pentru cei care lucrează în sfera serviciilor, în condiții de criză economică, se dovedește a fi un factor determinativ important al tuturor componentelor calității vieții. O altă descoperire, care iarăși, surprinzător, nu a fost sesizată, este demonstrarea empirică a relației dintre opțiunile valorice, stilurile de viață și calitatea vieții. Speram că înființarea Institutului de Cercetare a Calității Vieții va aprofunda aceste deschideri. S-au făcut aproape anual cercetări pe eșantioane naționale asupra calității subiective a vieții, cu o variantă a metodologiei utilizate înainte. Atras de alte teme pe care le-am considerat social importante, am avut mereu regretul că nu m-am mai implicat în acest domeniu.

Și publicarea acestei cărți a avut o istorie. Mi-a fost greu să concep organizarea cărții, atât teoretic, cât și metodologic. Încetul cu încetul s-a definitivat cartea. Editura Academiei a fost foarte reticentă. Cartea era cu totul atipică. A fost dată la expertiză profesorului Tudorel Postolache, președintele secției de Economie, Sociologie și Științe Juridice. Referatul a fost pozitiv, dar conducerea editurii tot nu era convinsă dacă nu cumva cartea ridică probleme. Publicarea acestei cărți se datorează integral profesorului Postolache. Acesta a convins o persoană cu o poziție-cheie în Partid (cred că era rudă cu Ceaușescu ; nu-mi mai amintesc numele) care, pe baza susținerii profesorului Postolache și a referatului făcut de acesta, a semnat, iar cartea a apărut.

Calitatea vieții a fost ultima cercetare empirică pe care am făcut-o înainte de '89. Nici nu am mai planificat să fac alta. Estimam că regimul comunist, lucru de altfel valabil și pentru celelalte țări socialiste, a intrat într-o criză profundă și nu se întrevădeau perspective optimiste pe termen scurt. În contextul adâncirii crizei sociale, îmi era clar că nu se mai puteau accepta cercetări sociologice empirice. În mod special procesul de închidere progresivă era evident în România ceaușistă. Sistemul nu mai avea nici o resursă de promovare a vreunei schimbări. Prevedeam o perioadă neagră în care, deși mari reveniri spectaculoase de represiune nu erau previzibile, o dictatură cenușie, mohorâtă, în care nu se mai puteau face lucruri cât de cât semnificative, era foarte probabilă.

Proiectul „Modul de viață și stilul de viață”

În acea perioadă am fost solicitat de Ion Rebedeu să coordonăm împreună un program centrat pe *modul de viață*, care se lansase în cadrul sistemului socialist internațional. Tema era tipică pentru ideologia comunistă: identificarea noului mod de viață specific societății socialiste. Am participat la trei conferințe – Praga, Varșovia și Berlinul de Est.

Era un program distinct pe care însă l-am conectat cu programul de calitate a vieții. Nu era un program de cercetare empirică, ci unul predominant teoretic. Spre surpriza mea, s-au adunat mulți colegi și au contribuit cu studii la acest program. Din această colaborare au rezultat două volume colective¹.

Abordarea era cu totul diferită de cea a echipelor din celelalte țări. Paradigma dominantă în programul internațional era caracterizată de efortul, predictibil eșuat, de a identifica „noul mod de viață socialist” în proces de cristalizare. Noi am promovat o abordare sociologică a modului de viață. Am căutat să identific efectele caracteristicilor structurale ale societății românești – industrializarea, urbanizarea, cooperativizarea, modul de organizare a economiei socialiste – asupra modului de viață al colectivității. În plus, am introdus tema nouă a stilurilor de viață. La baza programului a stat distincția dintre „modul de viață” – efectele contextului structural social asupra modului de viață al oamenilor – și „stilul de viață”, opțiunile posibile într-un context social dat. Stilul de viață este un construct individual – modul în care indivizii valorifică oportunitățile oferite de contextul social. Literatura occidentală din anii '70 asupra *stilurilor de viață alternative* se cristalizase ca o alternativă la „stilul de viață dominant”, consumerist. Eu am argumentat că tema stilurilor de viață alternative era actuală și în țările socialiste cu un nivel modest de viață. Problema arăta astfel: în condițiile unui standard de viață modest și cu puține oportunități sociale, argumentam că oamenii începuseră să dezvolte variate stiluri de viață care meritau să fie investigate. În societățile socialiste, stilurile de viață erau alternative nu la un

1. Ion Rebedeu, Cătălin Zamfir (coord.), *Modul de viață și calitatea vieții*, Editura Politică, București, 1982, la care au colaborat 18 colegi, cu 17 studii; Cătălin Zamfir, Ion Rebedeu (coord.), *Stiluri de viață. Dinamica lor în societatea contemporană*, Editura Academiei, București, 1989, la care au colaborat 16 participanți cu 13 studii.

mod de viață consumerist, ci la un mod de viață modest din punct de vedere economic. Am formulat ideea că în aceste condiții stilurile de viață reprezintă o *sursă* independentă a calității vieții.

Regimul socialist și adoptarea temelor occidentale

Politica regimului ceaușist avea o particularitate generată de poziția sa internațională ambiguă. Ea dovedea o capacitate extraordinară de a asimila inovațiile occidentale, golindu-le însă de conținutul lor, integrându-le în propria structură, care devenea tot mai anchilozată. În contextul actelor ostentative de independență față de Uniunea Sovietică a existat o toleranță unică față de temele de reformă socială promovate în Occident. De această oportunitate au profitat forțele „tehnocrate” care susțineau inițiativele de modernizare a societății românești, ca modalitate de schimbare socială. Sunt multe cazuri de acest gen. Așa s-a întâmplat, de exemplu, cu programul de organizare științifică a producției și muncii. Și noi, sociologii, am profitat de aceste oportunități. Multe dintre inițiativele mele se înscriu în acest context, lansând teme ca : *dezvoltarea socială a organizațiilor*, în centrul căruia stăteau promovarea tehnicilor democratice, *calitatea vieții*, *stilurile alternative de viață*, dar și *separarea netă a științei de ideologie*. Devenise însă contraproductiv să mai lansezi noi teme pentru că ele erau rapid asimilate și deformate prin adaptarea lor la sistemul existent. Potențialul de schimbare structurală se aneantiza în procesul de asimilare. Era un nou caz al celebrei teorii a „formelor fără fond” : asimilarea unor forme de organizare socială lansate în Occident, dar grefate pe societatea socialistă, suferea o deformare severă a impactului lor potențial. Speranța că lansarea de noi teme va produce pas cu pas schimbări în sistem se diminuea rapid. Dar temele noi aveau și un efect „pervers” pentru sistem. Ele dădeau substanță cristalizării unei culturi alternative la ideologia ceaușistă. Există deci și un câștig : atât acumularea de competență pe diferite domenii, chiar dacă neaplicativă în acel context, cât și schimbări de mentalitate. Această competență acumulată putea să se activeze *după o schimbare de structură*.

În acest context cenușiu, am abandonat programele de intervenție socială. Ce se putea face era la cursuri. Libertatea de comunicare era foarte largă și se putea contribui la formarea unei noi „culturi sociale”.

Capitolul 15

Plecarea din Universitate. Institutul Politehnic: 1980-1989

În a doua jumătate a anilor '70 am fost solicitat să predau materialismul istoric la secția de filozofie, prima parte (un an) și apoi și cel de-al treilea semestru. Mă onora acest fapt, dar eram îngrijorat din două motive. În primul rând, împingând cursurile spre sociologie, ieșeam din paradigma filozofiei. Ar fi fost un compromis între sociologie, pentru care optasem, și filozofie, pe care decisesem demult să o abandonez. Era și o problemă de corectitudine. Se presupunea că studenții voiau să învețe filozofie, nu sociologie. Nu era corect să nu prezint, cu suflet, paradigma filozofică. În ultimii ani nu mai urmăream literatura de filozofie socială. Al doilea motiv era unul de securitate politică. Aveam un principiu : nu introduc în cursurile mele documentele de partid și cu atât mai puțin apologia regimului comunist. Eram conștient că predarea materialismului istoric la secția de filozofie crea o vulnerabilitate politică ridicată. Oricând putea să apară un scandal în legătură cu ceea ce predam eu sau, mai probabil, să fiu scos într-o formă cvasiambiabilă. Preferam deci să plec eu.

Oferta profesorului Cornel Popa, șeful catedrei de filozofie de la Institutul Politehnic, de a trece acolo și de a construi un colectiv de sociologie industrială a fost pentru mine o oportunitate extraordinară de a pleca din facultatea despre care aveam prevederi negre. Și de a face acolo sociologie. Deși concursul a avut loc în 1978, aprobarea de la „tovarășa Ceaușescu” nu venea și chiar începusem să nu mai am vreo speranță. Regretam plecarea din Universitate, chiar dacă mi se oferise postul de conferențiar. La Universitate, din generația mea, cu excepția lui Vlăduțescu, nimeni nu

fuse promovat și nici nu existau șanse. Tinerii sociologi, cu lucrări remarcabile, erau asistenți: Ilie Bădescu, Ion Ungureanu, Ioan Mihăilescu, Maria Voinea. Aprobarea concursului a venit, după doi ani, în 1980. Presupuneam că această aprobare neașteptată putea fi mai degrabă un mod de a scăpa de mine. Oricum, Facultatea intrase în declin rapid. Când am dat concursul în 1978, se declanșase deja furia de desființare a sociologiei și psihologiei. Apoi, filozofia a fost combinată cu istoria și i-a scăzut din prestigiu. Pentru mine, era o ieșire dintr-o situație tot mai îngrijorătoare.

Zece ani, cât am stat în Institutul Politehnic, m-am simțit excelent. Climatul din catedra de filozofie, condusă de profesorul Cornel Popa, cu care mă împrietenisem, era foarte bun. Și climatul din Facultatea de Electronică, unde predam, era de mare calitate. În plus, simțeam că am securitate politică. Se putea întâmpla, desigur, orice, dar riscul politic era redus. Aveam timp suficient să-mi fac lucrările.

Predam multe cursuri de psihosociologie a organizațiilor (denumirea oficială era „sociologie industrială”) și un curs de filozofie. Am avut studenți de elită și mi-a făcut plăcere să lucrez cu ei.

Estimam că regimul Ceaușescu avea să cadă inevitabil. Dar când? Era previzibilă creșterea convulsiilor sociale și politice. Era de așteptat ca presiunea ideologică și politică să crească, complementar cu riscul revenirii practicii proceselor politice și a unor măsuri dure de descurajare politică. Din acest motiv politic, am renunțat să mai întreprind vreo cercetare empirică. Era tot mai dificil să obții aprobările necesare pentru cercetări empirice și, tacit, asemenea inițiative erau descurajate. Și m-am concentrat pe „marea” teorie sociologică. A fost un deceniu de cercetare teoretică.

Eram conștient și că nu era prudent să mă bag în discuții fără speranțe referitoare la sistemul socialist ca atare. Nu voiam să fiu un disident de profesie. Credeam că vocația mea era să fiu sociolog și din cadrul acestei profesii să fac tot ce pot pentru schimbarea socială.

Am scris multe studii, mai ales în volumele coordonate de mine și de alți colegi. Filozofii erau foarte activi. Sociologii, cei mai mulți dintre ei foarte tineri, au suferit cel mai mult șocul marginalizării. Mă simțeam iarăși separat de sociologie, deși eram prieten cu mulți sociologi.

Poate colaborarea cea mai fructuoasă am avut-o cu Lulu. Ea era pasionată de psihologie și de psihologia socială umanistă. Scrisese o carte, excelentă: *Incursiuni în universul uman*. O carte de psihologie socială la confluența dintre filozofie, psihologie socială, sociologie, antropologie culturală.

Scrisă într-un stil specific feminin. Cartea a fost respinsă vreo doi ani. Elena Ceaușescu a avut personal o obiecție la titlul inițial : *Incursiuni în cel de-al doilea univers*. Cel uman, evident. Elena Ceaușescu, ni s-a spus, a obiectat : „Nu există decât un singur univers, universul material.”. Până la urmă, datorită curajului editurii, cartea a apărut. Cartea completa programul de analiză a calității vieții și a stilurilor de viață.

Lulu mai publicase o carte : *Psihosociologia relațiilor interpersonale*. Lucrarea se fonda pe distincția dintre relațiile interpersonale și relațiile sociale, cu logici diferite. Se demonstra că modelele de relații interpersonale sunt o componentă importantă a stilurilor de viață.

Capitolul 16

Și din nou sociologie teoretică

Structurile gândirii sociologice

Proiectul meu cel mai important în prima jumătate a anilor '80 a fost reprezentat de *Structurile gândirii sociologice*¹. Unele elemente ale acestei cărți începuseră să se prefigureze încă de la începutul anilor '70. Am ezitat să mă apuc de ea pentru că mi se părea un proiect extrem de complicat. „Golul” de după finalizarea *Calității vieții* cred că m-a mobilizat. Așa că am preluat vechiul proiect. Am preluat notele mele, care se adunaseră destul de multe, și am căutat noi surse bibliografice. Cred că prin '86 cartea era gata și Ceaușescu nu voia să cadă.

Proiectul era foarte important pentru mine. Voiam să mă limpezesc cu multe probleme fundamentale ale sociologiei.

Inițial mă gândisem să încerc o unificare a sociologiei și să scriu o carte despre *paradigmele gândirii sociologice*. Teoria mea asupra complementarității ducea la concluzia că o asemenea tentativă era principial imposibilă. Erau multe cărți publicate în Occident pe această temă. Ele exprimau starea „preparadigmatică” a sociologiei, în termenii lui Thomas Kuhn. Cărțile despre „paradigmele sociologiei” mă nemulțumeau profund. Fiecare capitol era dedicat teoriei unui sociolog sau a unei școli. Sociologia rămânea mereu *un dincolo* care nu voia să ia o formă cât de cât coerentă. Nu exista

1. *Structurile gândirii sociologice. Sociologia explicativă și sociologia constructivă*, Editura Politică, București, 1987. Mai târziu, am republicat-o, adăugând câteva fragmente din *Filozofia istoriei, Incertitudinea* și un scurt text despre teoria lui Marx: *Spre o paradigmă a gândirii sociologice. Texte alese*, Cantes, Iași, 1999. Republicată în 2005 la Editura Polirom.

o paradigmă sociologică, existau sisteme sociologice. Pe mine nu mă interesau „anecdotică” sociologiei, „poveștile” diferiților sociologi de marcă. În plus, teoriile sociologice clasice erau destul de îndepărtate de *practica* cercetării sociologice.

În timp mi s-a conturat o altă perspectivă. Mi-a venit ideea că, dincolo de diversitatea sistemelor, se conturau câteva structuri/paradigme mai profunde ale *explicației sociologice*. Unificarea sociologiei începuse să se prefigureze nu în sfera teoriei, ci a metodologiei de construcție a explicațiilor sociologice.

Ideea fundamentală a cărții mele era că dincolo de varietatea teoriilor și a temelor abordate se conturează o comunalitate mai profundă în sfera strategiilor de *explicare* a fenomenelor sociale. Deci cartea a încercat să ofere o unificare nu tematică, teoretică, ci a modurilor de explicare a fenomenelor sociale.

Este o carte de metodologie, dar diferită. Se publica multă literatură de metodologie a cercetării sociologice, dar ea se focaliza pe metodologia *descrierii* realității sociale, pe procedurile de culegere și prelucrare a informațiilor. Lucrările de metodologie a construirii teoriilor, a explicării fenomenelor sociale erau foarte rare. Nici acestea nu mă satisfăceau. Suspectam că majoritatea erau scrise de filozofi care porneau de la paradigma epistemologică bazată pe experiența științelor naturii, fără însă un contact solid cu practica sociologică.

Am lucrat foarte mult la acea carte. Mi-am concentrat atenția nu pe sisteme sociologice, ci pe *practica explicațiilor sociologice*. Credeam că în practica sociologică se pot identifica mai ușor structurile de gândire sociologică, în proces de cristalizare. Căutam studii care încercau să construiască explicații pe teme diferite. Am inserat, cât am putut de mult, exemple de explicații sociologice care ilustrau diferite paradigme. Paradigma explicației cauzale, dezvoltată în analiza calității vieții, a fost punctul de pornire al analizei cauzale. Altfel, capitoul ar fi suferit de superficialitatea caracteristică studiilor standard despre cauzalitate. M-a captivat paradigma structural-funcționalistă la dezvoltarea căreia cred că am contribuit și eu. Și în literatura noastră existau acumulări importante. Stela Cernea publicase o carte, excesiv de „critică” după gustul meu. Lulu publicase o carte despre structuralism-funcționalism în sociologie și antropologie culturală, în care se găseau analize „prietenoașe” foarte instructive. Mă obseda relația dintre

schema cauzală și cea funcționalistă. Ambele mi se păreau solide, dar nu vedeam cum se conectează ele. Am dezvoltat o *schemă cauzală lărgită*. Cred că este una dintre descoperirile epistemologice importante : ea explică procesul de producere cauzal, prin intermediul logicii funcționale a sistemelor. Paradigma cauzală lărgită explică modul în care factorii externi ai sistemelor, „mediul sistemelor”, determină dinamica sistemelor sociale.

Structura cărții conține două părți. Prima parte este dedicată paradigmelor sociologiei explicative : cauzalitatea, analiza de sistem, funcționalistă, eficiență socială, structuralistă, dinamica sistemelor, logica relațiilor dintre sisteme. A doua parte este dedicată domeniului pe care l-am numit *sociologie constructivă*. Am crezut că sociologia nu trebuie doar să *descrie* și să *explice* realitatea, dar și să contribuie la schimbarea ei. Aici am tratat și un grup de teme referitoare la relația dintre sociologie și societate : relația dintre sociologie și ideologie, dintre sociologie și politică, neutralitatea sociologică și sociologia angajată. Era o încercare de a explora practica de atunci a intervenției sociologice.

Tema relației dintre știință și ideologie mi-a adus multe probleme cu editura, fapt care a întârziat până la disperare publicarea cărții. O șefă de secție a protestat violent împotriva modului în care separam net sociologia de ideologie, taxându-mă ca antimarxist. Această critică a fost susținută și de profesorul Ovidiu Trăzneu, care a propus, în referatul său, respingerea cărții. Profesorul Ghișe, directorul Editurii Politice de atunci, a avut o poziție extraordinară. Și-a asumat răspunderea și a dat drumul cărții. Cartea a fost publicată în 1987.

Proiectul *Incertitudinea*

Terminasem cartea *Structurile gândirii sociologice* și, așteptând posibila ei publicare, se crease un spațiu disponibil. Activitatea didactică (de regulă, o zi pe săptămână) nu-mi ocupa timpul. Ce să fac până la căderea inevitabilă a regimului Ceaușescu ? Era 1985-1986 și nimic nu se întâmpla. Și nu era previzibilă nici o schimbare iminentă. Aveam în schimb pe masă proiectul *Incertitudinea*.

Cartea are o istorie neobișnuit de lungă. Interesul meu pentru tematica incertitudinii începuse din 1965, fiind captivat de cartea lui March și Simon, *The Organization*. M-au atras ideea raționalității limitate și implicațiile

ei în explicarea fenomenelor sociale. Eram convins că ea deschidea o direcție foarte importantă, dar nu aveam o idee concretă de dezvoltare. Ideea rămăsese latent în minte și se adunau, marginal, idei. În 1970 am mai făcut o încercare de a aplica teoria deciziei la explicația socială¹, dar aveam impresia că nu pot merge prea departe. În 1973-1974, când am avut mult timp liber în Ann Arbor, am adunat mult material și m-am apucat de scris. Când am ajuns pe la jumătatea cărții proiectate, am simțit că nu sunt încă pregătit să o finalizez. Cartea nu se închea încă. Mă îndoiam că o voi termina vreodată. De atunci încercasem de mai multe ori reluarea lucrului la ea, dar mereu, pe undeva, mă opream nemulțumit. Aveam adunate o mulțime de materiale și de idei, dar ele nu se articula. Eram speriat de amploarea proiectului și poate tema încă nu gestase suficient.

Încăpățânarea lui Ceaușescu de a nu cădea a contribuit la finalizarea acestei cărți. Așa m-am apucat de lucru la *Incertitudine*. Au fost vreo patru ani cu un efort intens.

Câteva principii de construcție a cărții :

- Trebuia să fie o construcție teoretică. Am fost de la început atras de arhitectura geometriei, un exemplu de construcție axiomatică. Nu se punea problema unei construcții axiomatice în sensul strict al termenului. Dar o organizare teoretică mai riguroasă era posibilă. Mă impresionase și tentativa lui Spinoza, *Etica*. Cartea lui Spinoza nu era nici pe departe un exemplu de axiomatizare, dar tentativa de organizare mai sistematică a unei teorii era atractivă. Primul pas era o definiție clară a termenilor fundamentali ai teoriei : incertitudinea și tipurile de incertitudine, etapele deciziei... Apoi câteva propoziții inițiale, un fel de „axiome”, care erau fie consecințe directe ale definițiilor, fie intuitiv/logic evidente. Apoi propoziții care făceau un corp teoretic omogen, compatibile cu/deductibile din celelalte propoziții. În final, cartea prezintă o teorie cu un grad ridicat de organizare.
- Explorarea unor consecințe ale teoriei pentru explicarea multor fenomene sociale care nu primesc explicații satisfăcătoare : charisma, autoritatea, tehnicile democratice, tipurile de personalitate, originea puterii sociale și a coerciției sociale, stratificarea socială etc.

1. „Raționalitatea în perspectiva teoriei organizațiilor”, în *Știința conducerii societății : Studii*, Editura Politică, București, 1971.

- Introducerea unei proceduri speciale de verificare a teoriei. Am adunat o mulțime de teorii, experimente, cercetări dezvoltate în diferite domenii ale sociologiei, psihologiei sociale, antropologiei culturale, psihologiei, care într-un fel sau altul se refereau la diferitele propoziții ale teoriei mele. Procedura verificării consta în confruntarea ipotezelor teoriei mele cu corpul variat de cunoaștere acumulat.

Ce aduce nou cartea? O paradigmă a deciziei în condiții de incertitudine persistentă și deschideri de perspective noi asupra unei largi game de fenomene sociale. Identificarea relațiilor dintre procesele decizionale și procesele social-psihologice. Cred că am oferit o teorie complexă a deciziei ca proces cognitiv-psihic-social. Cred că este una dintre puținele tentative de a introduce tematica deciziei în corpul tematicii sociologiei și psihologiei sociale.

Întreaga construcție se fonda pe introducerea unui concept care nu se găsea în sociologie: *incertitudine ireductibilă, persistentă*. Decidenții reali nu iau decât în mod excepțional decizii certe. Ei iau mereu decizii în grade diferite de incertitudine și nu folosesc metoda calculului logic prescris de paradigma clasică a deciziei. Comportamentul decizional în incertitudine, situație curentă în realitatea socială, este slab conceptualizat. Am introdus o mulțime de concepte noi care descriu comportamentul în condiții de incertitudine. Pornind de la această caracteristică, am încercat să „deduc” efectele ei psihice și sociale. Contribuția fundamentală este că am demonstrat cum o gamă largă de fenomene psihice și sociale devin explicabile ca reacții la incertitudinea persistentă.

Cred că și „ultima” variantă am scris-o de vreo trei-patru ori. A fost efectiv o muncă enormă. Multă migăleală la construcția arhitectonicii. Și „testarea” teoriei prin confruntarea ipotezelor ei cu o largă diversitate de teorii și experimente cerea multă muncă. Cu câteva săptămâni înainte de revoluție mi-a venit ideea de a analiza comportamentul lui Lenin. Un mare gânditor, fără îndoială. Lenin a fost un mare constructor de decizii strategice, iar incertitudinea cu care se confrunta era extrem de ridicată. Am reluat vrăful de opere (a durat câteva săptămâni bune), să văd cum reacționează Lenin la condiția de incertitudine. Am fost satisfăcut că multe dintre comportamentele sale confirmau ipotezele teoriei mele.

Se apropia Crăciunul anului 1989 și eram obosit de carte și deprimat de situația socială: criza finală nu mai voia să vină. M-am încrâncenat să

termin cartea înainte de Crăciun pentru a avea o vacanță liberă de obsesia cărții. Am terminat-o cu vreo 10 zile înainte de Crăciun și, pentru a mă elibera complet de carte, ca semn al finalizării, am depus-o la Editura Științifică. Redactorul de acolo s-a mirat : de ce mă grăbesc, chiar înainte de Crăciun ? M-am încăpățânat să o las la editură. A venit revoluția. Mi-a ars complet apartamentul și, odată cu acesta, întreaga bibliotecă și toate manuscrisele. Inclusiv o copie a *Incertitudinii*. Am fost norocos de încrâncenarea care a dus la depunerea cărții la editură. Pierderea ei cred că ar fi fost definitivă. Nu aş mai fi avut, cred, resursele de a o rescrie fără notele mele și marea bibliografie adunată. Și probabil că nu mai aveam, după revoluție, nici spațiul și nici timpul care să-mi permită efortul cerut.

Cartea a apărut la începutul anului 1990¹. Acum, cred că ea este cea mai bună carte a mea. Este o inovație masivă : construirea unei teorii de o mare complexitate.

Apariția *Incertitudinii* a fost defazată în contextul exploziei altor preocupări. Noul context social impunea cu totul alte priorități tematice pentru sociologi. Am avut o experiență oarecum dezamăgitoare și la conferința Asociației Europene a Sociologilor de la Glasgow din 2007. Colegii mai tineri care lucrau cu mine la cursul de teoria și metodologia deciziei, mi-au dat o informație : o conferință pe tema „risc și incertitudine”. Am trimis și eu o comunicare care a fost acceptată. Am avut și aici experiența singurătății. Cam toate comunicările erau centrate pe tema riscului și cu o orientare empirică : cum se constituie percepția colectivă a riscului. O statistică : din cele 26 de comunicări, tema incertitudinii apărea, cu excepția comunicării mele, doar în două titluri și acestea tratau incertitudinea subordonat, marginal în raport cu tematica riscului. Am avut impresia că a stârnit interes comunicarea mea, multe întrebări care solicitau dezvoltări, dar am avut senzația că nimerisem într-o altă paradigmă : percepția socială a riscului.

Proiectul *Dicționarul sociologic*

Lucrul mișal la *Incertitudine*, la care se adăuga enervarea datorată degradării societății românești, mă îndemna să găsesc și alte activități, mai „ușoare”, care să mă deconecteze de la tensiunea creată de carte.

1. *Incertitudinea. O perspectivă psihosociologică*, Editura Științifică, București, 1990, republicată în 2005.

În discuția cu Lazăr Vlăsceanu s-a cristalizat ideea de a face un dicționar de sociologie. Grupul sociologilor de la facultate lucra la un dicționar. Predicția mea era că acel dicționar nu avea nici o șansă să fie realizat. Multe ambiții veleitare. Unii voiau să ia mulți termeni, dar știam cu toții că nu vor scrie articolele. Erau persoane care se credeau singurele posesoare ale unor domenii. Ideea că un dicționar trebuia făcut de întreaga comunitate, previzibil, va bloca totul. În plus, nu aveam încredere în competența unora dintre cei care erau cei mai guralivi.

M-a amuzat ideea, deși era dificilă. Împreună cu Lazăr am convenit asupra unui principiu fundamental, care s-a dovedit a fi alegerea corectă. Am decis să alegem doar colegi/prieteni în care aveam încredere că vor face lucruri de calitate. Era dicționarul nostru, și nu ceva reprezentativ pentru întreaga comunitate de sociologi. Am primit unele reacții: vezi că se va supăra X pentru că voi nu-l solicitați. Explicația noastră a fost: este o lucrare făcută de prieteni și alegerea este, inevitabil, subiectivă. În acea perioadă dificilă de stres social, dicționarul a fost făcut cu entuziasm și de bună calitate. La sfârșitul anului 1989, dicționarul era aproape gata. Optaserăm pentru o formă extinsă. Nu definiții scurte de termeni, ci termenii importanți tratați pe larg.

Am crezut că revoluția a îngropat dicționarul în istorie. A fost ideea lui Lazăr să-l publicăm, cu completări și corecturi minore. Dicționarul a apărut în 1993¹. Acum câteva zile am fost surprins când Mirela, șefa bibliotecii noastre, mi-a spus că exemplarele dicționarului sunt foarte solicitate și au ajuns ferfeniță. A trebuit să le lege din nou. Eu credeam că trecuse deja în istorie. În acest context am fost surprins de oferta editurii Polirom să reedităm, să modificăm sau să facem un altul. Parcă ideea mă tentează. Au intervenit însă alte probleme neprevăzute.

Proiectul „Experimentul cu decizia de grup”

Între timp m-am distrat și cu un mic experiment social de laborator. Tema era, evident, decizia în incertitudine persistentă. Am imaginat schema de experiment și l-am aplicat pe studenții mei de la Politehnică. Cred că a fost

1. Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu (coord.), *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993.

un experiment bun, dar pe o temă care nu era uzuală în psihologia socială standard. Acesta a apărut într-o carte editată de Septimiu Chelcea, în 1990¹.

Experimentul testa un grup de ipoteze pe o tematică a deciziei : decizia individuală în condiții diferite de incertitudine și efectele comunicării asupra deciziei individuale și de grup ; efectele deciziei de grup asupra dinamicii incertitudinii. Cred că experimentul este o reușită.

Și am mai făcut ceva. Atunci aveam mult timp liber, lucru care nu s-a mai întâmplat după aceea. Îmi plăcea să lucrez cu datele. Analizele statistice erau realizate de către Ștefan Ștefănescu pe calculatoare mari. Dar accesul la „centrele de calcul” era greoi. Cred că prin 1987 am aflat că apăruse un minicalculator : *Spectrum*. Ceva simplu : se conecta la televizor și, pentru memorie, la un casetofon. Făcusem o obsesie. Voiam și eu un calculator. Ne împrieteniserăm cu o familie de la Ambasada RFG. Persoane excepționale. Am îndrăznit să le fac o ofertă. Așa cum ei, din când în când, ne aprovizionau cu alimente de la magazinul diplomaților, i-am întrebat ce ar dori să le cumpărăm și ei, în schimb, să ne cumpere acel calculator. Cred că era cam 150 de dolari. Am umblat după niște icoane. Nu vechi, dar foarte frumoase. Și am primit calculatorul. Calculatorul trebuia conectat la televizor. Nu a mers. Am aflat că nici nu va merge pe televizorul nostru cu lămpi. Ne trebuia un televizor cu integrate. A durat câteva luni până când un prieten ne-a făcut rost de o aprobare pentru a cumpăra un televizor nou. Fiind teribil de entuziast de noul instrument, până să vină televizorul, m-am apucat să învăț cum să utilizez calculatorul „în mod orb”, doar cu cartea în față. Calculatorul nu avea program. Trebuiau făcute programe în BASIC. Am învățat programul, cât se putea, fără a utiliza calculatorul. Am primit televizorul. Atunci am constatat că și casetofonul meu adus din America dădea rateuri din cauza diferențelor de amperaj, sau așa ceva. În fine, am reușit să fac o bază de date din experimentul meu și m-am amuzat să fac programul de analiză a datelor. Și am reușit. A trebuit însă să reiau și statistica nonparametrică care era adecvată pentru datele oferite de experimente sociale.

1. „Cooperare și incertitudine”, în Septimiu Chelcea (coord.), *Psihologia cooperării și a întrajutorării umane*, Editura Militară, București, 1990.

Ce va fi după ?

Era tot mai clar că schimbarea va veni inevitabil. Nu era însă clar când și cum.

O schimbare începuse de data aceasta în Uniunea Sovietică. Gorbaciov lansase celebra reformă bazată pe *glasnost* și *perestroika*. Proiectul lui Gorbaciov nu mi s-a părut de aceeași consistență ca „primăvara de la Praga”. Ceea ce se întvedea era o relaxare culturală și ideologică. Nu era un proiect de schimbare structurală. Aveam vaga impresie că Gorbaciov nu exprima în fapt voința politică a unei mari părți din aparatul partidului sovietic. Cred că vorbăria despre *glasnost* deschidea unele discuții publice, dar destul de confuze din punctul de vedere al direcției de schimbare. Cred că mai mult enerva. Dar era clar că procesul de schimbare se declanșase și nu mai putea fi oprit. Surprinzător, cu toată relaxarea masivă a controlului Uniunii Sovietice asupra celorlalte țări socialiste, nici în acestea nu se prefigurau proiecte spectaculoase de schimbare. Libertatea era acordată, dar nu se profita de ea așa cum era de așteptat. Aveam impresia că sistemul politic cu un singur partid nu avea nici o resursă de schimbare politică și Gorbaciov îmi părea un dogmatic idealist, cu un adaos de ideologie liberală destul de naivă. Din păcate, nu aveam informații suficiente despre ceea ce se întâmpla. Postul de radio Europa liberă comenta politica gorbaciovistă, dar mai mult de pe poziții radicale anticomuniste și de aceea nu oferea o imagine completă.

Ca sociolog, am considerat că este responsabilitatea noastră să gândim „ce va fi după”. Era evident pentru mine că Ceaușescu nu putea deveni inițiatorul unei schimbări, ci obstacolul fundamental. În România, deci, eliminarea lui Ceaușescu era condiția deschiderii procesului de schimbare. Climatul represiv inhiba orice început de discuție publică pe tema schimbării. Mass-media era complet gripată. Trebuia însă ca schimbarea să ne găsească pe noi, sociologii, pregătiți. Discutam foarte mult cu prietenii. Eram un grup și ne întâlneam destul de frecvent : Alin Teodorescu, Călin Anastasiu, Mihaela și Lazăr Vlăsceanu, profesorul Postolache. Discutam mult despre regimul Ceaușescu. Mai mult critici și îngrijorări. Eram frustrat pentru că în mintea mea nu se închegea nimic. Erau multe variante, dar ele depindeau de prea multe variabile greu de prezis. Schimbările din Uniunea Sovietică

inițiate de Gorbaciov indicau o cale de schimbare. După Ceaușescu, soluția nu se mai putea coagula într-o reformă la vârful Partidului. O asemenea schimbare deschidea doar un câmp liber de discuții publice, fără a fi capabilă să inițieze procesul de reformă. Presiunea populară avea însă să devină tot mai puternică, imprimând un ritm rapid de schimbare. Conducerea Partidului va fi ea însăși supusă conflictelor interne și va fi forțată să lase libere dezbaterile publice. Probabil se producea o deschidere forțată a partidului comunist, dar pe o perioadă scurtă, urmată de schimbări mai profunde. Eu prevedeam, sau speram, o reformă neviolentă. Era scenariul care mi se părea cel mai probabil. Sistemul socialist era solid și Uniunea Sovietică va continua să controleze întregul sistem. Schimbarea avea să vină din interiorul fiecărei țări, cu influențe reciproce. Factorul extern, Occidentul, nu era de luat în considerare decât ca exemplaritate, însă fără intervenții. Istoria indica faptul că acesta are rețineri în a interveni într-un fel sau altul. Echilibrul mondial putea fi menținut doar prin schimbări interne. Liberalizarea puternică era predictibilă. Se va declanșa probabil un proces de schimbări pas cu pas, dar rapide. Era un moment în care sociologii trebuiau să aducă contribuții importante. Problema fundamentală care urma să se pună era ce fel de societate vrem să construim. Dar noi, sociologii, eram pregătiți să oferim variante? Menținerea unui partid unic, partidul comunist, era probabilă. Dar era compatibilă cu democrația? Ajunsesem la concluzia că democratizarea internă a partidului unic avea limite structurale. Partidul unic conținea structural tendința de refacere a unei dictaturi, probabil nu personală, ci birocratică. Era și una dintre concluziile teoriei mele asupra comportamentului în incertitudine. Soluția era deci pluripartitismul, dar cum? Și ce programe? Sincer să fiu, nu-mi venea o idee prea clară. Am găsit un principiu fundamental: orientarea schimbării trebuia să fie produsul unui proces democratic. Împreună vom găsi soluțiile necesare, pas cu pas, desigur în contextul internațional. Sistemul socialist mondial urma să aibă o influență, dar în scădere, deschizându-se posibilitatea diversificării naționale. Știam ce va trebui să facem „după”: să construim un sistem democratic care să identifice direcțiile de schimbare. Așteptam o perioadă de înflorire a discuțiilor publice, de genul celor din anii '60, dar, evident, mult mai profunde. Desigur, totul depindea și de procesul de schimbare, tot mai iminentă, a întregului sistem socialist. Eram convins că schimbarea, chiar cu idei externe, va fi un proces intern de gândire.

După 1989 porneam cu un număr limitat de sociologi formați. Toți am „beneficiat” de marginalizarea politică, fapt care ne-a ferit pe mulți dintre noi de contaminări ideologice. Eram toți, într-un fel, semidisidenți.

Percepția mea este că am moștenit o anumită solidaritate în comunitatea sociologică. În 25 de ani se cristalizase o comunitate, în ciuda dimensiunilor reduse și a diversității ei, solidă și promițătoare.

S-a întâmplat exact ceea ce nu prevedeam și cred că nimeni nu prevăzuse : descompunerea Uniunii Sovietice și dispariția controlului său asupra țărilor socialiste. Toate datele problemei s-au modificat radical.

Partea a II-a

Sociologia după revoluție

Capitolul 17

Revoluția din 1989: eliberarea sociologiei

Sociologia românească nu a fost responsabilă în nici un fel de regimul comunist. În fapt ea, ca profesie, a fost una dintre victimele regimului.

Revoluția a oferit însă sociologiei românești o șansă unică de a contribui la construcția socială. Va profita ea de această șansă ?

În primele zile ale revoluției a existat impresia că România are în acel moment o nevoie acută de sociologi. La televizor s-a repetat chemarea : „Să vină sociologii ! ”. Sociologia ieșise din regimul comunist cu un prestigiu remarcabil. Ea nu era considerată a fi politic ideologizată, ci științific credibilă. Mai important, revoluția deschidea nevoia unei regândiri globale a întregii societăți. Societatea trebuie să fie reconstruită. Deși rămăseseră puțini sociologi, ei au fost suprareprezențați în parlament și în guvernare.

În primii ani ai tranziției, asumând această provocare, s-a produs o explozie a spiritului de comunitate sociologică. Domina conștiința rolului enorm pe care sociologia avea să-l aibă. În primele zile de după revoluție, s-au reconstituit secțiile de sociologie la principalele universități. Cu entuziasm s-a constituit Asociația Sociologilor din România. La congresul de constituire din 1991 a fost o participare enormă, în raport cu numărul restrâns de sociologi : aproximativ 150. S-a adoptat *Statutul* Asociației și apoi *Codul deontologic al sociologilor*. Eu am fost ales președinte al Asociației.

Istoria a fost însă diferită de speranțele inițiale. Tranziția a reprezentat pentru sociologi un spațiu al provocărilor, dar și al neputințelor și dezamăgirilor.

După o scurtă perioadă, „nevoia de sociologi” s-a diminuat. De ce ? Două rațiuni pot fi invocate : una socială, a procesului transformărilor sociale, și alta epistemologică, a sociologiei însăși.

Logica schimbării sociale. Programul tranziției, care începuse să se contureze, cuprindea două obiective prioritare : unul politic – construirea unui sistem instituțional pluripartit – și altul economic – construirea instituțională a economiei de piață. Pe aceste direcții, lucrurile păreau destul de clare. Occidentul oferea un model de succes. Socialul în sine a dispărut ca obiectiv al construcției sociale care ar fi revenit în sarcina sociologiei. Societatea se va schimba, dar nu ca produs proiectat, ci ca „produs secundar”, rezultat, desigur bun, al reformelor politice și economice.

Rațiunea epistemologică. Sociologia, în întreaga lume, este foarte timidă în abordarea schimbării/construcției sociale globale. Este explicabil de ce, în aceste condiții, sociologia românească s-a simțit singură, lipsită de resurse profesionale.

Problema „ce va fi după” ne preocupase pe mulți dintre noi în ultimii ani. La întrebarea „ce va fi «după»”, deciserăm că noi, sociologii, nu putem da un răspuns global, dar puteam contribui la limpezirea proiectului de construcție socială. Problema schimbării era mult prea complexă pentru a fi decisă, de la început, cu mijloacele științifice disponibile. Soluția trebuia să se constituie printr-un proces, pas cu pas. Mizam pe o înțelepciune colectivă care, prin schimburi și confruntări de opinii, urma să construiască și să corecteze soluțiile. Șansa sociologilor de a contribui era de a se integra în procesul democratic colectiv de construcție socială, cu contribuții mai degrabă sectoriale și punctuale.

Revoluția ne-a găsit eliberați. Politic-ideologic, dar și sociologic, mizam pe democrație. Eu puneam la baza democrației un principiu director : un spațiu al discuțiilor publice bazate pe interesul comun și pe acceptarea cu deplină înțelegere a diversității intereselor legitime. Trebuia să primeze interesul comun : construirea unui nou tip de societate. Procesul democratic părea a fi deci mediul esențial al contribuției sociologiei.

Capitolul 18

Provocările tranziției pentru mine, ca sociolog

Revoluția mi-a dat posibilitatea de a încerca să fac nu numai cercetare, ci și să contribui, într-un fel sau altul, la construcția socială. Am fost unul dintre sociologii cărora li s-a oferit o asemenea șansă. Cum am fructificat-o? Scriind aceste rânduri, îmi dau seama că este foarte greu pentru o persoană să-și evalueze propria activitate. Sunt într-o poziție bună să vorbesc despre ceea ce *am făcut* ca sociolog orientat de proiectele și iluziile mele. Despre acțiunea „aruncată” în lume, cum a „lucrat” ea efectiv, eu nu pot avea decât o vizibilitate limitată și, inevitabil, distorsionată de iluziile și bunele mele intenții.

Științific : îmi încheiasem toate proiectele începute înainte. Cu un noroc extraordinar, salvasem și ultima mea carte – *Incertitudinea* –, care urma să fie publicată. *Dicționarul de sociologie* era gata. Era făcut cu corectitudine științifică și nu ne era rușine de ceea ce cu toții am scris în ea.

În acel moment, profesorul Tudorel Postolache mi-a oferit trei enorme oportunități de a valorifica vocația mea de constructor social. Pe lângă crearea Institutului de Cercetare a Calității Vieții, care i se datorează integral, alte două lucruri au fost cruciale pentru dezvoltarea mea ca sociolog în noul context : participarea la elaborarea *Strategiei dezvoltării economice și sociale a României în perioada tranziției la economia de piață* (pe scurt, *Schița strategiei*) și activitatea mea de ministru.

În toată această perioadă, cercetarea științifică s-a legat strâns de participarea mea la construcția diferitelor sisteme sociale noi.

Institutul de Cercetare a Calității Vieții (ICCV)

Profesorul Tudorel Postolache mi-a făcut o surpriză extraordinară în chiar ultimele zile ale lunii decembrie 1989: pe *1 ianuarie 1990* am fost numit director al Institutului de Cercetare a Calității Vieții (ICCV). Cred că a fost primul institut de cercetare complet nou înființat după revoluție.

A fost o dublă provocare. În primul rând, să creez un institut de cercetare pe alte principii decât cele de care eram dezgustat. În al doilea rând, să lansez nu un proiect de cercetare, ci un institut de calitate a vieții, o temă pe care o consideram importantă atât din punct de vedere științific, cât și social și politic.

La început s-au vărsat în Institutul de Cercetare a Calității Vieții două foste institute – unul de turism și altul de marketing – care nu se înscriau în nici un fel în concepția mea asupra noului institut. M-am bucurat că, în scurt timp, aceste două institute au cerut să se separe, ICCV rămânând cu toate posturile acordate inițial. Deci se putea construi de la zero un nou institut. Am angajat câțiva colegi sociologi deja afirmați, cu prestigiu: Ioan Mărginean, Gheorghe Socol și Ana Bălașa. De asemenea, vreo 4-5 excelenți cercetători de la cele două institute care au decis să rămână cu mine. Politica mea a fost de a angaja masiv tineri. Sociologi tineri nu existau. În câțiva ani am putut angaja studenți foarte buni din ultimii ani de studenție și absolvenți. Cred că a fost o politică foarte bună, dar și un cost. Institutul a trebuit să funcționeze cu o structură distorsionată: câțiva cercetători cu experiență și un număr foarte mare de tineri la începutul formării lor. Generația de mijloc practic lipsea. Diferența dintre cele două generații este de vreo 25 de ani. După estimarea mea, un cercetător ajunge la deplina maturitate în cel puțin 10 ani. Dacă adăugăm 4-5 ani necesari pentru absolvirea noii generații de sociologi, se poate înțelege că ICCV în primii 15 ani de la constituire a fost mai degrabă un spațiu de formare, cu o productivitate științifică limitată.

A trebuit de la început să fac față mentalității birocratice. Când am început să angajez, mi s-a cerut „organigrama”. Ce „organigramă”? Împărțirea institutului pe secții și sectoare. Am decis că în ICCV nu există secții și sectoare. Există programe de cercetare. Nu există nici o mulțime de șefi și subșefi numiți de direcție. Ci directori de programe care apar organic: cine propune programe și atrage colegi cu care să lucreze sunt coordonatorii

proiectelor respective. Sugestii am făcut : „Nu ai vrea să te ocupi de... ?”. Discuții. Dar legea cere... Care lege? Atunci se putea face practic orice. Libertatea de schimbare era imensă. ICCV a fost primul institut de cercetare care funcționa pe programe/proiecte. Și a rămas mult timp singurul de acest fel. Cred că a fost o decizie foarte bună. Au fost eliminate tensiunile și conflictele structurale : cine este șef, cine lucrează cu cine. Structura s-a constituit oarecum natural, în funcție de competență. Timp de 18 ani m-am ferit să aleg chiar și colectivul cu care am lucrat.

De la început, Institutul a avut trei direcții de cercetare.

Prima direcție, continuarea cercetărilor în domeniul *calității vieții*, lansată la sfârșitul anilor '70. Ambiția a fost aceea de a se realiza în fiecare an o cercetare la nivel național : o monitorizare a calității vieții ; lărgirea gamei de indicatori, prin includerea indicatorilor socioeconomici pe lângă cei „subiectivi” ; explorarea structurii și mecanismelor calității vieții. Timp de zece ani s-a putut realiza anual cercetări de calitate pe eșantioane naționale. Apoi s-au mai făcut câteva asemenea evaluări în funcție de resursele disponibile. Personal, eram atașat de acest program, dar intuitiv aveam senzația că spațiul de cercetare se îngustase pentru mine. Alte teme mă atrăgeau. Speram că cei cu care lucram, în primul rând Nelu Mărginean, care treptat a preluat programul, îl vor duce mai departe.

A doua direcție a fost *politica socială*. Era ceva relativ nou pentru mine, dar și pentru întreaga Românie. Statul ceaușist sacrificase sistematic bunăstarea populației pentru megalomania creșterii industriei. Dar ce trebuie să facă statul după revoluție? Eram convins că Institutul trebuie să contribuie la reconstrucția statului pe componenta politicii sociale. Imediat după înființarea Institutului m-am concentrat pe problema reformei politicii sociale : construirea unui stat al bunăstării adaptat la condițiile tranziției țării noastre, ca direcție importantă a reformei. Aveam o oarecare lectură în domeniu, dar nu suficientă. Citisem despre statul suedez al bunăstării, despre experiența engleză și olandeză, dar destul de fragmentar. Îmi aduc aminte de un fapt. Am făcut, împreună cu o colegă de la Institut, o vizită ambasadorului Suediei. I-am solicitat materiale documentare pe politicile sociale suedeze. Am fost șocat de această întâlnire. Ambasadorul a fost foarte politicoș, dar părea mirat de cerința mea. Părea că nu înțelege cum putea să ne ajute. A fost, în fapt, un refuz greu de înțeles.

A treia direcție a fost analiza problemelor sociale. România avea să-și asume multiplele probleme sociale acumulate și ignorate. Revoluția mi-a

conștientizat problema *țiganilor*. O altă problemă a fost *sărăcia*, una dintre temele cele mai importante ale Institutului, lansată chiar din 1991. Interesant, guvernul a negat în primii ani importanța sărăciei. A suspectat că este o temă subversivă. În fine, o preocupare constantă a Institutului a reprezentat-o situația socioeconomică a copiilor și politicile de protecție socială a copiilor.

Schița strategiei tranziției României la economia de piață

Prin februarie 1990 profesorul Tudorel Postolache a lansat un program ambițios de elaborare a unei strategii a tranziției. Ideea era excelentă. Era exact ceea ce mi se părea necesar. A fost o acțiune admirabilă în a aduna forțele științifice, politice și sociale pentru a elabora și adopta o concepție asupra reconstrucției sociale.

Programul avea două componente care se întrepătrundeau. Una era de conținut: elaborarea strategiei prin mobilizarea resurselor științifice. Cealaltă era politică: construirea unui larg consens în jurul principiilor fundamentale. Eu eram interesat de prima componentă. Dar și cea de-a doua era foarte importantă: s-a creat un prim dialog social și s-a reușit să se construiască un consens solid. Inițial, în jurul unei dorințe larg împărtășite de colaborare socială la dezvoltarea unei concepții a schimbării și a principiilor directoare. S-au adunat maldăre de hârtie care au fost doar parțial citite în final. Câțiva au făcut *Schița strategiei...*¹ A fost o opțiune excelentă. Profesorul Postolache avea dreptate că nu era nevoie de o strategie larg elaborată, ci mai mult de câteva principii fundamentale și de câteva direcții. Timpul presa. Titlul *Schiță a tranziției...* exprima această opțiune. Un text scurt, cu principiile de bază. În final s-a discutat într-un cerc mai restrâns prima formă a textului, care apoi a fost adoptată printr-un larg consens social. Eu m-am ocupat de componenta de politică socială a *Schiței*. Instructivă pentru mine a fost participarea la discuțiile finale, mai ales la cele cu profesorul Postolache.

Participarea la elaborarea acestei *Schițe a strategiei* a reprezentat pentru mine o oportunitate deosebită de a înțelege tematica socioeconomică și politică la nivel macro.

1. *Schița strategiei tranziției României la economia de piață*, Guvernul României, 1990.

După finalizarea strategiei, în aprilie 1990, profesorul Postolache mi-a oferit șansa să particip la o discuție a *Schiței strategiei* cu specialiști americani de prestigiu. Discuția a fost organizată de Hoover Institution, Stanford University și a durat 10 zile. Am fost cu Theodor Stolojan și Adrian Severin. Discuția a fost foarte instructivă. Fiecare dintre noi avea discuții, de câte o oră, cu câte un specialist american. Fiecare expert își expunea părerea despre o componentă a *Schiței*. M-am simțit confortabil în acel mediu academic: schimb de opinii. Toți experții accentuau două principii. Primul: tranziția este o situație cu totul nouă și nimeni nu știe ce ar trebui să se facă. Emiteau, cu toate rezervele, puncte de vedere. Al doilea: este responsabilitatea României să aleagă calea și soluțiile. Adesea, experții americani veneau cu puncte de vedere diferite, chiar opuse, cu argumente pro și contra. De exemplu. Unul spunea: faceți rapid privatizarea. Nu contează cum, dar să se schimbe rapid structura economiei. Altul: nu faceți prostia să faceți o privatizare grăbită, pentru că distrugeți economia. Unul spunea: retrageți statul, lăsați economia și societatea să se construiască singure. Altul: statul trebuie să aibă un rol foarte important în orientarea și monitorizarea procesului de schimbare. Unul spunea: privatizați rapid terenurile, mai ales cele din orașe. Altul: să nu faceți prostia să le privatizați; asta va genera o mulțime de speculații și, apoi, când va trebui să faceți mari lucrări de interes public, vor fi greutăți juridice și costurile plătite de populație vor crește imens. În 10 zile am învățat enorm de mult despre politica economică și socială, despre analiza pe toate părțile a variatelor opțiuni strategice.

M-am întors cu foarte multe idei, care mi-au folosit în activitatea mea ulterioară.

Ministrul Muncii și Protecției Sociale: 1990-1991

Revoluția mi-a mai oferit o șansă: să mă angajez în activitatea de construcție guvernamentală. Nu ca om politic. De la început am decis să nu fac politică. Dar experiența la vârf în sistemul politic a fost crucială pentru mine ca sociolog.

Profesorul Tudorel Postolache m-a recomandat să candidez la alegerile parlamentare din mai 1990, ca independent pe listele FSN. În Parlament am stat doar vreo două-trei săptămâni, dar am înțeles, din interior, o

mulțime de lucruri despre modul cum funcționează sistemul parlamentar. Am părăsit fără nici un regret Parlamentul când am fost nominalizat ca ministru. Am fost chemat de Petre Roman și mi s-a oferit un post de ministru în guvernul său, la un minister cu o denumire care mi s-a părut cam hazlie. Era ceva de genul Ministerul ocupării și calității vieții. L-am convins să adopte un titlu standard, inteligibil pentru toată lumea : Ministerul muncii și protecției sociale. Ideea fundamentală era că tranziția, care va fi inevitabil dificilă, are nevoie de revederea legislației muncii, dar și a protecției sociale. Dar ideea calității vieții suna foarte bine în contextul entuziasmului schimbării sociale. Prim-ministrul crease un post de viceprim-ministru și i-a dat ca obiectiv *calitatea vieții*. Am stat în această poziție un an : din iunie 1990 până în mai 1991.

Anul în care am fost ministru mi-a dat de lucru pe o largă tematică de reconstrucție socială, foarte importantă în acel moment. Aveam multe cunoștințe în domeniul politicii sociale, dar modeste în raport cu ce era nevoie pentru o regândire a întregului sistem. Pentru mine a fost o uriașă provocare. Am învățat în acel an cât nu puteam învăța în foarte mulți ani.

Pentru prima dată am fost în situația de a construi instituții. Prima experiență a fost construirea ICCV-lui. Dar să schimbi un minister și să construiești un larg sistem legislativ și instituțional, deci un nou sistem de politică socială, era cu totul altceva.

Dialogul social. M-am trezit imediat după numirea mea într-o situație dificilă. Ca ministru, aveam autoritatea de a face față unei mase imense de revendicări sindicale referitoare în principal la drepturile salariale și la re poziționarea în sistemul grupelor de muncă, unele de o fantezie greu de imaginat. Liderii sindicali au fost primii care au venit, fiecare cu revendicările lor. Până atunci, strategia relației syndicate-guvern era următoarea : un lider venea la ministru sau la prim-ministru ori la președinte cu revendicările lui. Și toți aveau dreptatea lor, dar ceea ce cerea fiecare nu se încadra într-un sistem coerent. Se declanșase o avalanșă de revendicări : satisfacerea unor revendicări crea noi frustrări și explozia de noi revendicări. Un adevărat bulgăre de zăpadă care risca să devină o avalanșă distructivă. Întâlnirea cu toți liderii sindicali era singura posibilitate de a crea o înțelegere colectivă. Am convocat două întâlniri cu liderii sindicali pentru a înțelege ce revendicări au și, totodată, pentru ca liderii sindicali să se înțeleagă reciproc.

Din aceste întâlniri au decurs două concluzii. Prima : nevoia unei reprezentări unitare a sindicatelor. La acele întâlniri participau vreo 200 de

lideri sindicali. Fiecare cerea altceva, diferit de ceilalți. Era un haos. A început să se contureze nevoia adoptării schemei occidentale a federațiilor și confederațiilor sindicale. S-a ajuns rapid la șase confederații. A doua concluzie : necesitatea asamblării tuturor problemelor într-un tot coerent. În acest context a apărut ideea mea în privința *moratoriului* (de fapt, e greu de știut a cui a fost, a mea, a prim-ministrului, a altora : ea era în aer). Nu se mai ia în considerare nici o revendicare punctuală. Se stopează avalanșa de revendicări până se realizează un punct de vedere unitar. S-a promovat principiul dialogul social. Dacă până în iunie-iulie erau un potop de revendicări și de greve, adoptarea moratoriului a fost eficientă : s-a instaurat o perioadă de „pace socială”. Astfel s-a constituit un sistem instituțional al relațiilor dintre sindicate și guvern : comisii de dialog social la nivelul guvernului, al Ministerului Muncii și Protecției Sociale și la fiecare minister.

Pachetul de legi ce reglementează relațiile de muncă. Prima sarcină inclusă în programul de guvernare a fost realizarea unui pachet de legi care să reglementeze noile relații de muncă : *legea sindicatelor*, *legea șomajului*, *legea conflictelor de muncă*, *legea contractelor colective de muncă*, *legislația salarizării*, *legea concediilor*. În câteva luni, ele au fost elaborate și adoptate de către guvern și Parlament. Faptul că opțiunile legislative au fost corecte este probat de lunga lor supraviețuire. Principiile de bază ale acestor legi au rămas, cu ajustări inevitabile datorate schimbării contextului, pe întreaga perioadă a tranziției. Ele au adus o contribuție decisivă la reglementarea relațiilor de muncă și la stabilizarea climatului social.

Sistemul de salarizare. Prima lege a fost *Legea salariului minim*. Salariul minim obligatoriu, care urma să fie fixat prin Hotărâre de guvern, este reactualizat anual prin negocieri tripartite : sindicate/patronat/guvern.

Cea mai complicată problemă era însă cea a întregului sistem salarial. În sectorul privat, care nu exista încă decât marginal, s-a stipulat liberalizarea stabilirii salariilor prin negocieri individuale și colective la nivelul întreprinderilor. Sistemul de salarii în întreprinderile de stat și în instituțiile publice, care reprezentau imensa majoritate, a fost elementul-cheie¹. Sistemul moștenit consta dintr-o imensă listă de categorii, extrem de rigidă, care genera mereu presiuni de schimbări : încadrarea unui grup sau a altuia pe grila complicată de salarizare. Sistemul limita totodată spațiul de mișcare

1. „Sistemul de salarizare pentru perioada de tranziție la economia de piață : experiența României”, *Calitatea Vieții. Revista de politici sociale*, nr. 4/1993.

al întreprinderilor, fapt care descuraja performanțele, dar care genera o mulțime de surse structurale de conflict.

Opțiunea mea a constat în simplificarea drastică a sistemului. Sistemul elaborat de mine și adoptat de guvern promova o unificare. În întreprinderile de stat, o salarizare de bază pentru marile categorii : necalificați, muncitori calificați, cadre medii, cadre cu studii superioare. Diferențierile salariale ale vechiului sistem nu reflectau performanțele întreprinderilor, ci diferențele de importanță decise politic. Salariul nu reflecta nici performanțele individuale. În condițiile în care întreprinderile aveau rezultate diferite nu în funcție de efortul lor, ci de poziția artificială într-o economie rigidă, era mai corect ca salariile să fie egalizate, într-o primă perioadă, urmând ca ele să se diferențieze în cadrul unei economii de piață funcționale. Diversificarea era permisă pe două căi. Pe de o parte, prin sporurile oferite de diferențele de condiții de muncă. Pe de altă parte, întreprinderile cu beneficii puteau să mărească salariile angajaților cu performanțe ridicate, în funcție de criteriile proprii. Pentru a nu avantaja excesiv întreprinderile care prin poziția lor structurală aveau beneficii artificiale, creșterea salariilor peste nivelul general era impozitat progresiv. Noul sistem nu presupunea o scădere a salariilor nominale, ci o creștere a lor, corelată cu inflația previzibilă. Cel mai important lucru era că sistemul de salarizare a fost acceptat de sindicate. Presiunea sindicatelor asupra guvernului s-a micșorat. În general, nu au existat contestații și nici greve generate de problemele salariale.

Opțiunea de unificare a sistemului de salarizare a fost adoptată și pentru instituțiile publice. Salariile din educație, sănătate, administrație au fost stabilite într-un sistem unic. Și acum, privind retrospectiv, mi se pare că acel sistem era simplu și elegant. Criza salarizării din ultimii ani în sistemul public reproduce criza de atunci. Ne confruntăm cu o presiune de creșteri haotice ale salariilor din sistemul public, cu riscul de a se transforma într-o avalanșă distructivă. Actorii politici par să revină la promovarea unui sistem unic de salarizare pentru instituțiile publice. Dar introducerea unui sistem unificat de salarizare se va dovedi mult mai dificil decât se consideră.

Reașezarea salariilor într-un sistem unitar a creat însă o nouă problemă : ea nu se putea realiza decât „în sus”, printr-o creștere globală a tuturor salariilor, deci cu prețul unei noi inflații corective.

Corelarea veniturilor cu procesul de reașezare a prețurilor. Prețurile erau fixate prin decizii politice și, în general, ținute „jos” printr-un sistem de subvenții. Liberalizarea prețurilor presupunea și o reașezare a lor „în sus”,

implicând predictibil un nou șoc inflaționist. Veniturile salariale trebuiau să fie corelate cu această reaşezare „în sus” și cu procesul inflaționist. Creșterea corectivă a inflației trebuia să fie absorbită într-o perioadă relativ scurtă printr-o ajustare a salariilor inferioară inflației. În condițiile postrevoluționare, era de așteptat un risc major: declanșarea unui ciclu indefinit al inflației. Theodor Stolojan și cu mine am conceput un sistem de compensare/indexare a salariilor în așa fel încât să fie stopat ciclul vicios al inflației. În prima fază a liberalizării prețurilor, salariile urmau să crească cu 100% din creșterea prețurilor unui coș de bunuri de primă necesitate (*compensarea*). În acest fel, reaşezarea prețurilor asigura o compensare completă de care beneficiază în special segmentul sărac al populației. Restul creșterii prețurilor avea să fie indexată doar cu 60% (*indexarea*). În acest fel se spera că ciclul inflaționist avea să fie jugulat, creșterea prețurilor fiind treptat încetinită prin veniturile care nu creșteau în același ritm. Prima fază a liberalizării prețurilor s-a realizat în octombrie 1990, inflația fiind compensată și indexată. A doua liberalizare s-a făcut în aprilie 1991. Prin acest mecanism de compensare/indexare avea să se asigure o frânare a prăbușirii sărăciei severe, dar, în ansamblu, un proces de sărăcire era inevitabil. Sărăcirea urma să fie stopată de creșterea sperată a economiei. Deși liberalizarea celor mai multe prețuri a fost realizată până în prima parte a anului 1991, în acel an inflația a fost moderată și promitea ca prin acest mecanism să fie pusă sub control. Poate era o previziune prea optimistă.

Eu cred că pachetul de măsuri luate în domeniul salariilor a fost corect prin efectele sale pozitive: o inflație corectivă prevăzută moderată și scăderea masivă a conflictelor de muncă. Schimbarea absurdă a sistemului de salarizare din 1992 a fost, după părerea mea, factorul principal responsabil de explozia inflaționistă din 1992-1993, factorul creșterii substanțiale a conflictelor de muncă, cât și, paradoxal, al sărăcirii masive.

Regândirea funcțiilor ministerului și a structurii sale. Am reorganizat ministerul pe două componente importante: salarizare și relațiile de muncă și protecția socială. Am creat și o direcție de indicatori socioeconomici. Un obiectiv important a fost restructurarea compoziției personalului. 50% din personal au fost noi angajați. A fost primul minister care a început să adopte un sistem informațional modern: am achiziționat în 1990 cam 90 de computere.

Am făcut primul pas decisiv de schimbare a relației dintre întreprinderi și guvern. Un exemplu. După câteva zile de la numirea mea, a intrat în

cabinet directorul general al departamentului de organizare a întreprinderilor. Directorul general a venit cu un teanc de decizii pentru a fi semnate. Atunci mi-am adus aminte de una dintre problemele cele mai dificile ale funcționării întreprinderilor. Centralizarea mergea până la aprobarea de către minister a organigramei: ce secții, servicii, birouri, câți salariați, câte poziții de ingineri, de economiști, de tehnicieni etc. Mereu întreprinderile aveau nevoie de schimbări în organigramă și în special în structura posturilor. Și cum obțineau aprobările de schimbare? Făceau o cerere, evident „motivată”, care urma să fie aprobată de ministru. Auzisem că cererile trebuiau însoțite de „sarsanale”. Schema crea birocratie și corupție. Totul era reglementat în detaliu, iar adaptarea la condițiile variabile trebuia aprobată de minister. Aprobarea depindea de directorul general care se ocupa cu aceste lucruri. Am refuzat să semnez maldărul de decizii și am dat un ordin prin care tăiam dependența organizării întreprinderilor de minister. Stupoare. „Adică cum să fie ei liberi să modifice organigramele.” „Nu este legal.” „Care lege?” „Păi, din 196...” Sunt bucuros că am eliberat întreprinderile. Era un gest poate nu spectaculos, dar important de schimbare.

Inițierea construcției sistemului de protecție socială. Prioritatea mea inițială era reconsiderarea întregului sistem de politică socială. Presiunea evenimentelor a schimbat prioritățile: relațiile de muncă, dialogul social, sistemul de salarizare. Începusem împreună cu Mihai Biji, secretar de stat cu problemele sociale, cu care am colaborat excelent (eu îl adusesem în minister), să stabilim principiile unei noi legi a sistemului de pensii. Principiile erau deja clare și se lucra la elaborarea noului sistem. Probabil că obiectivul era prea ambițios și nu era urgent. Sistemul existent funcționa satisfăcător. La sugestia experților străini, am amânat elaborarea legii. Legea, promovată după mulți ani, a încorporat aceleași principii. Dar era făcută de o echipă occidentală, cu foarte mulți bani. Ea putea fi făcută, cred că mult mai adaptată la contextul nostru, incomparabil mai ieftin, de o echipă românească.

Prevăzusem că vor crește substanțial dificultățile populației. Pe două direcții am considerat că trebuie să acționeze guvernul. Creasem sistemul de ajutor de șomaj care oferea un suport șomerilor. Nu era suficient acest sistem. A doua componentă, care se dovedise foarte eficientă, era alocația pentru copii. Alocațiile pentru copii, în mod previzibil, urmau să fie erodate rapid din cauza inflației. Am elaborat un proiect de lege care prevedea o creștere a alocației, la nivelul inițial. Dacă îmi aduc aminte formula exactă,

se prevedea corelarea continuă cu dinamica salariului mediu : 10 % . Analizele ulterioare confirmă corectitudinea acelei opțiuni . Segmentul cel mai afectat de sărăcie a fost reprezentat de copii . Alocația pentru copii reprezenta o modalitate de a preveni accentuarea sărăciei , mai ales în grupul critic al familiilor cu copii , și cu efect de susținere a natalității . Spre surprinderea mea , proiectul de lege nu a primit avizul Ministerului de Finanțe . Argumentul lui Theodor Stolojan , pe atunci ministru de finanțe , m-a blocat : trebuie să indic resursele bugetare . Obiecția exprima clar un refuz . Aceasta era o politică a guvernului și alocarea bugetară se făcea printr-o prioritizare a guvernului . De fapt , Ministerul de Finanțe avea o politică clar antisocială . Îmi aduc aminte o discuție cu Stolojan . Îi atrăgeam atenția că astfel s-ar declanșa un proces de sărăcire a populației și că trebuie luate măsuri de protecție socială mai accentuată . Răspunsul lui Stolojan : „Cătăline , eu n-am văzut pe stradă nici un om clătănându-se pe stradă de nemângare ; săracii noștri se descurcă ” . Ideea că săracii „se descurcă ” era la baza unei ideologii periculoase . Ea justifica indiferența pentru problemele sociale și o lipsă generală a culturii de politică socială . Neglijarea problemei copiilor a făcut ca în doi ani valoarea alocației pentru copii să se prăbușească : de la 10 % din salariul mediu în 1989 la doar 3 % dintr-un salariu mediu , și el mult depreciat , în 1993 . Abia în 1997 , datorită alarmării față de gravitatea problemei s-a introdus o corecție importantă a alocației pentru copii .

Am mai făcut și alte lucruri . De exemplu , am schimbat complet conducerea Institutului român de management , care avea un rol important , pe atunci , în formarea cadrelor de conducere . Conducerea numită a fost foarte bună .

Reînființarea asistenței sociale

A fost poate cea mai importantă decizie pe care am luat-o , cu efecte pozitive pe termen lung . Într-o zi , a venit la minister un grup de foști asistenți sociali : absolvenți ai unei școli postliceale de asistență socială , desființată , împreună cu statutul lor profesional , în 1968 . Neavând o diplomă universitară , ei au avut mereu un statut scăzut . Școala fusese însă de prestigiu , condusă de Henri H. Stahl și de Matei , care le-au transmis o formație profesională solidă și o vocație care s-a menținut în ciuda celor 20 de ani care îi excluseseră din sistemul profesional . Am fost impresionat

de argumentarea și în special de pasiunea lor. Ca sociolog, știam destul de multe lucruri despre sistemul de asistență socială, care trebuia, evident, să fie reconstituit. Trebuia să începem cu învățământul. Pentru a le oferi un statut similar cu cel al celorlalți specialiști, învățământul de asistență socială trebuia să fie plasat la nivel universitar. Ministerul Muncii și Protecției Sociale, beneficiar al acestei profesii, nu putea însă înființa o secție universitară nouă. Am discutat cu ministrul și cu secretarul de stat al învățământului superior de la Ministerul Învățământului și aceștia mi-au promis că îl vor introduce începând cu octombrie 1990. A venit septembrie. „Ce e cu secția de asistență socială?” „Nu s-a înființat?” „Păi, nu. Știi, e o problemă. În Ministerul Învățământului există îndoieli dacă trebuie să ne grăbim. Că nu e clar care este deosebirea dintre asistent social și asistent medical, dacă nu ar trebui tot o școală postliceală, dar să ne mai gândim.” Am vorbit cu ministrul Învățământului, un fost coleg de la Facultatea de Electronică, o persoană de excepție. A înțeles, dar nu avea suficient curaj să lupte cu birocrația din interiorul ministerului. Eu am fost foarte ferm și am aruncat o vorbă: „Dacă nu vreți voi, o înființez eu”. Colegul meu: „Știi că e o idee; înființez-o tu”. Dar cum? Nu este în competența ministerului meu să creeze o secție universitară. Am căzut de acord la un compromis, evident, ilegal, dar atunci foarte multe schimbări erau posibile. Așa s-a întâmplat că, prin ordinul meu de ministru al Muncii și Protecției Sociale am înființat colegii de asistență socială de trei ani, în universitățile din București, Cluj și Iași. Ministerul Educației nu a protestat, făcându-se că nu observă ilegalitatea, și a acordat locuri pentru studenți. Așa a început învățământul universitar de asistență socială în decembrie 1990. Actul de naștere a învățământului universitar de asistență socială a fost semnat de mine. Fără concurs de admitere, doar cu recomandări de la județe, a fost înscrisă prima generație de asistenți sociali. Doar studenți de excepție: o generație de aur.

România a fost prima țară din sistemul fost socialist care a reînființat, la nivel universitar, învățământul de asistență socială și recunoașterea acestei profesii desființate în toate țările socialiste. Efectul a fost și de altă natură. Mă vizitează la minister ambasadorul Olandei. Guvernul Olandei intenționa să ofere României susținerea unui program de colaborare pe o temă la alegere. Printre altele, i-am relatat povestea cu reînființarea asistenței sociale, Olanda având în acest domeniu o experiență solidă. Era o posibilitate. Dar am mai menționat și alte programe de interes pentru România. Un an mai târziu, facultatea de asistență socială primește înștiințarea că guvernul

Olandei a decis să finanțeze o colaborare, care s-a dovedit extraordinar de productivă, cu facultatea noastră, pe tema dezvoltării învățământului de asistență socială. Studenții de la asistență socială au beneficiat de perioade de studii în Olanda. S-au realizat schimburi între profesorii de la facultatea noastră și de la cea din Olanda. Nu mai puțin important, suportul pentru elaborarea tratatului de politici sociale. Tratatul a fost publicat în 1995, iarăși primul tratat pe această temă din fostele țări socialiste¹. Acest tratat a fost de fapt sursa bibliografică principală pentru introducerea cursului de politici sociale în toate facultățile din România.

A fost o problemă dificilă aceea de a găsi cadre didactice pentru noua facultate. Mi-a revenit rolul, în calitate de inițiator, să găsesc posibilitățile. M-am adresat la trei colegi de la psihologie. Ei erau interesați în principiu, dar nu voiau să vină la o nouă catedră. În această situație, am convins-o pe Lulu să preia catedra. Ea a pus bazele învățământului de asistență socială în România, sprijinind dezvoltarea acestui învățământ la practic toate celelalte universități. Ea are totodată meritul, un an mai târziu, de a-l convinge pe ministrul Învățământului de atunci (Mihai Golu) să ridice colegiul la nivel de facultate de patru ani, cu drepturi universitare egale. În acel moment, Lulu a mai făcut ceva cu efecte pozitive pe termen lung: a rezistat unor presiuni greu de înțeles, exercitate de mulți experți occidentali, care au recurs chiar la amenințări, de a degrada învățământul de asistență socială la nivel postliceal. Argumentul corect al lui Lulu era că, pe lângă faptul că asistența socială este o profesie complexă ce trebuie realizată printr-un program universitar consistent, era necesar totodată să-i acordăm un statut socioprofesional egal cu cel al celorlalte profesii. Și a reușit. Dacă nu era forța ei de a lupta pentru o idee, cred că și acum aveam o școală marginală de doi ani și asistenți sociali cu un statut inferior.

Remanierea guvernului

La jumătatea anului 1991 s-a accentuat confuzia politică. Primul guvern constituit pe baza alegerilor nu avea o culoare politică clară. Mai degrabă

1. Elena Zamfir și Cătălin Zamfir (coord.), *Politici sociale. România în context european*, Editura Alternative, București, 1995. Întrucât cererea a fost foarte mare, editura a publicat și o a doua ediție. Varianta în limba engleză a fost publicată în 1996.

era compus din persoane diferite care au înțeles că sarcina lor este aceea de a crea un cadru strategic larg acceptat și de a oferi o perioadă care să deschidă posibilitatea unor cristalizări politice. FSN-ul era mai degrabă un grup de tehnocrați care se putea ulterior sparge în partide, printr-un proces natural.

Presiunea externă, generată de o neînțelegere a situației politice din România, a fost factorul crucial al accentuării instabilității. Guvernul Roman a dus o politică de promovare rapidă, acum s-or putea spune că a fost cam grăbită, și cu greșeli inevitabile. El s-a aflat însă încontinuu sub o multiplă presiune. Populația a început să resimtă efectele negative ale unor măsuri pripite. Partidele istorice, care obținuseră la alegeri o înfrângere dezastruoasă, au sporit presiunea, fiind susținute de Occident. Pe de altă parte, s-au accentuat tensiunile dintre președinte și guvernul Petre Roman. Președintele avea poate dreptate în anumite privințe, dar intervențiile sale au contribuit la destabilizarea situației politice. Sub presiunile acestea, Petre Roman a luat decizia de a remania guvernul. Impresia mea este că remanierea din mai 1991 a dus la o slăbire gravă a guvernării, a capacității sale de a interveni eficace în controlul proceselor sociale haotice și în special de a duce reformele mai departe. Atunci am plecat de la guvern mai mulți, împreună cu Stolojan, Zisu și încă vreo alți doi sau trei miniștri. Locul nostru (erau declanșate deja o serie de reforme importante și procese de reconstrucție instituțională) a fost luat de persoane de la partidele istorice care nu au avut capacitatea de a lua măsurile necesare în acea perioadă dificilă. La Ministerul Muncii a venit o persoană de la Partidul Național Liberal, foarte onorabilă, dar absolut inertă. Pe fondul acestei instabilități politice, mișcarea minerilor a fost facilitată și amplificată de incapacitatea de reacție a guvernării. Mișcarea minerilor a fost folosită ca o oportunitate de a scăpa de guvernul Petre Roman. Partidele istorice erau la rândul lor satisfăcute de o asemenea mișcare, văzând că ea erodează partidul de la guvernare. Guvernul, la rândul său, cu un suport politic fragmentat, incapabil să intervină preventiv printr-o politică socială coerentă și activă, nu a avut curajul de a lua măsurile constituționale de intervenție. Ministrul de Interne „a fugit”, Ministerul Muncii nu a intervenit pentru a promova un dialog social și a mobiliza sindicatele pentru soluționarea crizei mineriadei.

Remanierea a fost sfârșitul unei guvernări semitehnocrate care începuse construirea unui cadru instituțional al reformelor și să asigure un climat social relativ stabil. Pentru mine a fost clar că misiunea mea politică se terminase. Petre Roman m-a solicitat să intru în partid, oferindu-mi funcția

de lider al grupului parlamentar al partidului. Decisesem de la început că vocația mea este de sociolog neangajat politic și am refuzat. Mi-a oferit și să merg ca ambasador într-o țară europeană importantă. Aceasta însemna ruperea de sociologie și am refuzat. M-am retras în activitatea mea de bază.

Nu voiam să fac o carieră politică. Ca ministru, m-am considerat de la început doar sociolog, niciodată om politic. Cariera politică nu m-a tentat niciodată. Voiam să rămân cercetător și profesor de sociologie. Cu toate că munca la minister era istovitoare, am continuat să țin cursurile la Universitate și am scris câteva studii. Chiar în ianuarie 1990 fusesem solicitat să revin la Universitate, la Catedra de Sociologie a noii Facultăți de Sociologie, Psihologie și Științe ale educației. Decisesem că este corect să dau concurs tot pe postul de conferențiar la Universitate, deși aveam deja obținut acest titlu de mai înainte. După vreo șase luni am dat concurs pe postul de profesor.

Capitolul 19

Deziluziile unui sociolog idealist

O altfel de democrație decât ne așteptam : un debut ratat

Revoluția a creat o speranță imensă. Cu toții am considerat că democrația era nu numai principala cucerire, ci și instrumentul construirii unei noi societăți.

România a ratat însă șansa unei democrații funcționale și eficiente¹.

Semnele rele au venit din chiar primele zile de după revoluție. S-a început cu „stângul”. Dacă nu mai rău. Drama a fost că, după primul pas, nu a urmat unul cu „dreptul”, ci tot cu „stângul”.

22 decembrie a fost ziua crucială a revoluției: sfârșitul regimului Ceaușescu și debutul unei noi societăți. Dimineața, amenințarea represiunii. Armata ocupase cu tancurile centrul Bucureștiului. La radio se anunță introducerea legii marțiale. La prânz fuga lui Ceaușescu și extazul eliberării. După-amiază, apariția „teroriștilor”.

Ceea ce s-a numit „terorism” a fost pentru mine, ca sociolog, o surpriză completă. De fapt, pentru toată lumea. Contravenea întregii mele intuiții de sociolog. Și a rămas un mister. Ceaușescu era, din punct de vedere social și politic, complet izolat. În ultimul timp el se menținea doar prin frica celor din jurul lui. Nici corpul politic semnificativ, nici armata, nici chiar Securitatea nu erau interesate în susținerea lui. Credeam că Securitatea era condusă de persoane inteligente care aveau informații clare despre soarta internațională a regimului Ceaușescu. Dispariția lui era inevitabilă. Problema

1. Cauzele acestei ratări le analizez pe larg în *Analiza critică a tranziției. Ce va fi „după”*, Polirom, Iași, 2004.

era doar *când* va avea loc căderea lui. Era suficient un simplu eveniment, o fisură a sistemului, și totul urma să se prăbușească. Fuga lui Ceaușescu a fost evenimentul crucial care a generat dispariția fricii tuturor. Ceaușescu nu mai avea nici o pârgă a puterii. Era oportunitatea ideală de dezangajare a tuturor forțelor care înainte îl susțineau. Cine puteau fi „teroriștii”? Nu avea nici un sens. În România nu prea vedeam cine ar fi putut fi un susținător fanatic al lui Ceaușescu. Politic, era clar, regimul Ceaușescu nu avea absolut nici o șansă de revenire. Dar atunci? Surprinzător însă, teroriștii păreau să fie destul de mulți și de bine organizați.

Puteam înțelege că a fost la început o stare de confuzie. Dar nici „după” nu s-a știut nimic despre „teroriști”. Nu am putut ierta guvernării de atunci ignorarea suspectă a problemei. Cu siguranță, informații existau în sistem. Toate rapoartele au fost de o idiotenie a cărei singură explicație era intenția de a ocoli adevărul. Lipsa voinței de a clarifica problema „teroriștilor” a devenit *cangrena morală* a guvernării. Problema „teroriștilor” a fost pasată unui magistrat care nu cred că a fost atât de inept pe cât a încercat din răspuțeri să se prezinte.

O experiență personală. Armata noastră, pe care nu o credeam atât de confuză și de incapabilă, stătea cu tancurile în stradă și, în loc să-i „prindă” pe „teroriști”, trăgea cu tunul în clădiri. Faptul că, fără nici o rațiune, armata a tras cu tunul în apartamentul nostru, distrugându-l complet, era complet neinteligibil. Dezamăgitoare era și neasumarea responsabilităților. În ceea ce ne privește, noi am rămas doar în haine, fără acte, fără bani și fără „memoria” familiei.

A urmat apoi execuția inutilă a soților Ceaușescu. Complet contrară așteptărilor colective și lipsită de orice sens politic și moral. Nu cred că erau prea multe persoane care să fi fost satisfăcute de acea execuție. Ceaușescu trebuia judecat, dar public. Oricât de vinovați ar fi fost, execuția soților Ceaușescu era o palmă inutilă pe obrazul României.

Putea democrația să debuteze mai bine ?

Democrația nu este un *panaceu*. Ea poate să fie bună sau proastă. Principiul fundamental care asigură succesul funcționării democrației este crearea cadrului instituțional și cultural al discuțiilor și al unei largi participări la deciziile politice.

Ratarea unei premise importante : consensul. Revoluția oferea lansării unei asemenea democrații o premisă favorabilă : consensul. Imensa majoritate dorea o schimbare, în nici un caz o reîntoarcere la sistemul comunist. De fapt, reîntoarcerea în comunism nu avea sens nici în contextul căderii sistemului socialist internațional. Consensul oferea șansa unui dialog social calm și responsabil. Trebuia să ne așteptăm la o pluralitate de puncte de vedere, de proiecte politice, dar nu credeam că diversitatea de opinii se va exprima imediat în partide politice. Pentru mine era clar că *pluripartitismul* este soluția politică instituțională necesară. Dar partidele, ca echipe politice, cu orientări ideologice distincte, urmau să se contureze treptat, în funcție de clarificarea direcțiilor de evoluție a țării. Prima fază urma să fie una în care partidele politice se coagulează printr-un proces *negrăbit*. Era de așteptat ca diversitatea partidelor să exprime opțiunile strategice ale tranziției.

Nu am înțeles de ce în primii ani de după revoluție s-a declanșat o campanie violentă împotriva ideii lui Iliescu a consensului. Consensul era un fapt, cel puțin într-o mare măsură, și reprezenta o resursă importantă a dezvoltării.

Dincolo de aceste evenimente, problema era mai profundă.

Pluripartitismul grăbit a fost cauza principală a ratării lansării unei democrații organice. Copierea titlurilor partidelor din Occident și din trecutul nostru reprezenta o probă a abandonului opțiunii de a gândi colectiv problemele tranziției și de a explora soluțiile.

Credeam că revoluția oferea șansa unei reflecții democratice în care urma să ne clarificăm. Scena politică nu voia însă să fie un spațiu de colaborare a tuturor forțelor la cristalizarea opțiunilor politice. A fost o confruntare între forțele care voiau pur și simplu puterea, având agende confuze și pe care nu voiau să le supună dezbaterii publice. Au apărut partidele istorice care nu voiau să discute viitorul, ci, pretinzând că ele știu ce trebuie făcut, acuzau încontinuu masa amorfă a FSN-ului de comunism, lucru profund incorect. Partidele istorice păreau să promoveze o reîntoarcere confuză la o Românie dintre cele două războaie și o răfuială continuă cu cei presupuși a fi responsabili de regimul comunist. Atitudinea violent revendicativă în virtutea suferinței și a unei vagi experiențe a capitalismului pe care o aveau în tinerețe nu mă convingea deloc și mă indispucea. Am în minte imaginea lui Rațiu care, pe treptele avionului la venirea în țară, declara : eu știu ce e democrația, ce este economia de piață și am venit să vă învăț. Mi se părea că dacă partidele istorice preiau puterea

se va instaura un haos. Și am avut dreptate. Perioada 1997-2000 a probat-o din plin.

Înlocuirea democrației ca spațiu al examinării responsabile a problemelor și soluțiilor cu lupta murdară pentru putere a avut un efect nociv asupra sociologiei. În acest spațiu al confruntărilor pentru putere, sociologia nu mai avea nici un rol.

Scindarea politică, realizată pe criterii atât de artificiale, a fost declanșată de reconstituirea partidelor istorice. Sloganul „revoluția furată” exprima pe de o parte frustrarea celor care investiseră speranțe în cursul evenimentelor de după revoluție. Poate mai mult însă, a fost arma de luptă a partidelor istorice. După revoluție se instaurase o guvernare foarte fragilă. Nu exista nici un semn că această guvernare avea intenția de a întoarce istoria. Și nici nu exista un asemenea risc. Eu o percepeam, cu toate nemulțumirile mele, ca pe un cadru pentru cristalizarea unei democrații reale. Un grup restrâns, format din membrii fostelor partide politice, cu singurul merit că supraviețuiseră represiunii anilor '50, considera că este îndreptățit să i se ofere puterea politică. Și, întrucât după revoluție nu i s-a oferit puterea, a lansat sloganul că „revoluția i s-a furat”. În locul unei democrații cu toate păcatele ei, dar cu meritul fundamental de a fi fost fragilă și conținând orientări diferite în formare, se voia să se instaureze un soi de dictatură a răzbnărilor. „Opoziția” nu părea a avea competența politică și administrativă minimă necesară. Singura sa ideologie era o restaurare a unui trecut confuz și a unui anticomunism gol. Nu era de mirare că ea nu avea nici un suport popular. În lipsa suportului popular, a încercat să pună mâna pe putere prin forță.

Ianuarie 1990 a fost o lună murdară. Locul dezbaterilor entuziaste a fost luat de o luptă politică dezgustătoare, de o atmosferă înveninată la maximum. Fragilul sistem politic, care părea orientat ferm spre schimbare, era supus unor atacuri antidemocratice în creștere, evident, în numele „adevăratei democrații”.

Fragilizată și mai mult de atacurile continue ale partidelor istorice și de presiunea Occidentului, noua guvernare, pe lângă limitele propriei competențe, a făcut greșeli cu efecte dezastruoase. Debandada politică a creat un cadru de adoptare a unor soluții de prea multe ori proaste, responsabile de dezagregarea economică și socială a României.

În ianuarie 1990 credeam că FSN-ul oferă un cadru instituțional al dialogului social. Când, în 25 ianuarie, Iliescu a decis să transforme FSN-ul

în partid politic, a fost dată ultima lovitură proiectului democrației dialogului. FSN nu mai era cadrul dialogului, matricea care să favorizeze diversificarea politică, ci a devenit un competitor politic. Pragmatic, a fost poate o soluție bună în climatul politic polarizat artificial de atunci. Menținerea unui cadru instituțional al dezvoltării pluralismului, foarte complicat în acel moment, ar fi fost o soluție responsabilă pentru promovarea unei democrații efective. Un factor adițional era și diversificarea politică înceată internă a FSN-ului, descurajată de atacurile continue ale partidelor istorice.

Lupta cu orice mijloace pentru putere a generat un spațiu al nondiscuțiilor. Orice idee neconformă cu opinia unora era incriminată, cu metode care se apropiau de cele ale anilor '50. Partidele istorice, cu sprijin masiv din Occident, au o imensă vină istorică pentru blocarea unei tranziții democratice normale.

Spațiul public al mass-media s-a înveninat și el, contribuind la scindarea vieții sociale. Un asemenea stil de democrație și-a găsit rezonanța într-o minoritate redusă, satisfăcând, e drept, acumulările de nemulțumiri și frustrări.

Politica de scindare și învinovățire

În toți acești 20 de ani, câți au trecut de la revoluție, s-a promovat o politică de *scindare artificială a societății românești* și de *învinovățire în masă*, strategie care a blocat dezvoltarea unui climat normal, democratic și productiv.

Prima politică de scindare a fost *programul anticomunismului* promovat cu violență de unele grupuri politice. Pentru mine, ca și pentru marea majoritate a populației, comunismul era încheiat. Ceaușescu, dar și experiența întregului sistem socialist discreditaseră complet ideea. Imensa majoritate a populației voia schimbare. Întrebarea la care trebuia să răspundem era *ce trebuie să facem*. În fond, aducerea anticomunismului în centrul atenției era o ineptie. Era ca și cum ai fi protestat împotriva trecutului. Trecutul dispăruse și fusese închis ireversibil. De ce mă deranja „anticomunismul”? Mi se părea o diversiune, un mod de a crea scindări artificiale. Începuse un proces de „învinovățire” globală și nediferențiată a întregii populații. Sistemul și istoria purtau responsabilitatea. Persoanele, marea lor majoritate, erau mai degrabă victime ale unei istorii globale, și nu promotori responsabili.

Începuse pe atunci să circule o expresie a frustrării campaniei de învinovățire : toți suntem „dalmațieni”. Și evenimentele ulterioare au confirmat faptul că socialismul a utilizat o „pătare” în masă. Nu oamenii s-au pătat, ci istoria a făcut-o. Mulți dintre cei mai vehemenți promotori ai învinovățirii s-au dovedit a avea ei înșiși „pete” mari.

Lozincile anticomuniste erau nu o expresie a unei atitudini morale, ci o armă de luptă împotriva adversarilor. Estimarea mea ca sociolog era că drapelul „anticomunismului” nu era purtat de masa comunității și nici de segmentul intelectual de prestigiu. Intelectualii extremiști erau simple instrumente care răspundeau unor comenzi, chiar dacă erau semiconștienți de aceasta. Aveam senzația difuză că inițierea procesului avea o sursă externă. Șansa României de a utiliza consensul în jurul schimbării fundamentale a fost ratată printr-o scindare între câțiva „buni”, mulți dintre ei dovedindu-se că aveau și ei pete, chiar foarte grave, și masa mare de „neocomuniști”, „criptocomuniști” și, mai târziu, securiști.

„Cine a mai fost securist ?” Tocirea sensului luptei împotriva comunismului a generat un gol de strategie. Faza a doua a scindării a fost invenția unui nou dușman : foștii securiști. A durat câțiva ani până când și această strategie s-a tocit, începând să treacă în uitare, dar cu efecte distructive profunde.

Lupta împotriva corupției a luat locul luptei împotriva securiștilor, golită însă de sensul său normal, prin infuzia logicii luptei politice. Era de așteptat de la început că efectele vor fi minore și acum efectele distructive ale dezamăgirii sunt mult mai mari decât rezultatele pozitive.

Surprins de practicarea obsesivă a strategiei învinovățirii, am formulat o teorie sociologică asupra politicii de învinovățire : modul în care societățile administrează vinovăția, cu accent pe administrarea învinovățirii în perioada de tranziție¹.

Se pare că intrăm în a patra fază : *lupta tinerilor, grăbiți să promoveze, împotriva vârstnicilor*. Ipoteza mea era că ne confruntăm cu un nou „gol”. Nu mai aveam pe cine să dăm vina.

1. „Învinovățirea ca instrument al normalizării sociale, dar și al opresiunii : zece critici la o nouă utopie”, *Sociologie românească*, vol. IV, nr. 3, 2006.

Responsabilitatea Occidentului pentru costurile evitabile ale tranziției României

Prima mea experiență, după revoluție, cu Occidentul a fost foarte productivă din punct de vedere sociologic. Discuțiile cu specialiști americani de vârf pe tematica politicilor tranziției mi-au întărit opțiunile pentru o democrație de tip academic. Există o pluralitate de puncte de vedere, iar examinarea onestă și deschisă cu toate argumentele disponibile este singura cale de apropiere de „adevăr”. Este de înțeles de ce, cu morala mea de democrație academică, am fost dezamăgit de contactul cu mulți dintre experții Băncii Mondiale și ai FMI. Doar după câteva luni, experții academici americani, cu rezervele lor științifice, cu prudența sugestiilor pe care le făceau și accentul pe responsabilitatea democratică a României, au fost înlocuiți de experții Băncii Mondiale și FMI: fără nici un fel de îndoieli, foarte siguri pe justetea opiniei lor și cu un comportament de impunere prin utilizarea din plin a unui soi de șantaj politic-economic.

Intervenția Occidentului a fost brutală. Există o înțelepciune veche: „Nu e bine să bagi cuiva binele pe gât”. Cele mai bune intenții pot sfârși prost. Dar dacă și „bunele intenții” se dovedesc a fi proaste? În acest caz, cine răspunde? Mai precis, cine suportă costurile greșelilor? Eu cred că direcția era corectă și nu era cazul să ne-o impună Occidentul, dar s-a dovedit că strategia a dat multe rateuri și a avut un cost social și economic imens, evitabil. La acestea se adaugă și faptul că nu am fost însă lăsați să învățăm din propria experiență și să ne corectăm. Instituțiile occidentale învățau greu din experiențele lor negative. Și nici nu s-au grăbit să învețe, pentru că nu ele au fost în situația de a plăti pentru greșelile lor. În plus, au dat dovadă de o trufie greu de înțeles pentru o societate care se considera a avea o democrație exemplară. Nu și-au recunoscut greșelile, au dat mereu vina pe cei care nu au avut nici un cuvânt de spus.

Încă din 1991 au început presiunile. Doar câteva exemple din propria experiență de ministru. Le menționez pentru că le știu mai bine. Am primit de la ministrul Finanțelor de atunci, Theodor Stolojan, o *Scrisoare de intenție* în numele guvernului. Era politica economică și socială pe care guvernul se angaja să o promoveze. Am fost derutat. Nu era clar cine produsese acel document. Ministerele relevante nu participaseră la elaborarea

lui și erau solicitate doar să ia cunoștință de el înainte de discuția în ședința de guvern. Am telefonat lui Stolojan: „Theo, ce este cu scrisoarea asta? Cine dracu’ a făcut-o? Trebuie discutată pentru că sunt multe probleme cu ea.” Răspunsul: „Cătăline, cred că nu ai înțeles. Proiectul de scrisoare este făcut de FMI.” „Cum adică? E poate intenția lor.” „Nu, este intenția guvernului nostru. FMI a făcut-o și noi trebuie să o acceptăm și să o prezentăm ca a noastră.” „Cred că e o greșeală.” „Nu. Asta este procedura FMI.” „Și noi putem s-o discutăm?” „Da, dar trebuie s-o adoptăm.” Era clar că eu aveam iluzii despre aplicarea principiilor democrației în relațiile dintre țări.

Un alt exemplu tipic pentru cum a fost elaborată strategia tranziției. În anii '90 s-a conturat urgența schimbării sistemului de salarizare, mai ales în întreprinderile de stat care reprezentau pe atunci imensa majoritate. Problema fundamentală era aceea de a tempera presiunile haotice ale sindicatelor care cereau încontinuu creșteri de salarii. În centrul negocierilor era adoptarea unui nou sistem salarial care să frâneze avalanșa revendicărilor. În haosul economiei de atunci, era dificil de stabilit care întreprindere este eficientă și care nu. În aceste condiții, era imposibil să legi salariile de performanța economică a întreprinderii. Unele întreprinderi aveau beneficii mari sau pierderi în funcție de sistemul artificial de fixare a prețurilor și de poziția economică moștenită. Urma o perioadă de câțiva ani până ce *piata* se așeza și putea să regleze activitatea întreprinderilor. Eu am reușit să promovez un sistem, acceptat de sindicate, care a redus numărul de greve, iar inflația corectivă, generată de liberalizarea prețurilor, a fost moderată.

La telefonul lui Stolojan am primit-o pe doamna Fox, reprezentantă a Băncii Mondiale în România. Pe atunci nici nu știam ce este BM: credeam că e o bancă oarecare. Stolojan mi-a explicat care este poziția BM. D-na Fox mi-a spus agresiv că BM nu este de acord cu sistemul de salarizare adoptat de guvern. Eu încă credeam că guvernul trebuie să-și facă politica. I-am explicat care sunt rațiunile pentru care am promovat noul sistem. Parcă vorbeam la perete. Și discuția s-a încheiat. Pe diferite căi m-a tot bătut la cap cu sistemul ei: să lăsăm fixarea salariilor prin negociere la nivelul întreprinderilor. După părerea mea, acest sistem urma să creeze un haos. M-am documentat cum se procedează în alte țări în tranziție. Eu am adus două argumente. Primul. Asta va duce la o explozie a inflației și la creșterea numărului de greve. Se revenea la vechea problemă: salariații din întreprinderi nu discutau cu conducerea întreprinderilor, ci cu guvernul, care era în fapt „patronul”; câștigau nu întreprinderile productive, ci cele puternice politic. Cel de-al doilea. Sistemul propus de ea fusese introdus în

Polonia, rezultatele fiind proaste, și de aceea corectat drastic. Dar doamna Fox era o femeie de o insistență extraordinară. Am fost informat că m-a „lucrat” masiv la prim-ministru.

După plecarea mea din guvern, sistemul de salarizare a fost schimbat și sistemul susținut de doamna Fox a fost implementat din 1992. Previziunile mele s-au confirmat. Inflația, care trebuia în 1992 să fie mai redusă decât în 1991, primul pas spre echilibrare fiind printr-o inflație corectivă programată datorită liberalizării prețurilor, a explodat, fiind mult mai mare în acel an și în 1993 față de 1991. Numărul grevelor a crescut spectaculos în 1992 și 1993 față de calmul social din 1991.

Ceva mai târziu, am avut o discuție mai relaxată cu o persoană la nivel înalt din BM. I-am relatat faptul și am sugerat că BM trebuie să fie mai rezervată și mai deschisă în relațiile cu guvernele. Cei din BM știau că doamna Fox este cam „apucată”. Cum e posibil? Răspunsul m-a uluit. „De ce dați vina pe doamna Fox? A fost decizia guvernului vostru. Puteați să nu o ascultați.” Puteam oare? Mai mult nu decât da.

Ce m-a enervat în politica acestor instituții internaționale era fariseismul lor. Iau decizii și le impun pe diferite căi. Și după aceea pretind că guvernele sunt libere să decidă și că sunt singure responsabile de greșelile făcute. În diferite țări în tranziție, patternul intervenției Occidentului prezintă puncte comune evidente. Chiar celebrele „culori” ale „schimbărilor politice” susținute de Occident au fost aceleași: în ultimii ani „portocaliul”.

Calea tranziției românești a avut imense *costuri evitabile*. Și este momentul să identificăm factorii responsabili. Când eșecurile au devenit evidente, cred că strategia învinovățirii a fost o soluție de a evita problemele de fond. Întreaga tranziție a fost dominată de o continuă politică de *învinovățire* a actorilor interni sau de o *justificare* istorică. În prima fază: ritmul prea încet al reformelor. Faza a doua: dificultățile sunt inevitabile; costul social normal al tranziției. Apoi, când devenise evident că nu mai era acceptată teoria „strategia este bună, și costurile inevitabile”, s-a promovat sistematic o învinovățire difuză de masă: „comuniștii”, „securiștii”, „corupția”.

La greșelile făcute de Occident s-a adăugat, poate și mai distructiv, inhibarea dezvoltării capacităților interne de a identifica soluții la problemele complexe cu care ne confruntăm. Rezultatul: o *incompetență obedientă*. Mentalitatea „ce spune FMI, ce spune BM, ce spun americanii, apoi ce spune UE” a devenit un factor intern al subdezvoltării. Această

mentalitate a devenit totodată și o formă eficientă prin care s-au promovat interesele de grup și cele personale, în numele Occidentului.

Sunt într-o dilemă. Mulți spun că sociologul nu trebuie să se mire sau să se indigneze față de un fenomen surprinzător. El trebuie să-l trateze ca pe un fapt social și să-l explice. Eu cred că sociologul are nu numai dreptul, ci și datoria de a se indigna față de realitate. El trebuie să fie critic și să caute alternative pe care să le promoveze.

Capitolul 20

Studii de politică socială

Politicile sociale : parte a reformei

Am considerat inevitabilă plecarea mea din guvern, dar nu pot spune că nu am regretat. Rămăseseră multe proiecte doar începute, care puteau avansa. În ceea ce privește politica socială, exista un acut deficit. Unele clarificări sunt necesare aici. În 1992, profesorul Postolache, care era directorul general al Institutului Național de Cercetări Economice (ICCV era al șaptelea institut al acestuia), a lansat o continuare a programului *Schiței strategiei...* Institutului nostru i-a revenit sarcina de a elabora principiile reformei politicii sociale. Atunci am înțeles cât de dificilă era realizarea acestui obiectiv. Cu mult efort al unui larg grup din ICCV, am elaborat un proiect de reformă și l-am difuzat¹. Documentul nostru conținea principiile generale și direcțiile de construcție a politicii sociale. Părți substanțiale din acest text au fost preluate în programul FSN-ului cu care acesta s-a prezentat la alegerile din 1992.

În cadrul programului acordat de guvernul Olandei, împreună cu Lulu și alți colegi, am publicat în 1995 o carte-tratat de politici sociale : *Politici sociale. România în context european*². A fost prima carte care introducea în România această temă. Utilizând ca manual această carte, s-au introdus

-
1. *Linia mente ale politicii de protecție socială pentru România anilor '90*, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, seria „Politica socială și calitatea vieții”, nr. 1, martie 1992.
 2. Elena Zamfir, Cătălin Zamfir (coord.), *Politici sociale. România în context european*, Editura Alternative, București, 1995/1996, varianta în engleză.

cursuri de politici sociale în cele mai multe facultăți de sociologie și asistență socială din România. Am aflat ulterior că traducerea în engleză a cărții era folosită ca material didactic principal la o universitate din Germania.

Pe lângă sistematizarea principiilor politicii sociale, cartea oferea o primă analiză a politicii sociale a României în perioada comunistă și o evaluare critică a politicii sociale care se prefigura în perioada tranziției. Punctele principale formulate atunci s-au dovedit corecte și, din păcate, erorile sesizate atunci au persistat.

Prin '92 am fost solicitat să particip la un program foarte ambițios de politici sociale în țările în tranziție, inițiat de Centrul de cercetare al UNICEF din Florența. Programul s-a fondat pe o bază de indicatori demografici, economici, de politică socială, de sănătate și învățământ (pe atunci, singura bază de date de acest fel) și pe rapoarte naționale. Eu am făcut, de regulă împreună cu Lulu și cu Augustin Pop (programul era centrat pe politici sociale, inclusiv pe politici de suport pentru copii), primele 4 rapoarte naționale și am contribuit în calitate de coautor la publicarea rapoartelor sintetice¹. Am fost captivat de puterea indicatorilor socioeconomici pentru analiza politicilor sociale. Se oferea o posibilitate de poziționare a politicii sociale din România în raport cu toate celelalte țări.

Cu sprijinul UNICEF, împreună cu Lulu și Marius Augustin Pop, am publicat o carte de analiză a politicii sociale din România². Aceasta a stat apoi la baza analizei mai largi publicate în 1998 – *Politici sociale : România 1990-1998*³ și, câțiva ani mai târziu, a unui studiu din dicționarul

-
1. *Public Policy and Social Conditions*, volum coordonat de Giovanni Andreea Cornia, UNICEF, Economies in Transition Studies, Regional Monitoring Report, No. 1, 1993 ; *Crisis in Mortality, Health and Nutrition*, Giovanni Andreea Cornia (coord.), UNICEF, Economies in Transition Studies, Regional Monitoring Report, No. 2, 1994 ; *Poverty, Children and Policy : Responses for a Brighter Future*, Giovanni Andreea Cornia (coord.), UNICEF, Economies in Transition Studies, Regional Monitoring Report, No. 3, 1995 ; *Children at Risk in Central and Eastern Europe : Perils and Promises*, Giovanni Andreea Cornia (coord.), UNICEF, Economies in Transition Studies, Regional Monitoring Report, No. 4, 1997.
 2. Elena Zamfir, Marius Augustin Pop, Cătălin Zamfir, *România '89-'93. Dinamica bunăstării și a protecției sociale*, Editura Expert, București, 1994, tradusă și în limba engleză.
 3. Cătălin Zamfir (coord.), *Politici sociale în România : 1990-1998*, Editura Expert, București, 1999.

Luanei Pop¹. Am participat la mai multe programe organizate de Lulu pe tematica politicii de suport pentru copii și, în 1997, am publicat împreună o carte pe tema situației copiilor și a politicii sociale de suport pentru copii². Din acest punct de vedere, am satisfacția că, în ultimul timp, în sociologia românească au fost publicate importante cărți și studii de politică socială, au fost elaborate teze de licență, de masterat și de doctorat.

Nu pot să nu închei acest capitol cu o reflecție amară. Din 1990 se consolidase o solidă competență colectivă în domeniul politicilor sociale, capabilă să promoveze dezvoltarea întregului sistem. Dar Comisia Europeană a adoptat o strategie de suport a reformelor din România, distructivă în raport cu procesul intern de reformă. Proiectele de reformă a diferitelor sectoare de politică socială au fost date unor echipe occidentale, cele mai multe cu competențe mediocre și, ceea ce era mai grav, lipsite de cunoașterea realității românești. Această politică a blocat inițierea reformelor de către experții români, a întârziat adoptarea de schimbări, costul a crescut, iar cele mai multe rezultate au fost submedicre. S-a produs și o subminare a principiilor fundamentale ale democrației. Participarea deschisă a comunității academice interne la producerea și evaluarea strategiilor politice este o componentă importantă a mecanismelor democratice. Grupurile de experți străini, izolați de comunitatea academică internă, s-au caracterizat prin lipsa de transparență a elaborării strategiilor de reformă, fiind un factor al izolării instituțiilor guvernamentale de colectivitatea românească. Un efect pervers al strategiei occidentale de suport pentru reformele din România a fost rarefierea relațiilor experților români cu instituțiile publice. Experții români au fost adesea priviți cu ostilitate de către experții străini, pentru a proteja limitele competenței lor.

Reforma învățământului universitar

În 1993-1994, pe baza unui grant oferit de guvernul Japoniei, Banca Mondială a constituit un grup de elaborare a strategiei de reformă a învățământului superior și a cercetării științifice. Forma finală a strategiei a fost realizată

1. „Politica socială în România în tranziție”, Luana Miruna Pop (coord.), *Dicționar de politici sociale*, Editura Expert, București, 2002, pp. 539-559.
2. Elena Zamfir, Cătălin Zamfir, *Pentru o societate centrată pe copil*, Editura Alternative, București, 1997.

de Ioan Mihăilescu, Lazăr Vlăsceanu și de către mine¹. Această strategie a promovat un principiu fundamental: autonomia universitară. Universitățile au obținut un larg spațiu de dezvoltare independentă. Evaluarea și finanțarea învățământului superior au fost preluate de trei consilii naționale, formate din reprezentanți ai universităților: Consiliul Național de Evaluare și Acreditare, Consiliul național de finanțare a învățământului superior și Consiliul Național al Cercetării Științifice Universitare. Strategia a fost discutată și aprobată de Consiliul rectorilor, de ministrul Învățământului și de Guvern. Încorporând această strategie, în 1995 s-a adoptat noua lege a învățământului.

Eu m-am ocupat în mod special de noul sistem de organizare și finanțare a cercetării științifice. În 1994 s-a înființat Consiliul Național al Cercetării Științifice Universitare și am fost ales președinte. Pentru mine a fost o provocare de construcție instituțională la nivel național și voi insista puțin asupra acestui consiliu.

În 1995, o echipă formată din ministrul Învățământului (Liviu Maior), secretarul de stat de la Ministerul de Finanțe (Gherghina) și cu mine a negociat la Washington cu Banca Mondială un împrumut pentru dezvoltarea învățământului superior. Împrumutul a reprezentat un impuls important pentru dezvoltarea învățământului superior, prin injecția de resurse în puncte importante ale dezvoltării. A fost primul împrumut și, cred, singurul care nu a inclus „asistență tehnică externă”. De fapt, și concepția reformei învățământului superior fusese realizată doar de experți români, cu suportul câtorva specialiști ai Băncii Mondiale.

Eu am conceput întreaga organizare a Consiliului². A fost promovată o schimbare structurală a sistemului de finanțare a cercetării științifice universitare. Tradițional, finanțarea era instituțională. Ministerul acorda un buget de cercetare universităților și acestea finanțau pe criterii destul de neclare cadrele didactice pentru proiectele lor. Am introdus sistemul de finanțare competitivă pe proiecte. Comisiile de specialitate ale CNCIS evaluează proiectele de cercetare și propun finanțarea acestora. Evaluarea ia în considerare două criterii: calitatea proiectului propus și capacitatea echipei,

-
1. Ioan Mihăilescu, Lazăr Vlăsceanu, Cătălin Zamfir, *Reforma învățământului superior în România*, CEPES, București, 1994, publicată în același an și în limba engleză.
 2. *Consiliul național al cercetării științifice universitare*, Editura Alternative, București, 1998.

incluzând și performanțele de cercetare anterioare. Am introdus, cu enorme dificultăți, sistemul *granturilor* în locul celui al *contractelor*, care au o cu totul altă filozofie.

În cei cinci ani, cât am fost președintele CNCSIS, am impresia că s-a produs o schimbare importantă de cultură în ceea ce privește cercetarea științifică.

Capitolul 21

Analiza unor probleme sociale

Condițiile socioeconomice ale populației rome

Au existat mai mulți factori. Pe de o parte, politicile sociale, care au devenit o preocupare constantă. Statul trebuie să ia în serios problemele cu care se confruntă societatea. Discutând cu colegii, începuse să se prefigureze interesul pentru problemele complexe ale populației de țigani. Lulu a fost factorul decisiv. O încânta tema țiganilor. În timpul revoluției am fost impresionați de mulți țigănuși care, cu o dăruire uimitoare, erau în cele mai periculoase locuri. Am realizat, împreună cu Lulu, că populația de țigani este, și mai ales va deveni, una dintre marile probleme ale reconstrucției României. România trebuie să ia în serios această problemă și, împreună cu mai mulți colegi, am lansat un program de cercetare.

De fapt, această problemă mi se prefigurase încă de când am fost ministru. Într-o dimineață primesc un telefon : la Kogălniceanu, un sat pe lângă Constanța, a răbufnit un conflict între români și țigani ; s-a dat foc la câteva case și țiganii au fugit înspăimântați din sat. În ciuda aparenței, în situații de criză nu stau prea mult să meditez, ci acționez. Știam că poliția și autoritățile publice locale sunt paralizate și am presupus că sunt incapabile să facă ceva. Evenimentele ulterioare au confirmat estimarea mea. Am pus mâna pe telefon și l-am sunat pe șeful poliției din județ. Nu s-a pus problema că ministrul Muncii și Protecției Sociale nu avea nici o autoritate să dea ordine poliției. I-am ordonat să trimită imediat forțe de poliție în acel sat, să calmeze spiritele, să prevină escaladarea conflictului ; să asigure revenirea în condiții de securitate a țiganilor în sat. Și să-mi raporteze. Nu am fost mirat că lucrurile s-au petrecut chiar așa. Am dat dispoziție, nu mai

știu cui și pe ce bază, să se trimită ajutoare de urgență și am alocat o sumă importantă de bani pentru reconstrucția locuințelor. Prevedeam și reacția Occidentului. Acesta avea „un dinte” împotriva guvernului Roman. Era un prilej extraordinar să se facă un război internațional, așa cum s-a întâmplat mai târziu cu Hădăreni. Pe fondul calmării spiritelor, au intervenit și organizațiile rome pentru a încerca să medieze conflictul. Au exagerat puțin, au făcut și declarații belicoase, dar evenimentele erau sub control și mergeau pe un drum bun. Acest eveniment m-a pus pe gânduri și a accentuat convingerea că aceasta este o problemă importantă. Șomajul țiganilor era ridicat și era clar că va crește rapid. Puteam însă să fac ceva. Să inițiez un proces de introducere a romilor în structurile publice. Aceștia urmau să se ocupe de integrarea romilor în sistemul muncii și, totodată, să creeze o punte între instituțiile publice și populația de romi. La recomandarea lui Gheorghe Nicolae, cel mai important lider al romilor și coleg și prieten de mult timp, sociolog cu talent, l-am angajat în minister pe Vasile Burtea, care era sociolog și absolviseră și o facultate de economie. El urma să se ocupe de problema ocupării profesionale a romilor. Am dat un ordin ca la toate direcțiile județene ale muncii și protecției sociale, aflate în subordinea ministerului, să se angajeze cel puțin un rom. Trebuie să mărturisesc cu o oarecare jenă că din partea românilor au existat unele rezistențe. Când am plecat din minister, fuseseră angajați romi în mai bine de jumătate din județe. Unii dintre ei au devenit lideri activi în organizațiile romilor sau au rămas în structurile publice, cu contribuții excelente la declanșarea procesului de schimbare a relațiilor cu romii. După ce am plecat, se pare că ordinul meu a fost uitat.

Aveam în minte să promovez o serie de cercetări asupra situației socioeconomice și culturale a populației de romi. Ca sociolog, am căutat să promovez, ori de câte ori am avut ocazia, un principiu fundamental : orice politică trebuie să se bazeze pe cunoaștere. Toți credeam că știm ce sunt romii, dar e clar că imaginea colectivă era superficială și distorsionată de prejudecăți. „Dorul” de cercetare empirică ne motiva.

Lulu a fost factorul organizator central al acestui proiect. Ea stabilise relații foarte bune cu reprezentanța UNICEF în România, în mod special cu directoarea reprezentanței, Rosemary McCreery, o persoană cu o mare înțelegere și dăruire. Când a venit în 1990 în România, era complet dezorientată. Lulu și cu mine am sprijinit-o atât moral, cât și tehnic, pentru a înțelege mai bine situația din țara noastră și identificarea priorităților. Ei

i se datorează lansarea programului de cercetare a condițiilor socioeconomice ale romilor. Ei i se datorează și sprijinul continuu dat dezvoltării asistenței sociale și a studiilor de politici de suport pentru familie și copii. Contractul pe proiectul „condițiile socioeconomice ale romilor” a fost probabil primul contract de cercetare sociologică din România. Suma, în perspectiva actuală, pare ridicolă : 8 000 de dolari. Dar a fost de ajuns. Cam 90 % entuziasm și 10 % bani. S-a făcut o echipă foarte bună și am reușit să facem o cercetare la nivel național. Au fost acoperite costurile deplasărilor în teren, plata operatorilor, o plată mai mult simbolică pentru autori, organizarea unui workshop, publicarea cărții. Cartea a fost publicată în 1993, cu suportul extraordinar al lui Nic Lotreanu¹. Cred că este o lucrare excelentă, exemplară, de analiză a unei probleme sociale. A fost apreciată internațional : era prima cercetare sociologică empirică din lume pe tematica condițiilor de viață a romilor.

Îmi amintesc cu multă plăcere un eveniment. Cercetarea a fost un prilej extraordinar de a intra într-o lume pe care ne-am dat seama că nu o cunoșteam prea bine. Am simțit nevoia de a stabili o relație de parteneriat cu populația de romi. Să nu-i tratăm pe romi ca pe un simplu obiect de studiu. Am organizat un workshop de 3 zile și am invitat câțiva lideri romi. Am avut grijă să oferim condiții foarte bune, ca semn de prietenie și respect. Invitații s-au simțit foarte bine. Poate era prima dată când erau invitați de români și primeau o atenție deosebită. Unul dintre ei mi-a spus că pentru ei a fost un vis. Au participat persoane foarte interesante și variate. Îmi amintesc : liderul argintarilor, o persoană de o culoare inimaginabilă ; Lulu și cu mine am avut onoarea să fim invitați de către el la o sărbătoare în familie. Și liderul florarilor din București, Pantalon. Așa s-a recomandat. Am înțeles că era o poreclă, dar pentru el acesta era numele real. Am avut o poveste interesantă cu el. Mult timp ne-a trimis acasă câte un buchet de flori. Am crezut că glumește când ne-a spus : „Domnule profesor, dacă vreun țigan vă sâcâie, spuneți-i : «Vă spun lui Pantalon»”. Odată, pe stradă, un țigănuș se ținea după noi. În glumă i-am zis : „Mă, te spun lu' Pantalon ! ” Spre uimirea noastră, țigănușul a șters-o imediat. Cred că la workshop au

1. Elena Zamfir, Cătălin Zamfir (coord.), *Țiganii între ignorare și îngrijorare*, Editura Alternative, București, 1993. Cartea a fost realizată cu participarea lui Vasile Burtea, Viorel Gheorghe, Ioan Mărginean, Dan Potolea, Marian Preda, Maria Voinea, precum și cu ajutorul unui mare număr de operatori de teren, consultanți științifici și consultanți din comunitatea romă.

participat și Gheorghe Nicolae și Vasile Burtea. A participat și o fată de pe undeva din Moldova. Lulu a simpatizat-o și a întrebat-o dacă nu vrea să vină la facultate, la asistență socială. Era dintr-o familie foarte săracă și i se părea un vis irealizabil. Lulu i-a aranjat să vină. A fost o studentă foarte bună. După absolvire, a obținut o bursă în SUA, a făcut doctoratul acolo și acum este profesoară la o universitate americană.

Lulu a făcut și un alt lucru extraordinar. Am mers împreună la ministrul Educației de atunci, Mihai Golu, și l-am surprins cu o cerere : să acorde câte 10 locuri pentru romi la secțiile de asistență socială de la universitățile București, Cluj și Iași. Cred că era prin 1992 sau 1993. Spre surprinderea mea, chiar unii colegi au considerat că e o trăsnăie. De atunci, sistemul s-a extins și la alte facultăți. Am fost impresionat că la o ședință, nu-mi mai amintesc bine cu ce ocazie, un lider al romilor a zis : „Acum avem și noi intelectuali și marea lor majoritate se datorează soților Zamfir”. Nu chiar așa. Dar a fost, cred, important că din rândul lor sunt intelectuali care s-au format într-un climat suportiv. Mulți dintre ei au făcut masteratul și sunt doctoranzi.

Am avut o problemă cu titlul cărții. Pe atunci începuse o întreagă dezbateră în legătură cu termenii *țigan* și *rom*. Noi am considerat că este dreptul oricărei persoane/colectivității să-și decidă numele. Mai ales liderii romi optaseră ferm pentru termenul *rom*. În carte am înlocuit peste tot termenul *țigan* cu *rom*. Dar un titlu cu *romii* putea face ca cei mai mulți să nu înțeleagă despre ce va fi cartea. Interesul nostru, inclusiv al romilor, era ca această carte să circule. Am consultat mai mulți romi. Cum era de așteptat, cei mai „tradiționaliști” au optat pentru *țigan*, cei mai tineri pentru *rom*. Ne-am bucurat că tuturor celor consultați li s-a părut că cea mai bună soluție ar fi următoarea : în text să fie utilizat doar termenul *rom*, dar în titlu, pentru a crea o punte de înțelegere mai largă, să fie utilizat termenul de *țigan* : *Țiganii între ignorare și îngrijorare*.

Grupul nostru a avut de la început o opțiune strategică. Problema romilor este în primul rând economică și socială, doar secundar una de discriminare. Există discriminare și trebuie acționat pentru eliminarea ei. Dar simpla acțiune împotriva discriminării nu rezolvă complicatele probleme moștenite dintr-o îndelungată istorie. Unii colegi romi au fost puțin nemulțumiți de accentul secundar pus de noi pe problema discriminării. Ei au fost convinși de buna noastră credință, dar și de faptul că lucrarea este corectă, scrisă cu toată simpatia și că ea reprezintă o contribuție

științifică importantă. Calitatea cărții a fost apreciată și i s-a acordat premiul Academiei Române.

Percepția noastră a fost că Occidentul și-a concentrat suportul aproape exclusiv pe programe antidiscriminare, în care mulți lideri romi s-au angajat, utilizând oportunitățile oferite, și ignorând prioritatea programelor de suport pentru dezvoltarea socioeconomică a populației de romi.

Am fost vreo șase ani membru al unui comitet al Consiliului Europei pentru problemele romilor. Prea multă vorbărie despre discriminare și nici un program de suport efectiv. A trebuit să treacă mai bine de 15 ani pentru ca Occidentul să înțeleagă complexitatea problemei romilor și necesitatea acordării cu prioritate a suportului socioeconomic pentru lichidarea subdezvoltării.

Cred că unul dintre rezultatele importante ale proiectului nostru a fost și formarea unui grup de specialiști pe problematica romilor, angajați în multe programe naționale și internaționale. Acesta a fost un simbol al simpatiei sociologilor români pentru compatrioții noștri romi și dorința sinceră de a-i sprijini.

După șase ani, ICCV a realizat o nouă cercetare a situației socioeconomice a populației de romi, pentru a identifica schimbările într-o perioadă critică a tranziției¹.

Sărăcia

Am fost bucuros că s-a înființat, în 1990, un Institut de Cercetare a Calității Vieții, dar mereu am avut sentimentul că această tematică va fi de interes central mai degrabă peste vreo 15-20 de ani.

Încă din 1991 am realizat că tranziția se va confrunța cu o explozie a sărăciei. Deci era normal ca Institutul de Cercetare a Calității Vieții să se ocupe, în acea perioadă, de componenta cea mai gravă a calității vieții : *sărăcia*. Am lansat din 1991 un program de cercetare a sărăciei. Au fost realizate două rapoarte în '91 și '92, dar erau mai degrabă exploratorii. În '93 s-a lansat o cercetare națională de amploare și în 1994 am coordonat o carte pe tema sărăciei². Guvernarea a avut la început senzația că sărăcia

-
1. Cătălin Zamfir, Marian Preda (coord.), *Romii în România*, Editura Expert, București, 2002.
 2. Cătălin Zamfir (coord.), *Dimensiuni ale sărăciei : România 1994*, Editura Expert, București, 1995.

este o falsă problemă. Am avut impresia că și Academia era puțin jenată de o asemenea temă. Abia după 1997, la intervenția UNDP și a Băncii Mondiale, președintele țării, mai puțin guvernul, a asumat tematica sărăciei ca o problemă importantă.

În perioada 1992-2004 tematica sărăciei a fost foarte importantă pentru mine și pentru ICCV. Eu am avut însă, în creștere, sentimentul riscului de a deveni prizonierul acestei teme. S-a constituit un grup de tineri care au devenit experți în analiza sărăciei. Aveam senzația că era datoria mea să nu părăsesc tematica. Aveau nevoie de un suport de „prestigiu”. S-a dezvoltat metodologia măsurării sărăciei, eu retrăgându-mă încet din domeniu.

Complementar cu diagnoza stării sărăciei, am acordat o atenție specială politicilor de prevenire și absorbție a sărăciei. În 1997 președintele României, Emil Constantinescu, a înființat, cu sprijinul PNUD, Consiliul Național de prevenire și combatere a sărăciei. S-au realizat mai multe studii de fundamentare a *Strategiei de combatere a sărăciei*. Redactarea *Strategiei* a fost încredințată unui mic grup, eu elaborând prima parte¹. În 1998 *Strategia* a fost adoptată de către Comisia prezidențială, căpătând astfel un statut oficial. Dar, așa cum prevăzusem, a rămas o simplă hârtie, fără nici un rezultat practic. Se presupunea că guvernul va prelua *Strategia* și o va include în planurile sale. Nu s-a întâmplat așa. Au fost, cred, doi factori. Unul se referea la dinamica internă a guvernului. Partidele componente se certau și se blocau reciproc. Poate și mai grav era un anumit dezinteres al guvernului de atunci pentru politicile sociale. Un guvern care se definea ca fiind de dreapta, liberal, nu considera că sărăcia este o problemă a guvernului. O anumită presiune internațională, exprimând îngrijorarea față de efectele sociale ale exploziei sărăciei în statele în tranziție, a făcut ca guvernul să nu-și pronunțe explicit lipsa de interes. Dar, în fapt, a ignorat complet problema. Exista și un fond internațional al acelor ani, caracteristic thatcherismului: nu e treaba guvernului, ci a societății civile, a ONG-urilor. De fapt, finanțarea occidentală, atât cât era, și presiunea politico-tehnică erau exclusiv centrate pe ONG-uri și pe societatea civilă. Guvernul era încurajat să ignore problemele sociale. Uniunea Europeană a avut și ea o contribuție negativă, prin neimplicarea sa în elaborarea programelor de

1. *Strategia națională de prevenire și combatere a sărăciei. Recomandări și soluții alternative, România 1998*, PNUD și Consiliul Național de prevenire și combatere a sărăciei.

reformă în țările europene în tranziție. Percepția mea asupra acelei perioade, bazată pe multe fapte, deși nu știu dacă există sau nu vreun document, este caracterizată sintetic astfel : FMI și BM reprezintă un fel de „purgativ” cu sarcina să curețe reziduurile de comunism, să construiască o economie capitalistă, oricât de dur ar fi acest proces, cu ignorarea problemelor sociale, considerate un cost inevitabil al tranziției ; în politica socială, Uniunea Europeană lăsase doar Consiliul Europei să preseze cu ideologia superficială a antidiscriminării, ca și cum aceasta era rădăcina tuturor problemelor. A fost și aceasta un instrument de învinovățire.

Președinția, aflată la mijloc între o strategie pe care o adoptase și un guvern care, vizibil ostil, ignora strategia, a recurs la o soluție iluzorie. Consilierul președintelui, care avea sarcina să se ocupe de implementarea strategiei, proiectase următoarea soluție : să organizeze o conferință națională la care să participe toate ONG-urile și să le pună în mâini strategia : „Acum aplicați-o ! ”. Am căutat să-l conving că e o prostie, dar eram conștient că în acea situație, de fapt, nu exista nici o soluție. Nu știu dacă s-a făcut o asemenea conferință, dar eu am declarat că nu particip la așa ceva.

Ultimul proiect dedicat evaluării sărăciei și a recomandărilor de politică antisărăcie, la care au participat mulți colegi din ICCV, realizat la solicitarea PNUD, a fost finalizat în 2001¹.

1. Cătălin Zamfir, PNUD (coord.), *Situația sărăciei în România : cauzele sărăciei, evaluarea politicilor antisărăcie, direcții de acțiune pentru combaterea sărăciei*, PNUD, 2001.

Capitolul 22

O nouă experiență politică: cea de consilier pe probleme sociale al prim-ministrului

Noul guvern al lui Adrian Năstase, instaurat în 2001, a promovat o altă politică socială. Am fost bucuros că prim-ministrul m-a solicitat să fiu consilier de stat pe probleme sociale și că a susținut toate inițiativele mele. Insist asupra experienței în această calitate, pentru că este un tip de probleme cu care un sociolog se poate confrunta când este solicitat să participe la elaborarea politicilor sociale și a construcției instituționale.

Comisia antisărăcie și promovare a incluziunii sociale (CASPIIS)

Primul lucru pe care l-am făcut a fost înființarea Comisiei guvernamentale antisărăcie și promovare a incluziunii sociale (CASPIIS).

Arhitectura CASPIIS este bazată pe o estimare generală : etapa elaborării unei strategii fusese parcursă satisfăcător (*Strategia* fusese adoptată în 1998); trebuia făcut un pas înainte și elaborat și implementat un *Plan* de acțiune.

Comisia a fost plasată în cadrul guvernului, pentru a avea suportul explicit al acestuia. M-a bucurat faptul că Adrian Năstase a acceptat să fie președintele comisiei. Astfel, comisia a obținut un suport solid. Premierul a prezidat toate întrunirile comisiei. L-am numit vicepreședinte politic pe ministrul Muncii și Protecției Sociale (folosesc această denumire a ministerului, deși fiecare ministru a ținut să schimbe numele instituției,

ajungându-se uneori la formulări ciudate). Era esențial să fie implicat acest minister important în promovarea politicii sociale. Eu eram vicepreședintele „tehnic”. Fiind un plan adoptat de guvern, exista șansa ca politica acestuia să fie implementată în planurile și programele ministerelor și să orienteze opțiunile politice.

O largă reprezentare în comisie era esențială. Au fost incluși miniștrii ministerelor relevante pentru comisie, secretari de stat și directori generali. În plus, reprezentanți ai tuturor partidelor, pentru a da comisiei o poziție dincolo de disputele politice. Voiam să evit ca partidele din opoziție să se considere obligate să critice comisia și planul național. Au fost invitați și liderii sindicatelor, care au avut o atitudine suportivă, făcând sugestii importante. Din comisie au făcut parte și experți din mediul academic și reprezentanți ai ONG-urilor. Rezultatul a fost realizarea unui larg consens. A fost unul dintre puținele acte ale guvernului care nu a fost contestat, mai ales de opoziția politică. Poate că realizarea consensului a fost posibilă și pentru că textul era pentru toți acceptabil din punct de vedere politic.

În fine, comisia nu și-a restrâns activitatea la obiectivul combaterii sărăciei, ci a adoptat unul mult mai larg, de promovare a unei orientări spre dezvoltarea socială. În politica Uniunii Europene deja se prefigura o asemenea orientare mai largă, în tematica „excluziunii sociale” și a „promovării incluziunii sociale”. Am ales conceptul de *incluziune socială*, considerând că acesta lărgea obiectivele comisiei, dându-i o orientare activă: nu trebuia să vindece „bolile” sociale, ci să promoveze dezvoltarea socială.

Planul de combatere a sărăciei și promovare a incluziunii sociale (PNAinc) a fost gata într-un an și a fost adoptat de guvern printr-o hotărâre guvernamentală¹. Mă așteptam să fie discuții aprinse și mari rezerve în guvern. Spre surprinderea mea, planul a fost adoptat fără probleme. Chiar ministrul de Finanțe, care mă așteptam să aibă obiecții, l-a semnat fără nici o obiecție. Am fost convins că guvernul nu a avut obiecții nu pentru că se îndrăgostise de plan, ci pentru că prim-ministrul l-a susținut. Și, poate, mulți au perceput planul drept o „chestie a profesorului” care nu va avea nici o aplicare. Redau un fapt semnificativ pentru cultura politicii sociale a multor membri ai guvernului. Un ministru: nu putem pune într-un document juridic un termen „academic”, „neuzual” juridic,

1. *Planul național antisărăcie și promovare a incluziunii sociale*, Guvernul României, iulie 2002, aprobat prin Hotărârea de Guvern nr. 829.

precum cel de *incluziune*. În *DEX*, *incluziune* este un termen din chimie, legat de combinarea unor substanțe chimice. Ar trebui căutat un termen românesc.

Planul prezintă o inovație. El nu este doar un plan antisărăcie, ci conține direcțiile principale ale dezvoltării politicii sociale. Era o politică socială centrată nu pe „marginile” societății, ci pe dezvoltarea socială a întregii comunități.

Iar cu PNAinc am avut o experiență și bună, și proastă. Am fost bucuros că, după ce noi adoptaserăm planul, Comisia europeană a luat decizia de a le cere țărilor participante, și mai ales țărilor candidate, să elaboreze PNAinc-urile lor. Au făcut și o schemă care trebuia să fie respectată de toate PNAinc-urile naționale. Am avut senzația că birocrății de la Bruxelles nu au fost încântați de inițiativa României. Era probabil nepotrivit ca un stat candidat, mereu criticat, să aibă inițiative. Unele planuri naționale făcute ulterior de alte țări erau foarte bune, altele erau făcute birocratic, mai degrabă superficial, prin adoptarea mecanică a schemei impuse de comisia europeană. PNAinc-ul nostru cred că era printre cele mai bune.

Nu am intenționat CASPIS drept o instituție mare. Am început cu trei tineri fără experiență. Spre sfârșit, s-au mai alăturat doi tineri de la Ministerul Muncii și Protecției Sociale și un statistician. Am lucrat excelent cu ei. Au fost dedicați proiectului și foarte rapid au început să lucreze autonom, eu fiind degrevat de o mulțime de probleme.

După ce planul a fost adoptat printr-o hotărâre de guvern, m-am simțit exact cum bănuiam că s-a simțit și președintele în '98, după adoptarea strategiei antisărăcie : ai în brațe un document, dar ce faci cu el ? A apărut o nouă provocare : *cum se poate implementa o strategie/un plan într-un sistem instituțional complex*. Experiența comună în această privință era cel mai adesea frustrantă : după elaborarea de strategii și planuri, cu entuziasm și mult efort, cele mai multe eșuează în sertare.

Primul lucru pe care l-am făcut a fost să dezvolt construcția instituțională la nivelul județelor care obținuseră o largă autonomie. Consiliile județene nu sunt subordonate guvernului, iar acesta nu le poate da ordine. Dar se puteau da, cu prudență, sugestii. Am făcut un text, oarecum ambiguu, în care le solicitam consiliilor județene : 1) să constituie consilii județene antisărăcie și promovare a incluziunii sociale cu o structură similară celei naționale ; 2) să constituie un secretariat al consiliului, cu recomandarea de a desemna cel puțin o persoană care să se ocupe de administrarea consiliului ; 3) să

elaboreze, mai mult ca un prim experiment, un miniplan județean antisărăcie și promovare a incluziunii sociale. Pentru că aceste consilii județene nu aveau competența de a elabora planuri complete, sugeram planuri cu șapte-opt obiective: patru comune, fixate de CASPIS, și trei-patru la alegerea lor. Aveam mari îndoieli că sistemul va funcționa. Consiliile județene aveau culori politice diferite. Și mă așteptam ca unele, tocmai din acest motiv, să refuze să coopereze. Sau, mai rău, să pună solicitarea în sertar. Spre surprinderea mea, într-un termen scurt, toate județele au răspuns pozitiv. Au format propriile consilii, au organizat dezbateri, au făcut și planuri. Am constatat că la nivel județean nu au existat opoziții politice, ci mai degrabă colaborare și un anumit consens. Construcția instituțională, se pare, nu avea culoare politică. Poate că pentru toate partidele adeziunea la punctele planului aducea și un profit politic, iar o opoziție nu ar fi sunat bine. Poate că era și interesul județelor de a colabora cu guvernul.

Cum mă așteptam, ministerele au ignorat în mare măsură planul. La nivel județean s-a remarcat însă o creștere rapidă a interesului. Oamenii au început să citească planul și să-l ia în serios. Și-au însușit „limbajul” nou și au început să-l utilizeze. Termenul *incluziune* a încetat să fie doar un termen ciudat și a devenit unul uzual. Limba creează și modul de gândire. Banca Mondială a avut un rol foarte important în acest moment. A decis să utilizeze un grant japonez pentru a sprijini CASPIS. Nu era o sumă mare. Bani au fost folosiți, cred, foarte eficient și Banca Mondială a fost de asemenea foarte satisfăcută. S-au cumpărat calculatoare și imprimante, folosite ca premii: județele care fac secretariate CJASPIS (acordă o sală pe care pun firma CJASPIS și desemnează cel puțin un expert care să se ocupe de secretariatul consiliului) primesc un calculator și o imprimantă, cu condiția ca acestea să fie utilizate doar de către secretariatul respectiv. Nu mă așteptam la forța motivatoare pe care a avut-o această schemă. A fost finanțată și deplasarea experților noștri în județe pentru a sprijini constituirea CJASPIS-urilor și elaborarea planurilor lor și organizarea unor instructaje cu experții de la nivel județean. Și experții noștri, foarte tineri, au avut un beneficiu: ieșind din birou, au înțeles mai bine problematica socială și au devenit mai încrezători în ei înșiși. A fost un început de mișcare. Unele județe – de exemplu, Bihorul – au lansat programe de cercetare a problemelor sociale proprii, finanțate de către județ.

Poate că rezultatul cel mai important a fost punerea bazelor unei noi culturi a politicii sociale, a programelor antisărăcie și incluziune socială, a

proiectării dezvoltării sociale. Cred că a fost și efectul descentralizării. Autoritățile publice locale, obținând autonomie, buget și responsabilitate, au văzut în acest plan o oportunitate de activare. Un fapt semnificativ pentru diferența de atitudine. Vizitând un ministru, l-am întrebat dacă are la îndemână planul național. Desigur, nu-l avea. Și nu știa pe unde se află. A chemat un consilier și i-a cerut planul. Evident, și acesta s-a bâlbâit. Dar, desigur, îl va găsi. Am intrat în biroul unui primar. Pe masa lui, într-un loc vizibil, era planul. Primarul nu știuse de vizita mea, gestul de politețe fiind exclus.

Au trecut 6 luni de la adoptarea PNAinc. Am adoptat o strategie care pare să fi avut anumite efecte. Am lansat o solicitare către toate ministerele, întărită de autoritatea prim-ministrului, să informeze CASPIS cum au implementat în planurile lor ministeriale prevederile PNAinc. Evident, nu implementaseră nimic sau aproape nimic. Dar am contat pe *efectul raportării*. Poate pentru prima oară miniștrii au cerut departamentelor lor să raporteze și acestea l-au citit, unele probabil pentru prima oară, și le-au cerut subordonaților să identifice în planurile lor, ceea ce coincide cu ceea ce cerea planul. S-a declanșat o anumită preocupare de a compara planurile lor cu PNAinc. Și, desigur, au găsit câte ceva, au mai umflat, după procedura birocrăției, dar s-a dezvoltat o preocupare. Se așteptau ca după alte 6 luni să facă o nouă raportare. Nu m-am așteptat să se petreacă lucruri spectaculoase, dar am impresia că a avut un efect pentru dezvoltarea unei culturi a incluziunii sociale și la nivelul ministerelor.

În fine, etapa evaluării. Tot cu grantul oferit prin intermediul Băncii Mondiale am dezvoltat două programe de evaluare: realizarea planurilor județene și a planului național de către instituțiile guvernamentale.

Și ce a fost după ? Mă așteptam ca noua guvernare din 2005 să susțină în continuare activitatea CASPIS-ului, o instituție deja consolidată, care câștigase prestigiu și capacitatea de a funcționa independent. În ceea ce mă privește, indiferent ce culoare ar fi avut noul guvern, eram hotărât să mă retrag. Eram obosit după patru ani de multele lucruri în care mă angajasem și voiam să mă ocup de alte proiecte.

Noul guvern nu a mai fost interesat de CASPIS. Nu l-a desființat, dar, prin trecerea lui la Ministerul Muncii și Protecției Sociale, instituția a intrat într-o „moarte clinică”. Membrii secretariatului CASPIS au plecat unul câte unul. Este unul dintre multele cazuri în care schimbarea guvernamentală

distruge instituții și programe începute, care promiteau să se consolideze și să devină importante.

Joint Inclusion Memorandum (JIM)

O altă experiență. În 2003 Comisia Europeană a lansat un program de elaborare, pentru fiecare dintre țările candidate, a unui *memorandum comun de incluziune socială* – JIM. Documentul, care urma să fie realizat în comun (Comisia Europeană și fiecare stat candidat), urma să fie adoptat ca document oficial. El cuprindea direcțiile principale ale politicii sociale a țărilor candidate după aderare. Eu am avut sarcina de a elabora JIM-ul României. Textul elaborat de mine a fost o reluare a textului PNAinc-ului, turnat în schema dată de Comisie. În câteva luni JIM, a fost negociat cu reprezentanții Comisiei Europene. Discuțiile nu au fost dificile. S-a acceptat textul, cu trei recomandări, la care mă așteptam : mai accentuată problema femeilor și a romilor ; ultima, de procedură, să se mai organizeze o întâlnire cu ONG-urile. Urma să fie stabilită data ceremoniei de semnare. Era pe la începutul anului 2004. După amânări fără explicații, documentul a fost semnat la câteva luni după instalarea noului guvern, prin 2005. Din partea României au participat la semnare prim-ministrul și experții implicați. Am avut senzația că, în isteria anti-PSD, noul guvern era jenat să accepte faptul că semnează un document elaborat de guvernul anterior. În fapt, textul nu a fost modificat. Poate doar ușor cosmetizat. Oricum, a fost o impolitețe faptul că nu am fost invitat să particip la semnare, ca autor al JIM-ului, cum era procedura, la semnare. Nu sunt sigur că mergeam, dar gestul era important.

JIM-ul a fost primul document de politică socială al României acceptat de guvernul român și de Comisia Europeană.

Sistemul de asistență socială

Ca și alte programe de construcție instituțională, programul de reconstrucție a sistemului de servicii de asistență socială a cunoscut amânări și evoluții confuze, cu costuri evitabile importante.

În prima parte a anilor '90 s-a realizat o parte importantă a programului : învățământul universitar de asistență socială. În 1994 a

absolvit prima serie de asistenți sociali. Ulterior, învățământul de asistență socială s-a dezvoltat spectaculos. Confuzia politică și dificultățile economice au făcut ca dezvoltarea serviciilor publice de asistență socială să fie neglijată. Guvernarea 1997-2000 a optat pentru abandonarea asistenței sociale în sarcina ONG-urilor.

Am încercat să repun în atenția guvernării problema conceperii întregului sistem de servicii de asistență socială, utilizând poziția mea de consilier al prim-ministrului. Câteva reușite, dar și eșecuri.

În 2001, am putut impune ca prioritară adoptarea *Legii sistemului de asistență socială*. Lulu a avut contribuția esențială privitor la opțiunile fundamentale ale legii. Legea a fost crucială, pentru că a promovat obiectivul construirii unui sistem public de servicii de asistență socială, a definit responsabilitățile instituționale și a ridicat prestigiul asistenților sociali. Din acel moment, posturile de asistenți sociali nu vor mai putea fi ocupate decât de asistenți sociali cu calificare universitară.

În 2002, cu aprobarea prim-ministrului, am constituit o comisie interministerială, condusă de mine, pentru a elabora o concepție asupra viitorului sistem de servicii de asistență socială. După mai multe întâlniri, comisia a elaborat un memorandum care cuprindea principiile și direcțiile construcției sistemului de servicii de asistență socială. Au participat specialiști din toate ministerele relevante. Secretarul de stat din Ministerul Administrației Publice, Romeo Postelnicu, și Lulu, care veneau cu experiența asistenței sociale, au avut o contribuție decisivă la cristalizarea concepției.

Ideea fundamentală a memorandumului¹ consta în promovarea unui sistem cu două paliere: pe de o parte, servicii de asistență socială comunitară, centrate pe familie și comunitate, în responsabilitatea autorităților publice locale (orășenești sau zonale, care să servească mai multe comune); pe de altă parte, servicii specializate, în responsabilitatea orașelor și a consiliilor județene. Descentralizarea administrativă crea o oportunitate foarte importantă pentru o asemenea reconstrucție, dar a facilitat și o confuzie strategică. Guvernul a preferat să neglijeze problema, plasând-o, fără o concepție strategică, autorităților locale. Ministerul trebuia să aibă ca sarcină dezvoltarea strategiei generale și să susțină tehnic și financiar sistemul de servicii locale.

1. „Liniamentele sistemului național de servicii de asistență socială”, *Revista de Asistență Socială*, nr. 2/2002.

Proiectul de reformă a sistemului de asistență socială, care putea să constituie punctul de plecare pentru dezvoltarea rapidă a unei strategii complexe, nu a fost susținut de *Ministerul Muncii și Protecției Sociale*. Bănuiesc că funcționarii de la minister au fost mai interesați să primească fonduri de la Uniunea Europeană, solicitând un suport european pentru reforma sistemului de asistență socială. A venit o echipă, formată dintr-un manager care administra banii și două „specialiste” cu o competență sub medie. Rezultatul a fost blocarea programului intern de elaborare a strategiei de reformă, amânarea cu ani a reformelor și crearea unei confuzii enorme. Echipa occidentală a ignorat proiectul nostru și doar a mimat consultarea cu specialiștii români.

În harababura ministerului și a echipei UE, lucrurile au mers totuși mai departe datorită inițiativei autorităților publice județene și locale, dar au fost lipsite de o viziune globală coerentă. Parțial, s-a mers pe direcțiile conținute în proiectul nostru.

Este semnificativ faptul că nici unul dintre secretarii de stat din minister, responsabili cu asistența socială, nu a fost asistent social sau sociolog, ci persoane parașutate din alte domenii, fapt care a creat și mai multă confuzie.

Experiența de consilier al prim-ministrului

Deja am spus multe despre cei patru ani pe care i-am petrecut în calitate de consilier, mai am doar câteva remarci ca să închei această perioadă. În general, a fost satisfăcătoare. Adrian Năstase a avut încredere în proiectele pe care le-am lansat și cred că ele au fost de succes. Dar și o senzație neplăcută. Cred că marea problemă era modul de structurare a guvernului. Politica o făceau nu numai miniștrii, ci mai mult secretarii de stat. Faptul că și ei erau numiți „politic”, unii dintre ei departe de problemele tehnice ale ministerelor, a fost o mare greșeală. S-a produs la vârful ministerelor o masivă deprofesionalizare. Incompetența eliberează fantezia incoerentă, scoasă de sub controlul competenței. Ce îți trece prin cap sau ce șoptește unul sau altul devine certitudine. Una dintre „descoperirile” mele științifice, probată empiric, era că stilul autoritar reprezintă un comportament defensiv generat de incompetență.

În fapt, am avut mereu senzația că guvernul era centrat pe problematica economică și politică. Tematica socială, substanțial mai accentuată în guvernarea Adrian Năstase, a suferit de lipsa unei viziuni strategice globale. Persistă concepția guvernamentală că problemele se rezolvă prin legi și prin crearea unei puzderii de instituții, fără o concepție integratoare.

Uneori am avut sentimentul de însingurare. Adesea am vrut să-mi dau demisia. Dar începusem unele proiecte și trebuia să le duc până la capăt. Probabil, nici eu nu am fost prea comunicativ cu ceilalți consilieri și miniștri. Pe lângă proiectele proprii, sarcina mea era să înaintez memorii prim-ministrului, cu analize și propuneri. Nu mă pot plânge. Orice am propus punctual, în sfera mea de responsabilitate, prim-ministrul a luat în considerare cu o eleganță deosebită. Pe proiecte mi-a dat complet mână liberă.

După ce am plecat de la guvern, am avut un sentiment de ușurare, putând să mă concentrez asupra altor proiecte.

Capitolul 23

Noi proiecte de cercetare

Analiza critică a tranziției

La sfârșitul anului 2004 am finalizat o carte la care țin foarte mult : *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”*¹. Cartea încheia un alt capitol al preocupărilor mele. Încă după revoluție, consideram că tematica globală a societății românești este o prioritate pentru sociologie. Voiam să fac „o teorie” a României în tranziție. Am adunat materiale încă din 1990. După mai multe încercări eșuate, m-am apucat de lucru la carte, cred că prin 2002. Am lansat și un curs opțional pe tema „România în tranziție”. Cursul s-a dovedit mult mai dificil decât mă așteptam. Am avut senzația că era prea abstract și nici studenții nu aveau o cultură macrosociologică suficientă. Poate și cursul meu era prea ambițios și avea o structură complicată. Am renunțat după doi ani la acest curs, dar el m-a ajutat să clarific multe puncte ale cărții.

Dincolo de analiza societății românești, cartea deschide o temă nouă, mai generală : cum ar trebui să arate o sociologie a societăților care nu s-au constituit printr-un proces „organic”, „natural”, neproiectat, ci au fost „construite” prin aplicarea unui *model de organizare socială*, prin promovarea unei *strategii* de schimbare/construcție socială. Explicarea unei *societăți construite prin aplicarea unei strategii* trebuie în mod obligatoriu să includă, ca unul dintre factorii determinanți, și strategia adoptată de actorii implicați. Societățile în tranziție nu pot fi explicate, din acest punct de

1. *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”*, Polirom, Iași, 2004.

vedere, la fel ca societățile occidentale, rezultate printr-un lung proces „natural”. Și societățile socialiste au fost construite prin implementarea unui „model” de societate. Nu poți explica societățile socialiste dacă nu iei în considerare și modelul de organizare socială care a stat la baza procesului de schimbare.

Din acest motiv, prima temă a cărții este dedicată identificării „strategiei tranziției” : principiile ei structurale, autorii ei, mecanismele de promovare, factorii externi și interni care au colaborat la elaborarea și implementarea strategiei ; în fine, o evaluare globală a strategiei prin analiza societății rezultate din aplicarea acesteia. Ideea fundamentală este că în acest tip de societate opțiunea strategică structurează întregul proces de construcție socială.

În fine, cartea conține și o teorie a genezei partidelor politice în România de după revoluție și efectul acestui proces asupra dinamicii sistemului politic.

Regret că de tranziție se ocupă mai mult specialiștii occidentali și mult mai puțin sociologii români. Au fost publicate câteva cărți foarte bune despre tranziția economică. În sociologie s-au publicat câteva cărți pe tema tranziției. Nu s-a coagulat însă o dezbatere publică pe care ar merita-o tema. Vladimir Pasti este mai degrabă o excepție cu cărțile lui de valoare. Dar și alți câțiva sociologi care pot fi numărați pe degete.

Nu cred că se supără colegii mei dacă spun că, după părerea mea, este excesiv interesul pentru tematica micro și sectorială, în defavoarea tematicii macro. Competența economică a sociologilor este încă redusă și, de aceea, există dificultăți în a aborda procesele sociale complexe, în care componenta economică este esențială.

Proiectul „dezvoltării sociale”

Aveam tot mai clară impresia că sociologia rămâne în urma schimbărilor sociale. Ea a dezvoltat metodologia *descrierii* și *explicării* fenomenelor sociale, dar se află la un nivel mai mult incipient al metodologiei *proiectării schimbării sociale*. Realitatea socială conține însă tot mai mult programe/proiecte/strategii de realizare a unor obiective de schimbare socială. Înseși politicile sociale suferă un proces de reorientare de la redistribuirea fondurilor sociale pentru nevoile individuale spre programe de schimbare și

dezvoltare socială. Alături de paradigma descrierii și explicării vieții sociale, este nevoie de o nouă paradigmă a *dezvoltării sociale proiectate* și de specialiști în acest domeniu. Nu este vorba de o idee complet nouă. Ea plutește în aer, dar trebuie articulată. Cred că aici se deschide pentru sociologie un nou câmp de cercetare și aplicare. Eliberat de sarcinile guvernamentale, dar beneficiind de experiența acumulată, am lansat în 2005 un proiect de trei ani pe tematica *dezvoltării sociale*. Estimarea mea a fost confirmată de faptul că mulți colegi, mai ales tineri, au fost atrași de proiect. Din efortul comun au rezultat trei volume¹: un *volum de studii* pe tema dezvoltării sociale, o *Enciclopedie a dezvoltării sociale*, unică în lume în acel moment și un *Ghid metodologic de proiectare a dezvoltării sociale*. În principal, opțiunea este aceea de a contribui la articularea unei noi paradigme și la coagularea unei culturi a proiectării dezvoltării sociale. Aceste trei volume au fost proiectate să reprezinte totodată instrumente pentru cursuri universitare și postuniversitare. Deja în 2007-2008 au fost introduse asemenea cursuri. În anul următor prevăd organizarea de asemenea cursuri în alte 14-15 facultăți.

Proiectul *Sociologia românească după 1944*

În 2007 am lansat un proiect care mi s-a părut foarte important în stimularea dezvoltării sociologiei românești. Eram șocat de faptul că sociologia produsă după război este tratată superficial, dominată de o critică nedreaptă. Predomină influența ideologică simplificatoare și îmbibată de o ostilitate mai mult motivată politic decât academic, față de tot ceea ce s-a făcut în perioada comunistă. Este un deficit de analiză a producției sociologice după 1989. Din acest motiv, am lansat un proiect care se bucură de un suport extrem de popular: *Sociologia românească după 1944*. Proiectul are șase componente: un inventar al tuturor sociologilor activi publicistic

1. *O nouă provocare: Dezvoltarea socială* (coord: Cătălin Zamfir, Laura Stoica), Polirom, Iași, 2006; *Enciclopedia dezvoltării sociale* (coord: Cătălin Zamfir, Simona Stănescu), Polirom, Iași, 2007; *Dezvoltarea socială proiectată: Ghid metodologic* (coord: Cătălin Zamfir, Laura Stoica, Manuela Stănculescu), Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială a Universității din București, Institutul Social Român, București, 2007.

după 1944, incluzând și specialiști din alte domenii care au publicat lucrări cu profil sociologic ; o bază de date cu titluri de cărți și studii în reviste de specialitate sau în volume ; o bază de date cu CV-uri ale producătorilor de sociologie după 1944, pentru a putea urmări parcursul lor profesional ; o bibliotecă fizică și virtuală (electronică) a publicațiilor după 1944, pentru a oferi un material celor care ar dori să facă analize de conținut ; o listă de instituții cu profil sociologic și reviste de sociologie publicate în România după 1944.

Deci o bază practic completă a sociologiei după 1944.

Proiectul are în vedere, în faza a doua, să promoveze studii pe această tematică. Sistemul de baze de date pe tema sociologiei după 1944 este aproape gata.

Proiectul „Inovația socială”

În 2008 am lansat, în cadrul ICCV, proiectul de *inovație socială*, o prelungire a proiectului de *dezvoltare socială proiectată*. În noul proiect s-au afiliat câțiva colegi din Institut, dar și din alte centre universitare. Ideea de pornire a fost că inovațiile tehnologice și economice sunt foarte active. Dar deficitul în ceea ce privește capacitatea de a produce și de a asimila inovații sociale a devenit un punct critic al societății actuale. Ne-am propus să facem efortul de a limpezi tematica inovației sociale și de a contribui la dezvoltarea unei culturi a inovației sociale. Vom vedea ce vom reuși.

Capitolul 24

Facultatea de Sociologie și Asistență Socială

Între 2001 și 2008 am fost decanul Facultății de Sociologie și Asistență Socială a Universității din București.

În 2000, învățământul sociologic se afla într-un moment critic în care era necesară o alegere. Sociologia risca să intre într-un proces de marginalizare.

Estimam că sociologia se confruntă cu două probleme.

Prima: sociologia nu a devenit o componentă importantă a culturii generale, așa cum ne-am fi putut aștepta. Cel mult 2% dintre elevii de liceu urmează un curs de sociologie. În sistemul universitar, cu excepția facultăților de sociologie și asistență socială, predarea sociologiei este mai degrabă o excepție. După reducerea cu un an a învățământului universitar, cursurile de sociologie au fost în general sacrificate.

A doua: izolarea profesională a sociologiei. Acest proces este vizibil în Occident. Pregătirea sociologică devine pronunțat „academică”, tot mai depărtată de explozia diversificării profesionale, preluată de specializări distincte, separate de sociologie. Acestea au devenit cele mai dinamice, atrăgând studenți și proiecte de cercetare și de expertiză. Dacă în deceniile trecute pregătirea practică era dominată de inginerie, economie și științe juridice, componenta socială a tuturor activităților tinde să fie în creștere, încorporând rezultate din sociologie, psihologie socială, psihologie.

Am observat că studenții noștri de la asistență socială erau foarte încrezători în pregătirea lor profesională. Știau ce trebuie să facă un asistent social. Studenții de la sociologie terminau facultatea mai degrabă confuzi din punct de vedere profesional. Riscul era să nu se mai ceară sociologi „puri”. Nu era clar ce poate să facă un sociolog. Profesiile practice începeau să fie ocupate de alte facultăți.

Același proces tinde să se contureze și în România, specializările profesionale tinzând să se dezvolte în afara facultăților de sociologie. Aceste dezvoltări riscă să aibă loc fără o cultură generală sociologică.

Predicția mea era că riscul învățământului sociologic este să se marginalizeze sever. Ceea ce ar fi putut fi „aplicațiile” sociologiei a început deja să se piardă. Sociologia tindea să rămână o facultate mică. Evoluția ulterioară confirmă această predicție. Toate secțiile de sociologie din universitățile noastre prezintă în ultimii ani o scădere a atractivității pentru studenți. În următorii ani, nu numai scăderea demografică, ci și competiția specializărilor profesionale dezvoltate în afara sociologiei vor reduce cererea de sociologie „pură”.

Pornind de la această estimare, în facultatea noastră s-a declanșat o largă discuție, nu fără controverse, dar care a dus în final la un larg consens: introducerea „direcțiilor de specializare”¹. S-a demonstrat că sociologia poate deveni „aplicativă”, dezvoltând în interiorul ei direcții profesionale. În prezent, facultatea de sociologie oferă deja cinci-șase direcții de specializare. Spre deosebire de alte domenii, numărul candidaților la facultatea noastră a crescut exploziv. Și masteratul a cunoscut o explozie de specializări, mai ales datorită lui Lulu, care are o abordare deschisă și agresivă în asimilarea de specializări la nivel postuniversitar. Cu această strategie, facultatea noastră a devenit prima ca mărime din Universitate, cu importante resurse financiare, oferind în același timp posibilități de mărire a corpului profesoral, sursa principală pentru producția de cercetare sociologică.

M-au alarmat efectele politicii de evaluare a cercetării în științele sociale. Supuse unei analize sociologice, criteriile utilizate de comisia Ministerului Educației de evaluare a sociologilor sunt inadecvate și cu efecte distorsionate asupra orientării cercetării². Am considerat că este important ca politica de evaluare să fie un obiect de discuție publică. Am fost dezamăgit că mulți colegi nu au fost interesați să participe la această dezbateră care punea în discuție direcțiile de orientare a profesiei de sociolog.

1. „Direcții de dezvoltare a sociologiei ca disciplină, sistem de învățământ și profesie”, *Sociologie românească*, vol. I, nr. 3, 2003.

2. „Profesia de sociolog: politica Facultății de Sociologie și Asistență Socială și politica Ministerului Educației și Cercetării”, *Sociologie românească*, vol. V, nr. 1, 2007.

În 2008, după două mandate de conducere a facultății, era absolut normal să fie aleasă o nouă conducere. Și de această dată evoluția realității a făcut efortul de a-mi demonstra că sociologul nu este scutit de naivitatea idealismului. Niciodată nu voi regreta însă doza mea de idealism naiv care a fost productiv, dar care mi-a jucat și feste.

Capitolul 25

Entuziasmul și dezamăgirile sociologului

La sfârșitul acestei cărți am un sentiment ciudat. Înainte de 1989, ca sociolog, nu am avut un sentiment de neputință. Societatea, așa cum era, nu depindea de noi, ca sociologi, și nici de comunitate. Ea depindea de o istorie venită „de deasupra”. Ceea ce am planificat să fac în calitate de sociolog am realizat, iar în această activitate m-am simțit liber într-o societate neliberă. Așa se explică faptul că prima parte a acestei cărți am scris-o cu marea plăcere de a retrăi trecutul. Era un spațiu al speranței și al acțiunilor pe care le-am întreprins cu pasiune.

Revoluția m-a entuziasmat. Am participat, ca sociolog, la multe evenimente ale revoluției. În stradă, observând și bucurându-mă. M-am expus și eu, alături de alți români admirabili, riscurilor. Am considerat că noi, sociologii, avem ceva de spus.

Scriind aceste ultime pagini, experimentez și o undă de tristețe. În 1989, trecutul s-a închis. Viitorul însă s-a deschis și puteam să-l umplem cu speranțele noastre.

Pusesem multe *speranțe* în „ce va fi după”. Am făcut foarte multe lucruri. Cât de bune au fost nu eu trebuie să le evaluez. Am ajuns la concluzia că societatea românească a traversat tranziția cu mult prea multe erori dureroase. De data aceasta însă, suntem cu toții responsabili de tranziție. Am sentimentul că noi, sociologii, dar și întreaga comunitate nu facem tot ce am putea face. Am sentimentul că traversăm o nouă criză. Nu o criză a istoriei care vine peste noi. De data aceasta putem face ceva pentru a o face mai bună. Criza s-a deplasat în noi, în relațiile dintre noi și în proiectele noastre. Ce facem cu noi ?

Revoluția a oferit un spațiu enorm oportunităților, dar și neputințelor noastre, ale tuturor, inclusiv ale mele, ca sociolog. Amărăciunea și neputința sunt însă anulate de speranțe și eforturi.

În loc de concluzie

Faust ca sociolog: poate totuși sociologul să fie fericit?

Scriind aceste ultime pagini, mi-a revenit în minte finalul celebrei cărți a lui Goethe, *Faust*¹, care mi-a sunat acum cu totul altfel decât atunci când am citit-o în tinerețe.

Faust, alchimist (omul de știință al acelei vremi), se confruntă cu o profundă criză a sensului vieții sale. Știința nu i-a adus fericirea.

Face un pact cu Mefisto : sufletul în schimbul fericirii.

Mefisto i-a îndeplinit până la un punct toate dorințele : dragostea Margaretei, bogăție, putere asupra oamenilor. Dar nimic nu i-a adus fericirea sperată.

La finalul vieții sale, Faust își dorește să experimenteze întreprinderea unei mari lucrări pentru binele oamenilor.

Dar i-a îndeplinit Mefisto și ultima dorință, schimbarea lumii ?

Interpretarea mea : Mefisto i-a oferit toate „bunurile” individuale, dar schimbarea lumii e prea mult. Mefisto fie nu putea, fie nu voia asta. Și îl trage pe Faust pe sfoară. Îi dă iluzia că-l ajută și la opera sa măreață.

De aici, totul se petrece pe două planuri : *crediința* lui Faust, orb, că proiectul său se transformă în act și *ceea ce se petrece* în lumea reală.

Faust, devenit orb, se separă tot mai mult de realitate și se afundă în propriul proiect final : „*tot ce-am gândit, grăbesc să schimb în fapte*”. Și cheamă „mulțimea” să-i înfăptuiască visul. Mediarea dintre el și mulțime este, ca în întreaga istorie de altfel, reprezentată de „supraveghetorul, șeful”.

1. Pentru acest text, am folosit Goethe, *Faust*, traducere de Ștefan Aug. Doinaș, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, București, 1996, pp. 280-290.

Acesta trebuie să mobilizeze mulțimea, să o organizeze și să-i raporteze realizarea mărețului proiect. Cine este „organizatorul” mulțimii? Am fost șocat de semnificația sa : Mefisto.

Faust nu este singurul vizionar din istorie care cheamă mulțimea să realizeze cu însuflețire mărețul său proiect. Și, în orbirea sa, Faust crede că „mulțimea” a venit. Dar „mulțimea entuziastă” a lui Faust există în realitatea regizată de Mefisto : câțiva gropari amărâți, „șleampâte persoane”, „cârpeală-a falnicei Naturi, / din oase, zgârciuri și tendoane”.

Și „entuziasmul” mulțimii? Groparii proiectului măreț nu mai țin minte pentru ce au fost chemați. Mefisto, făuritorul în fapt al realității, îi traduce mulțimii : nu-i vorba despre mărețul plan, ci despre *o groapă* pentru Faust.

În timp ce groparii sapă, Faust trăiește ultimele clipe ale iluziei sale : „zvon de târnăcoape... mulțimea, ce mi s-a supus”. El crede că se construiește „o țară ca un rai”, în care să trăiască, liber și demn, „falnicul popor”.

Și, în visul său, Faust atinge mult dorita fericire, putând cere clipei să se oprească din continua ei alergare : „oprește-te, că prea frumoasă ești !”. Superbă idee. Indicatorul ultim al fericirii este să poți dori ca o clipă să se oprească. În nefericire vrei ca *această clipă să treacă* în speranța că următoarea va fi mai bună.

În pragul morții, orb, Faust are sentimentul plinătății – lumea este așa cum a proiectat-o.

Dar Mefisto lămurește cine stăpânește lumea : toată sudoarea lui Faust, „cu digurile și zăgazarile sale”, este zadarnică, „căci draculu-i stăpân peste talazuri”. Și comentează în continuare : „golul veșnic” absoarbe toate actele ; „totu-i sortit neantului”.

Faust cade în groapă. În finalul visului, Mefisto oferă o altă versiune : *clipa supremă*, pe care sârmanul Faust voia „s-o înlănțuie”, este în realitate „goală, rea”. Și Mefisto formulează propria sa concepție filozofică despre sensul istoriei, despre ceea ce înseamnă „trecutul” („cuvânt stupid”), depozitar al faptelor care ar urma să facă lumea mai bună :

Ce s-a creat, nimicul îl răpește.

„Trecut !” Mai poți afla aici vreun rost ?

Este la fel, ca dacă n-ar fi fost,

Dar, ca și cum ar fi, se-nvârte greșnic

*În cerc ! Nu, mie-mi place Golul veșnic.*²

2. *Op.cit.*, p. 289.

Pactul lui Faust cu Mefisto s-a încheiat și acesta se pregătește să-i ia sufletul.

Dar îngerii îi acordă iertarea și îi iau sufletul la cer. Faust este mântuit pentru că „nencetat s-a străduit”.

*

Dar, acum, la sfârșit, lucrurile nu-mi par prea clare. O mulțime de întrebări îmi răsar în minte.

A fost proiectul lui Faust realizat? Este lumea controlată de *faptele lui Faust*, de *îngeri* sau de *Mefisto*?

Avem noi, oamenii, și, desigur, noi, sociologii, puterea de a contribui la o lume mai bună?

A atins Faust fericirea? A fost fericirea lui reală sau iluzorie?

Contează doar intențiile, proiectele, dincolo de realitatea dominată de Mefisto?

Scriind *Faust*, Goethe a formulat o filozofie pozitivă a fericirii sau a mărturisit singurătatea și tristețea sa infinită?

A fost Goethe învins de Mefisto?

În fine, este sociologul un Faust modern?

Misiunea sociologului se limitează doar la bunele intenții cu efecte aneantizate în lumea reală de „Mefisto”?

Dar, de fapt, cine este Mefisto?

La un curs, punând această întrebare, o studentă a dat un răspuns năucitor: *Mefisto suntem noi*.

Sociologul este mereu în fața unei dileme. El poate alege să fie un simplu instrument al lui Mefisto. Cu siguranță însă, nu va fi fericit astfel. Dar sociologul poate alege să fie un Faust, să lupte cu Mefisto, având astfel singur șansa să fie fericit.

Deși Mefisto este mereu prezent în realitatea care ne înconjoară, mă încapățânez să cred că puterea lui este limitată și că și noi, oamenii/sociologii, putem să promovăm binele și trebuie să ne asumăm responsabilitatea. Că faptele noastre sociologice nu sunt înghițite de „nimicul” care îi place atât de mult lui Mefisto. Că putem afla „un rost”, că lumea *nu* va fi „la fel, ca și dacă n-ar fi fost”.

În colecția
SOCIOLOGIE. ANTROPOLOGIE
Cercetări și eseuri

au apărut :

Dumitru Sandu – *Spațiul social al tranziției*

Andrei Roth – *Modernitate și modernizare socială*

Elisabeta Stănciulescu – *Despre tranziție și universitate*

Mihai Coman – *Mass media, mit și ritual. O perspectivă antropologică*

Luana Miruna Pop – *Imagini instituționale ale tranziției. Pentru o sociologie a retro-instituționalizării*

Dumitru Sandu – *Sociabilitatea în spațiul dezvoltării. Încredere, toleranță și rețele sociale*

André Petitat – *Secret și forme sociale*

Dumitru Sandu (coord.), Mircea Comșa, Cosima Rughiniș, Alexandru Toth, Mălina Voicu, Bogdan Voicu – *Viața socială în România urbană*

Mălina Voicu, Bogdan Voicu (coord.) – *Satul românesc pe drumul către Europa*

Cătălin Zamfir – *O istorie subiectivă în sociologia românească : din 1944 până în prezent*

www.polirom.ro

Redactor : Dragoș Roșca

Coperta : Carmen Parii

Tehnoredactor : Daniel Scurtu

Bun de tipar : februarie 2009. Apărut : 2009

Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266
700506, Iași, Tel. & Fax : (0232) 21.41.00 ; (0232) 21.41.11 ;
(0232) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail : office@polirom.ro

București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33,

O.P. 37 • P.O. Box 1-728, 030174

Tel. : (021) 313.89.78 ; E-mail : office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la Tipografia LIDANA, Suceava

Tel. 0230/517.518, 0330/401.061 ; Fax : 0330/401.062

E-mail : office@tipolidana.ro

SOCIOLOGIE-ANTROPOLOGIE

Cercetări și eseuri

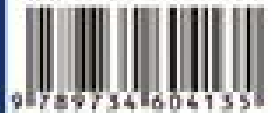
„Această carte poate fi considerată o testare a relației dintre producția sociologică și contextul epistemologic și cel social-personal. Am tratat viața mea sociologică asemenea unui fapt social-epistemologic, o istorie a universului meu ca sociolog. O istorie a sociologiei bazată pe propria mea experiență. Deci o istorie subiectivă. O istorie a mea ca parte a sociologiei românești postbelice poate va ajuta la limpezirea imaginii de ansamblu.”

Cătălin Zamfir

Primii 27 de ani de sociologie: 1962-1989 • Opțiunea politică • Schimbarea opțiunilor ideologice • Reabilitarea sociologiei și remarginalizarea ei • Sociologia românească în perioada socialistă • „Revenirea” la Filozofie • Sociologia constructivă • Deziluziile unui sociolog idealist • Analiza unor probleme sociale • Noi proiecte de cercetare

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-86-6413-5

9 789734 604135

www.polirom.ro